

OSMANLI DEVLETİ KIRSALINDA İKTİSADÎ ÖRÜNTÜLER VE TRABZON'DA KOYUN (SÜRÜ) SAHIPLERİ (1722)*

Necmettin AYGÜN**

ÖZ

Bu araştırma, Trabzon Kazası'ndaki koyun sahipleri ile koyun sayılarını gösteren 1722 tarihli bir "ağnam defterinden" esinlenmiştir. Araştırmada Anadolu'daki tarım ve hayvancılık kültürünün Osmanlı boyutu genel hatlarıyla değerlendirilmiş, devlet-köylü ilişkileri ile servet edinme biçimlerine de kısmen değinilmiştir. Yine bu araştırmada küçükbaş hayvan beslemenin taşıdığı önem iktisadî ve siyasî boyutlarıyla beraber gerek geçimlik aile ekonomisi ve gerekse servet edinmeye dönük ticarî ilişkiler temelinde ele alınmıştır. Bahse konu olan ağnam defteri, bölgedeki küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin boyutlarını görebilmenin yanında, etki ve yetkileri günümüze kadar ulaşan bazı servet ve itibar sahibi ailelerin geçmişini de görmeye imkân vermektedir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Trabzon Kazası, Anadolu, Tarım ve Hayvancılık, Servet Edinme Biçimleri

ECONOMIC PATTERNS IN RURAL PARTS OF THE OTTOMAN STATE AND FOLD OWNERS IN TRABZON (1722)

ABSTRACT

This research is inspired by an "ağnam register" dated 1722, which shows the number of sheeps and sheep owners in the Trabzon province. The research investigates the agriculture and stock raising culture in Anatolia within the Ottoman context in general terms, partly considering the state-peasant relations and forms of wealth acquisition. Besides, this research focuses on the importance of sheep and goat breeding and deals with the issue on the basis of both family economy and business connections to acquire wealth along with its economic and political aspects. The issue of cattle ledger also enables us to view the history of some wealthy and highly regarded families, whose influence and potency have long been felt until today, as well as revealing the extent and significance of sheep and goat breeding in the area.

Keywords: The Ottoman Empire, Trabzon Province, Anatolia, Agriculture and Stock Raising, Forms of Wealth Acquisition

---

* Gönderim tarihi: 27.04.2018. Kabul tarihi: 29.06.2018.

** Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, AKSARAY. aygunnecmettin@gmail.com ORCID: 0000-0003-4383-8770.

“...zıkr olunan koyunlar benim kendü malumdır ve çoban kendü çobanımdır”¹

Giriş

İktisadî ilişkiler de dâhil olmak üzere Osmanlı devlet ve toplum anlayışı, bireyin çıkarından ziyade toplumun çıkarı ve refahını esas alan bir yapı üzerine kurulmuştur. Bu yapının önemli oranda Türk-İslam geleneklerinden etkilenerek biçimlendiği malumdur². Osmanlı iktisadî sistemi üretim ilişkilerinin her bir aşamasında “küçük üreticinin” varlığı ve korunmasını esas alan bir anlayış üzerine inşa edilmiştir. Üretim ve tüketim ilişkilerinde bireyler arasında “eşitlikçi” bir anlayış esastır. Bu anlayışta devlet, üretimi “özel teşebbüsün” faaliyet alanı olarak görmekte, yerel ihtiyacı karşılamak önceliğinde mal fiyatlarını sun’î olarak yükseltecek spekülâtif müdahaleler ile ihtikâr ve diğer tekkelci eğilimlerin³ ortaya çıkmaması için kendini denetim, adalet ve güvenliği sağlamaktan sorumlu tutmaktaydı⁴.

¹ Eylül-Ekim 1629 tarihli mahkeme kaydına göre, Trabzon sakinlerinden dergâh-î âli sipahilerinden Hüseyin oğlu Hasan Bey, Görele Kazası’ndan Kara Hasan ve sairler ile mahkeme olmaktadır. Sipahi Hasan’ın iddiasına göre bundan önce 200 adet koyunu yaylakta zayı’ olmuştur. Kaybolan bu koyunlardan 33 adedini kendi nişanından tanıyarak, “kendü nişanım müşâbih-i nişan ile” Kara Hasan’ın yayladığı sürüden tespit edip, bulup almıştır. Durum Kara Hasan’a sorulmuş, Kara Hasan bu 33 koyunu bana mahkemede hazır olan Celep Hüseyin verdi demiştir. Bu sefer Celep Hüseyin’e durum sorulmuş o da bu 33 koyunu bana mahkemede hazır olan Görele sakinlerinden Kara Ahmet Beşe verdi demiştir. Kara Ahmet’e sorulduğunda ise, “zıkr olunan koyunlar benim kendü malumdır ve çoban kendü çobanımdır”; adı geçen Hasan Bey gasp edip bana külli gadr etmiştir, cevabını vermiştir. Bu sefer mahkeme, Hasan Bey’den koyunlarının ne zaman sirka edildiği (çalındığı) ve nişanlı olan koyunların kendi mülkü olduğu hususundaki iddiasına delil-şahit istemiş, ancak Hasan Bey, mahkemenin kendisine sunduğu “mühlet-i şer’î” içinde delil getiremediğinden mahkeme, bahsi geçen 33 koyunun Göreleli Kara Ahmet Beşe’nin olduğuna hükmetmiştir. Bkz. *Trabzon Şer’iyye Sicilleri (TŞS)*, Defter Numarası 1826, Sayfa Numarası 57a-1. İlgili diğer bir mahkeme kaydına göre adları geçen Göreleli Kara Ahmet Beşe ile çoban konumundaki Kara Hasan kardeşlerdir. Babalarının adı da “Pir Kulu”dur. İlginç olan şu ki, bu duruşmada koyunları kaybolan Hasan Bey, adı geçen kardeşlere “bahsi geçen 33 koyunun Hasan Bey’e ait olduğunu ve koyunların ne şekilde gelip sürülerine karıştıklarını bilmedikleri” hususunda yemin teklif etmiş ve onlar da bu talep doğrultusunda mahkemede yemin etmişlerdir. Bkz. *TŞS*, 1826/57b-1.

² Fahri Unan, *İdeal Cemiyet, İdeal Devlet, İdeal Hükümdar*, Lotus Yayınları, Ankara 2004, s.3-81.

³ Bilhassa darlık dönemlerinde kişilerin hububat stok ederek servet edinmeleri gayr-i meşru yollardan olsa da zenginliğin bir başka kaynağıydı. Örneğin 1600’lerin ilk yarısında yaşayan (1633’te öldüğü anlaşılan) ve Amasya’da Çorum’un Üyük Köyü’nden çıkarak bir takım bireysel faaliyetler neticesinde kapıkulu sipahileri arasına dâhil olan Kara Mehmed Ağa, Amasya’da hububat darlığının olduğu bir dönemde 16 ambar dolusu (10.000 kile) hububatı ile mühim bir servet temin etmişti. Hububat fiyatlarının 20 kat arttığı bu dönemde 16 ambar hububat stoklama akıl işi idi. Bkz. Turan Açık, “Kara Mehmed Ağa’nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya’da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S: 11/1, (2016), s.1-46.

⁴ Ayrıntısı için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s.20-43.

Sanayileşme öncesi (ve aynı zamanda üretim araçlarının genelde devletin denetiminde bulunduğu) devirlerde üretim büyük oranda kol emeğine dayalı olduğundan, iktisadî faaliyetlerden elde edilen kârlar oldukça sınırlı kalmaktaydı. Bundan mütevellit, Osmanlı ahalisinin ana meşgalesi olan tarımsal faaliyetler⁵ aile emeğine; çifte sahip köylü ailesine veya bir çift öküzün bir yılda işleyeceği büyüklükteki araziye⁶ dayalıydı ve bir zenginlik göstergesi olmaktan çok günlük geçimi temin etmeye; günlük rızık kazanmaya hitap etmekteydi⁷. Ayrıca tarım sektörü kuraklık ve çekirge istilalarına vb. dayalı kötü hasat, bulaşıcı hastalıklar ile iç ve dış savaşlar, çatışmalar ve başkaldırı/isyan hareketlerinden en çok etkilenen sektördü. Kırsalda geçimini tarım faaliyetiyle sağlayan Osmanlı ahalisinin şehirde oturan kesiminin meşgalesi ise büyük oranda esnaflık ve bununla intisabı olan hizmet sektörüne dayanmaktaydı. Ancak tarım üretiminde olduğu gibi Osmanlı dünyasında lonca ve narh gibi disiplin ve denetimi esas alan uygulamalara bağlı olarak, şehir ve kasabalarda esnaf eliyle gerçekleşen üretim üzerinde yetki ve etki sahibi (devlet ve lonca) olanların kontrolü/denetimi sıkı olduğundan, kâr hadleri burada da sınırlı kalmaktaydı⁸. Pek çoğu dinî ve tasavvufî yapılanmalar ile içi içe olan esnaf ve lonca üyeleri işlerinde kanaat ve tevazuyu esas alan ve modern iktisat kalıplarına uymayan değerler ile müzeyyen olduklarından, esnaf üyeleri servet biriktirmeyi ahlâken hoş görmemekteydiler. Kısacası Osmanlı'nın kendine özgü bir "piyasa" anlayışı mevcuttu. Bu anlayış daha ziyade temel ihtiyaçların (yeme, giyinme, barınma) tedarik edilmesi sürecinde fertlerin değerlerine de saygı duymayı amaçlayan⁹ "pazar ekonomisi"¹⁰ olarak vasıflandırılabilir ve bu pazar ekonomisinde bırakınız "insanı", nefes alıp veren her hangi bir canlının dahi ötelenmesi, itilip kakılması, hor görülmesi, baskıya-zulme uğraması kabul edilebilir değildi. Dolayısıyla Osmanlı "pazar ekonomisi" kapitalist ve önemli ölçüde emperyalist unsurlara dayanan günümüz modern piyasa şartlarıyla pek çok yönden farklıydı¹¹.

⁵ Osmanlı kırsalından elde edilen yıllık gelirler içerisinde arazi gelirlerinin en önemli kısmı tuttuğu bir gerçektir. Toplumun neredeyse %90'ının kırsalda yaşadığı gerçeği göz önüne alındığında bu oran olağandır. Mesela 1599-1600 döneminde Yemen Beylerbeyliğinin toplam gelirlerinin %49'unu öşür başta olmak üzere arazi vergilerinin oluşturması ülkedeki diğer eyalet gelirlerinin oranıyla uyumludur. Arazi vergilerini hayvan vergisi, pazar bacı, iltizamlar ile toplam gelirin %29'una denk düşen liman veya iskele vergileri izlemekteydi. Genel bir değerlendirme için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: I, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s.126.

⁶ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (Makaleler), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.1-13.

⁷ Özer Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s.252, 255.

⁸ Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s.43-96.

⁹ Sabri Orman, *İktisat, Tarih ve Toplum*, Küre Yayınları, İstanbul 2010, s.154, 168.

¹⁰ Pazar ekonomisi hakkında bkz. Fernand Braudel, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2015, s.22.

¹¹ Genel bir değerlendirme için bkz. Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: I, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016, s.29-48.

Osmanlı'da Servet Biriktirmenin-Zenginliğin Kaynakları

Hâl böyle olmakla birlikte, yasal zeminde hareket etmek koşuluyla, Osmanlı devlet ve toplum örgütlenmesinde devlet denetiminin yoğun olduğu bu klasik ekonomik yapıyı aşmanın, önemli ölçüde servet temin etmenin mümkün olduğu faaliyet alanları mevcuttu. Bunlardan en önemlisi vergi toplama-vergilendirme hakkını elde etmeye dayanan “iltizam sistemi” idi. Bu sistem müteşebbisin avarız, cizye, gümrük, ihtisab, cebelü bedeliyyesi, cendere ve damga vergilerinin tahsili gibi hazineye önemli miktarlarda gelir getiren devlet kalemlerinin belirli süre için devletten ihale ile alınarak işletilmesi esasına dayanmaktaydı¹². Devlet, hazinedeki nakit açığını kapatmak için iltizam uygulamasına sıklıkla başvurmakta, kadim uygulamalara aykırı olmasına ve esnafın direncine rağmen kethüdâlık hizmeti gibi lonca mevkilerini dahi en yüksek rakamı verene iltizam edilebilmekteydi¹³. Bir ölçüde günümüzdeki müteahhitlere karşılık gelmekle beraber çoğunlukla askerî (ehl-i örf) kökenden (kendilerine berat ile tımar sisteminden, hazineden veya vakıflardan gelir tahsis edilenlerden) gelen Osmanlı mültezimleri¹⁴, itibarlı bir kefil göstermek şartıyla üstlendikleri devletin bu gelir kalemlerini işleterek servet edinebilmekteydiler. İşin ucunda iflas etmenin de var olduğu iltizam sistemi¹⁵, sadece Osmanlı zamanlarının değil, günümüzdeki zengin ve itibar sahibi bazı ailelerin ortaya

¹² Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA*, C: 22 (2000), s.154-158.

¹³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. G. Ç. Güven-Ö. Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.17.

¹⁴ Bunların birçoğu aslında kapıkulu kökenlidir. Kapıkulu sipahileri taşradaki şehir ve kasabalarda seferden arda kalan zamanlarda maliye kâtipliği, ihtisap kâtipliği, avarız ve nüzul vergilerinin toplanması gibi vazifeleri devletten elde ederek taşra toplumunda yer edinmeye başlamışlardı. Ayrıca bazı büyük mukataaların bir senelik idaresi ve mültezimlik işleri de devlet tarafından kendilerine verilmekteydi. İlk zamanlarda sefere gitmekte olmalarına binaen bu vazifeler kendilerine devlet tarafından bir mükâfât olarak verilmekte iken, 1590'lar ile birlikte sefere gidip gitmediğine bakılmaksızın bu hizmetler kendilerine tevcih edilmeye başlanmıştı. Amasya örneği için bkz. Açık, “Kara Mehmed Ağa'nın Ardından”, s.3. İlerleyen dönemlerde askerî sınıfın devlet gelirleri üzerindeki vergilendirme tekeli devam etmiştir. 1690'larda iltizam-malikâne işletenlerin sınıflandırması şöyleydi: a-Veziriazamlar, akrabaları ve adamları, b-Vezirler, akrabaları ve adamları, c-İlmiye zümresi, d-Maliyeciler, e-Kapıcıbaşılar, f-Saray görevlileri ve yakınları, g-Diğerleri: Dergâh-ı mualla çavuşları, çavuşlar kethüdâsı, yeniçeri serdarı vb. Bkz. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s.63-77. Muhtemeldir ki, okur-yazar olmaları, devşirme kökenli veya Enderun'dan yetişme olmaları gibi nitelikleriyle devlet, kendi dilini daha iyi anlayabilecekleri, gelirlerini lâyıkiyle idare edebilecekleri, gelirlerinin olduğu mahaldeki güvenlik şartlarının üstesinden çok daha iyi gelebilecekleri ve sair düşünceler önceliğinde askerî sınıf ile hareket etmek istemiştir. Zira bu sınıf maaşlı veya tımarlı olduklarından devlet gelirlerini idare ederlerken yapacakları bir suiistimalin bedeli, maaşlarına veya dirliklerine el konularak (müsadere uygulamasıyla) bir ölçüde tazmin edilebilirdi.

¹⁵ Trabzon gümrüğünü 1704 yılından 1715 yılına kadar yaklaşık 11 yıl işleten Feyzullah, Mehmet, Ahmet ve Abdürrahim adındaki müteşebbisler, devlete/hazineye (veya kefillerine) karşı olan taahhütlerini yerine getiremediklerinden bir hayli sıkıntı yaşamışlardır. Ayrıntısı için bkz. Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, İstanbul 2005, s.311-330.

çıkmasına zemin hazırlayan Osmanlı'daki ana iktisadî uygulamadır. Bu münasebetle 1740'lardan başlayan ve Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam eden uzun süreçte Şatırzâdeler, Simgerdanlar, Hazinedarzâdeler, Kalcızadeler, Bünyadzâdeler, Çubukçuzâdeler ve Nimbiyıkzâdeler gibi birçok aile Trabzon gümrüğü başta olmak üzere Trabzon'daki irili-ufaklı devlet gelirlerini vergilendiren/ işleyen mültezim aileleridir¹⁶. Mültezimlik sayesinde elde edilen güç ve servet, şüphesiz bu ailelerin etkinliklerini sonraki dönemlere taşımalarındaki ana itici güç olmuştur¹⁷.

Klasik Osmanlı ekonomik yapısında yasal yollardan servet edinmeye imkân veren bir diğer alan, günümüzdeki toptancılık işinin bir benzeri olarak görülebilecek olan uzak mesafe ticaretine katılma faaliyetidir. Zira uzak mesafeler arasında mal değiş tokuşu yaparak, bölgeler arasında ortaya çıkan maliyet farkından istifade edip kâra geçmek pekâlâ mümkündür. Yönetilen konumdaki ahalinin yanında vezirinden defterdarına, ulemasından askerine ve daha alt düzeydeki idarecisine kadar fırsatını bulanın bu tür ticaretten uzak durmadığı bilinmektedir¹⁸. Anadolu'nun sosyal ve iktisadî yaşamında mal/eşya bolluğunun söz konusu olmasını -nitekim Kâtip Çelebi Bozok sahası için, "her karyesi bir ziyafet-hânedir" demektedir¹⁹- Anadolu'daki bu ticarî kültürün varlığında aramak mümkündür²⁰. Bu bağlamda 1739-1742 yılları arasında Trabzon eyaletini idare eden Vali Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın sermayesini değerlendirdiği alanlardan biri deniz yolu ile gerçekleşen uzak mesafe ticareti olmuştur. Paşa, Tirebolu sakininden Mataracıoğlu Ali ile bir sefineye ortak ve bu sefine 1742 yılında ticaret amacıyla Kırım taraflarına gitmişti. Ömer Paşa, Kırım'a yapılan sefer için 2000 kuruş sermaye koymuş ve bu seferden kendisine %7,5 kâra karşılık gelen 150 kuruş düşmüştü. Bu yıllarda Trabzon'da bahçeli bir ev satışının ortalama 100 ile 250 kuruş kadar olduğu dikkate alındığında, bahse konu olan deniz ticaretinden bir seferde 150 kuruş kâr etmenin sıradan bir iktisadî teşebbüs olmadığı açıktır²¹.

¹⁶ Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, s.333-357.

¹⁷ Bu hanedanlar sonraki dönemlerde de etkinliklerini sürdürmüşlerdir bkz. Necmettin Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 17 (Bahar 2008), s.75-111. Ayrıca Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Dönemi'nde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

¹⁸ Karadeniz ve onunla irtibatlı coğrafyalar örneği için bkz. Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, IV. Bölüm.

¹⁹ Orhan Sakin, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2012, s.111.

²⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (Makaleler), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.165 ve aynı yazar, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (Makaleler), s.299, 314.

²¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Trabzon Ahkâm Defterleri, Defter Numarası I, Sayfa Numarası 30, Hükmü Sırası I.*

Karadeniz'in güney kesiminde servet edinmek için takip edilen iktisadî araçlar bu minval üzere iken kuzey kesiminde farklı değildi: Yani uzak mesafe ticaretine katılmak önemli kâr hadleri olan bir iktisadî faaliyet alanıydı. Hanlık arazisini Ruslara kaptıran Kırım Hanı Şahin Giray, Osmanlı Devleti'nden sığınma talebinde bulunduğu (1786/87) kendisi ve maiyeti Balkanlar yolu ile karadan Osmanlı topraklarına sığınır iken, sahibi olduğu iki gemi ile hazinedarı Binbaşı Ahmet Ağa'ya ait bir şayka da denizden onları takip etmekteydi²². Benzer şekilde Taman Yarımadası üzerinde söz sahibi olan Şefâke Kabilesi Beyi Mehmet Giray, Karadeniz'de gemileri işleyen zengin bir tüccardı aynı zamanda²³. Görüldüğü üzere kuzeydeki ileri gelenler de güneydekiler gibi servetlerini aynı zamanda deniz taşımacılığı ve ticaretinde değerlendirmekteydi. Zira bu zamanlarda “Şayka”²⁴ ve “Üç Direkli” tabir edilen gemiler servet ve gücün göstergesiydi. 1700'lü yılların ortalarında, Samsun mütesellimi görevinde bulunan kimse (Canikli Süleyman Paşa veya kardeşi Hacı Ali Paşa olması gerekir) devlet gelirlerinin vergilerini toplayarak elde ettiği sermayesini, şayka satın alarak değerlendirmiş, şaykasını Ünyeli Kaptan Hacı Hasan'a teslim ederek Karadeniz'deki tahıl taşımacılığına katılmıştı²⁵. Bu bilgiler sanayileşme öncesi devirlerde ve bilhassa Karadeniz gibi karadan ulaşımın kısıtlı olduğu bir coğrafyada denizler üzerinden uzak mesafe ticaretine katılmanın sermaye birikimine ne ölçüde katkıda bulunduğu göstergeleridir.

Uzak mesafe ticaretinin yanı sıra fâizle para vermek (kredi sağlamak) külliyetli sermaye birikimini mümkün kılan yasal boyuttaki diğer bir iktisadî faaliyet türüydü. Osmanlı Devleti'nde, 1850'lere kadar bankacılık gelişme göstermediğinden, parasal düzenlemeler daha çok kişilerin şahsî denetimi ve insafı altında gerçekleşmekteydi. Kişiler arasında gerçekleşen parasal işlemlerde %10 ile %20 arasında, Avrupa'da görülmediği oranda²⁶ yüksek faize dayanan

²² Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: II, s.149-190.

²³ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s.143.

²⁴ Daha çok yağma yapmak amacıyla küçük bir tekne olarak Karadeniz'de kullanım alanı bulan şayka zamanla yük ve yolcu taşıma amacına dönük olarak dönüşüm geçirmiş; büyük tipleri de ortaya çıkmıştır. Ayrıntısı için bkz. Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: II, s.355.

²⁵ *TŞS*, 1927/16b.

²⁶ Kazgan'a göre Avrupa'da faiz haddi en riskli işlerde %6, Fransızların en meşhur bonolarında %3 iken Osmanlı Devleti'nde iltizam usulü ve sehimlerde faiz haddi %20'ye kadar çıkmaktaydı. Bkz. Haydar Kazgan, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s.85-86. Resmî işlemlerde durum bu şekilde olsa bile Fransa kırsalında durum hiç de böyle değildi. “Yoksul bölgelerin vebası”, “kırsal kesimin altını oyan illet”, “köyün kanını emen kişiler” olarak tasvir edilen tefeciler her tür denetimden uzak şekilde faaliyet göstermekte, işlemlerde faiz oranları %20'leri ve hatta %30'ları bulmaktaydı. Yahudilerin adı çıkmış ise de pek çok tefeci aslen o bölgenin yerlisiydi. Toprak sahipleri, hali vakti yerinde çiftçiler, değirmenciler, hancılar ve zanaatkarlar da dahil olmak üzere çeşitli ileri gelenler; bazen çok sayıda borçlusu olan rahipler ve noterler. 1890'larda para kıtlığı ortadan kalkana ve faiz oranları düşene dek tefeciler kırsal sistemin ve kırsaldaki gerilimlerin önemli bir parçası idi. Bkz. Eugen Weber, *Köylülerden Fransızlara*, Çev. Ç. Sümer, Heretik Yayınları, Ankara 2017, s.76-80.

bir ekonomik yapı mevcut idi ve bu yapı girişimciden ziyade servet sahibini korumaya matuftu. İslâmî bağlamda girişimcinin finanse edilmesi temel olarak faize getirilen yasaklamalar başta olmak üzere İslâm hukukunun getirdiği kısıtlamalar çerçevesinde gerçekleşmekteydi. İslâm toplumunda girişimcinin finanse edilmesi sorunu, yani faize dayalı kredinin yerine geçen malî araçlar bulunmaktaydı²⁷. Osmanlı Devleti'nde müteşebbise veya ihtiyaç sahiplerine kredi vermek (bu uygulamada aşırıya kaçmak tefecilik olarak adlandırılmaktaydı)²⁸, her ne kadar borç-alacak ilişkileri genelde küçük ölçekte kalmış olsa da, en yaygın malî uygulamaydı. İslâm dünyasında girişimciye borç para veren vakıflar bulunmakla birlikte, para vakıfları nakitle kurulan ve borç vererek sağladıkları faiz gelirleriyle amaçladıkları faaliyetleri yerine getirmeye çalışan kuruluşlardı²⁹, bunlar kâfi miktarlardaki nakit ihtiyacına cevap verebilecek stoklara sahip olmadıklarından, şer'î mahkeme kayıtlarına göre girişimcilerin birbirlerinden borç para alması en yaygın kullanılan kredi sistemi idi. Aynı meslekten olanların birbirlerine kredi verme işlemi daha yoğundu. Kadınların kadınlara, ulemanın ulemaya veya esnafın esnafa borç vermede öncelik tanınması gibi bir uygulamanın varlığı söz konusudur³⁰. Osmanlı köylüsü

²⁷ Genel bir değerlendirme için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.84-95.

²⁸ 1653 yılı Mart'ından 1654 yılı Ekim'ine kadar Veziriazamlık, 1636'dan 1652'ye kadarki süreçte Şam, Diyarbakir, Bağdat, Musul, Halep gibi birçok valilik görevinde bulunan Derviş Mehmed Paşa, kudreti ve zekâsı kadar serveti, valilere ve diğer memurlara faizle borç vermesiyle; tefecilikle nam salmıştı. Bağdat'ta vali olduğu zamanlarda adamları/kapı halkı ticarî hayatın tam ortasında yer almış, ancak onlar Paşa'nın gücü ve şöhretinden dolayı vergi verme hususunda pek cimli davranmışlardı. Bağdat'ta devletin mukataaları paşanın emriyle kendi adamlarına verilir olmuştur. Paşa, devletin kendisine bahşettiği siyasal iktidarı kişisel menfaati için tepe tepe kullanmış görünmektedir. Paşanın bu şekilde menfaat temin etmesinin yaşadığı devirde şiddetlenen enflasyonun etkisi olduğu muhakkaktır. Zira 17. yüzyıl tarihçisi Peçuyi'nin, "16. yüzyılda bir serhat beyinin gelirinin bir vezirinkinden fazla olduğunu, kendi zamanında ise bütün bey ve paşaların fakr u zarurete düştüğünden" yakınması bu açıdan anlamlıdır. Bkz. İ. Metin Kunt, "Müteşebbis Bir Osmanlı Veziri: Derviş Mehmed Paşa", *Toplum ve Bilim*, S: 2 (Yaz 1977), s.47-64. İdarecilerin dirliklerinin enflasyon vb. etkenlerle kendilerine yetmemesi durumu bir gerçekliktir. Avrupa'da gram gümüş cinsinden ifade edilen fiyatların XVI. yüzyılın başlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar %100'den ve hatta bazı ülkelerde %200'den fazla artış gösterdiği bilinmektedir. Aynı süreçte İstanbul'da fiyatların %500 oranında artış göstermesi söz konusudur. Bu fiyat artışı 1580'lerden sonra çok daha büyük oranlarda gerçekleşmiştir. Bkz. Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.122-142. Fiyat artışı şüphesiz gelirleri sabit olan esnafı ve memurları etkilemekteydi. Enflasyon etkisinin yanı sıra artan kapı halkının ve beslemek zorunda olduğu asker sayısının varlığı Derviş Mehmed Paşa'yı bu şekilde davranmaya itmiş olabilir. Her ne sebeple olursa olsun Paşanın gayri yasal yollardan servet ve güç edinmiş olduğuna şüphe yoktur. Bununla beraber sonraki dönemlerde idarecilik yapmış paşaların da Derviş Mehmed Paşa'dan eksiği yoktur.

²⁹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.88-89.

³⁰ Dinî görevlilerin borç verirken daha çok imam ve seyitlere borç vermesine örnek için bkz. TŞS, 1931/30a. Trabzon'un Boztepe Mahallesi'nden Halil kızı Fatıma Hoca'nın terekisinin önemli bir kısmı ise kadınlara verdiği borçlardan oluşmaktaydı. Bkz. TŞS, 1947/45b-46a. Bursa için bkz. Faroqi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, s.146-149.

devlete olan vergilerini ödeyebilmek veya geçim şartlarından kaynaklanan sıkıntılarını aşmak ve sair sebeplerden dolayı en yakınındaki varlıklı kimselerden kredi temin etme yoluna sıklıkla başvuruyordu. Ancak kredi veren bu kimseler, bir sebeple borçlarını ödeyemeyen müşterilerinin ev, dükkân, bağ ve bahçelerine el koyabiliyorlardı. Dolayısıyla, kredi verme işi yasal yollardan neşet eden bir teşebbüs olarak başlamakla beraber, “borçlandırma” faktörü servete servet katan gayrı yasal bir vasıtaya dönüşebiliyordu. Nitekim 1740’ların başlarında Trabzon’da valilik yapmakta olan Üçüncüoğlu Ömer Paşa³¹ ile 1790’ların sonlarında Batı Trakya’da idarecilik; ayanlık yapmakta olan Tokadçıklı Süleyman’ın³² terekelerinde köylü ve kasabalılar başta olmak üzere her kesimden kişilere verilen, ancak tertib-i cezalarından (idamlarından) dolayı tahsil edilmeden kalan önemli yekûna balığ akçe mevcuttu. Bu akçeden bir kısmının borçlandırma uygulamasının parçası olduğu söylenebilir. Tüm yasaklamalara rağmen iş hayatının gündelik akışında faiz uygulamalarını içeren ticarî işlemlerden vazgeçilmediği bilinir³³.

Sermaye birikimini mümkün kılan yasal boyuttaki diğer bir iktisadî faaliyet türü, kredi sağlamanın başka bir biçimi olan mudarebe gibi İslâmî ortaklıklara³⁴ başvurmadan geçiyordu. Sermayedarın parasını veya malını bir aracıya işletmek üzere teslim etmesine, kâr elde edilmesi durumunda ortaklık kurulurken üzerinde anlaşılmış olan oranlar üzerinden kârın sermayedar ile işletmeci arasında taksim edilmesine mudarebe denmekteydi³⁵. İslâm tarihinde eskiden beri kredi sağlama işlevi iş ortaklıkları yoluyla da başarılı bir şekilde yerine getirilmiştir. Özellikle uzun mesafeli ticaretin finansmanında çokça kullanılan “inan” ve “mudarebe” ortaklıkları ticarî hayatı kolaylaştırması açısından müteşebbisin yoğun şekilde başvurduğu bir tür kredi uygulamasıydı³⁶.

³¹ Necmettin Aygün, “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefati”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 7 (Güz 2009), s.39-77.

³² Necmettin Aygün, “Gümülcine Ayânı Tokadçıklı Süleyman 1761(?) -1804, *Belleten*, C: LXXIV, S: 271 (Aralık 2010), s.706-767.

³³ Osmanlı toplumunda borç verilirken Ercan’a göre, faiz miktarları arşiv kayıtlarına yansımamakta, bazı durumlarda ise meselâ %10 faizle borç para verilmişse bu durum, “On’u onbir’den borç verdim” şeklinde yazılarak kaydedilmekteydi. Bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s.223-224. Pamuk’a göre ise, mahkeme önüne gelen kişiler faiz uygulamasını gizlemek veya hukukî engellemeleri aşmak için kendilerini herhangi bir oyuna başvurmak zorunda hissetmiyorlardı. Bkz. Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.86.

³⁴ Orman, faizle kredi temin etmek istemeyen müteşebbisin önündeki ilk fırsatı şu şekilde ifade etmektedir: “Müteşebbisler ihtiyaç duydukları fonları (sermayeyi) birinci tercihleri olan kredi yoluyla elde edemeyince ne yapacaklardır? Tabii ki söz konusu fonlara ulaşmanın başka yollarını arayacaklardır. Ancak çok uzun sürmeyecek bir arayıştan sonra fark edeceklerdir ki aslında önlerinde öyle sanıldığı kadar çok yol değil, sadece bir yol vardır: fon sahiplerine ortaklık teklif etmek”. Bkz. Orman, *İktisat, Tarih ve Toplum*, s.172, 232-243.

³⁵ Şirketleşme hukuku hakkında bkz. Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, İz Yayınları, İstanbul 1998.

³⁶ Mudarebe uygulaması servetini değerlendirmek isteyen hemen herkesin başvurduğu bir uygulamaydı. Bu bağlamda Trabzon’un Aşağıhisar Mahallesi ahalisinden (Mehmet Reis oğlu)

Kırsal Yaşamın “Fukara” Efendileri: Köylüler

Köylülük ister Osmanlı’da ister dünyanın geri kalanında olsun kısmî farklılıklar göstermekle beraber genelde evrensel bir yaşam tarzına karşılık gelmekteydi. Gelenek ve göreneklerdeki zenginlik, yabancılara karşı şüpheli ve kapalı, hemşerilerine karşı ise açık (harbi) ve dürtüst olma, doğada yaşamının vücuda armağanı; enerjik ve sağlıklı (gürebüz) olma hâli gibi olumlu bazı hususiyetler bir tarafa, köylü olmak veya kırsalda yaşamak şüphesiz çok zor bir zanaattı. Gün doğumundan batımına, hasat zamanı ise gece yarısına kadar (tütün için bu böyledir) çalışmak gerekiyordu. İklim koşullarının yıldan yıla değişiklik göstermesi, salgın hastalıklar, savaşlar ve eşkıyalık hareketleri gerek çalışan nüfus ve gerekse ürün üzerinde olumsuz neticelere yol açabiliyordu. Tarım büyük oranda “kuru tarıma” dayanmaktaydı ve buna bağlı olarak da verimlilik düşük gerçekleşmekteydi. Üretim yapılan araziler ile hayvan otlakları kişilerin değil, devletin mülkiyetindeydi. Herhangi bir sebeple üretime ara verme, devlete veya sipahiye (zabite, voyvodaya, ağa ve beylere) olan yükümlülükleri yerine getirememesi durumunda köylü toprağını kaybedebilirdi. Köylü, bir çift öküz ile³⁷ yıl boyunca işlediği topraktan elde ettiği gelir ile hane bireylerinin ihtiyaçlarının yanı sıra devlete verilmesi gereken yıllık vergiyi ve sair sorumlulukları/mükellefiyetleri karşılayamaması durumunda ek işlere; “tamamlayıcı mal ve hizmetlere” başvurmak zorunda kalırdı. Bu nedenle köylü sadece tarımla uğraşmamakta, maişetini temin için yeri ve zamanı geldiğinde arıcılık da dâhil olmak üzere hayvan beslemek, hasat dönemlerinde rençberlik yapmak, bez (ipek, keten) dokumak, iplik eğirmek, demircilik yapmak, kiremit ve çömlek üretmek gibi işlerden biri veya birkaçını yıl boyunca yürütmekteydi³⁸. Zira köylülük kâr getiren bir teşebbüs olmaktan çok bir hayat biçimiydi. Mesela Fransa’da, Yukarı Quercy köylüleri ekseriyetle gün boyu başkasının toprağında çalıştıktan sonra ay ışığında kendi arazilerini ekip biçmek için şafakla birlikte çalışmaya başlar, gece geç saatlerde iş bırakırdı³⁹. Dolayı-

---

Gümrük Kâtibi Hacı Mahmut Efendi’nin vefatı ile geriye kalan mal varlığı şu şekildeydi: Damadı Mehmet Ağa zimmetinde mal-ı mudarebeden baki 400 kuruş, yine damadından alınan sim (gümüş) bahası 180 kuruş, nakit altını ve beyaz akçesi 619 kuruş ki, toplam 1889 kuruş. Bkz. *TŞS, 1920/43b-44a*, kayıt tarihi 27 Şubat 1755. Fiiliyata geçmiş diğer örnekler için bkz. Aygün, *Karadeniz’den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: I, s.211-257.

³⁷ İleriki kısımlarda bahse konu olacak arşiv kayıtlarından hareketle, bilhassa 1800’lü yıllara kadar köylülerin çoğunun bir çift öküzünün dahi bulunmadığı söylenebilir. Onlar bu ihtiyacı muhtemelen kiralama yoluyla diğer varlıklı köylülerden karşılamaktaydılar. Durum Fransa’da ve muhtemelen de dünyanın geri kalan kısımlarında farklı değildi: “Önce saban sonra da sabanı çekmek için hayvan kullanımı yaygınlaştı ve böylece 1850’lerde ancak yarısı bir çift öküze sahip olan Comminges köylülerinin tümü, 1880’lerin sonuna gelindiğinde kendi çiftine sahip hale geldi”. Bkz. Weber, *Köylülerden Fransızlara*, s.183.

³⁸ Eric R. Wolf, *Köylüler*, Çev. A. Sönmez, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s.69-86.

³⁹ Weber, *Köylülerden Fransızlara*, s.45, 296. Toprağı az veya verimsiz olan Fransız köylüleri için anlatılan bu durum, pek ala Osmanlı köylüsü için ve hatta-bir köylü olarak kendi deneyimlerimden hareketle-1980’li yıllara kadarki Cumhuriyet Türkiye’si köylüsü için de geçerliydi.

sıyla köylünün çok çalışmaktan (köylü için “boş vakit” diye bir olgu söz konusu değildir) ve tarımsal üretimin yanında bilhassa hayvan beslemekten gayri temel gereksinimlerini karşılayabilmek için fazla manevra/seçenek bulunmamaktaydı. Köylülük genelde sefalet, fakirlik ve az ile yetinmekle⁴⁰, birikim ise dışından tırnağından arttırmakla bir tutulmaktaydı. Ülkenin kendisinin zengin, köylüsünün sefil olduğu 1840’lar Fransa’sında, “Köylülerin servet sahibi oldukları örnekler o kadar nadirdi ki, bir köylü zenginleşmeyi başardığında, başarısı muhtemelen ya şeytanla anlaşma yapmasına ya da bir suç (hırsızlık gibi, n.a.) işlediğine yorulurdu”. Sefalet, kadınların pazarlarda saçlarını satmalarına kadar uzanmıştı⁴¹. Üstüne üstlük köylüler açısından ulaşım ile iletişim imkânları ilkel ve sınırlıydı⁴². Bu yapı, etraftan/dış dünyadan yalıtılmış bir iktisadî ve sosyal yaşamı doğurmakta; yerelliği öne çıkarmaktaydı.

Osmanlı Devleti’nin iktisadî gücü, esasen ziraata teşmil olup, bu da ekincilik, bağcılık ve hayvancılık olmak üzere başlıca üç şekilde inkişaf göstermiştir⁴³. Hayvan besleme faaliyeti, bilindiği üzere genellikle köylüler ile konar-göçerler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Köylüler için hayvan besleme daha ziyade esas geçim kaynağı olan tarım üretiminin yanında ikinci (ek) bir iş, geçim kaynağı iken konar-göçerler için ise esas geçim kaynağıydı. Üretici olarak köylü, hane halkının geçim ihtiyaçlarının karşılanması önceliğine dayanan⁴⁴ ve kâr olgusunun neredeyse minimal seviyelerde veya hiç olmadığı “geçimlik ekonomiye”, “geçimlik üretime” dayanan bir yapının temsilcisi olarak aynı zamanda Osmanlı hazinesinin malî yükünü çeken/üstlenen ana gövdeyi de oluşturmaktaydı. “Demek ki, tımar sistemi içinde küçük aile işletmeciliği şeklinde örgütlenmiş tarım üretimi, vergiler ve bir yıl sonraki ekimin tohum

---

Bu arada, hasat zamanı köylü aile çocuklarını çok az görürdü. Buna bağlı olarak sahipsiz doğada dolaşan çocukların başlarına gelmedik sıkıntı (kaybolma, boğulma vb.) kalmazdı.

⁴⁰ Avrupa kırsalının 1700’lü yıllarda içinde bulunduğu (kötü) şartlar için Rousseau’nun hayat hikâyesine bir göz atmak yeterlidir. Bkz. J. J. Rousseau, *İtihaflar* (Haz. S. Özbudun), C: I-II, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.

⁴¹ Weber, *Köylülerden Fransızlara*, s.43.

⁴² “Vahşileri görmek için Amerika’ya gitmenize gerek yok” diye düşünüyordu bir Parisli 1840’ların Burgonya kırsalında dolaşırken. “Köylü her özelliğiyle ıstırap ve kaderini ortaya koyar: Gözleri şüpheli ve ürkek, suratı ifadesiz, yürüyüşü ağır aksaktır”. “Korkunç bir cehalet, batıl inançlar ve pislik”. 1903 gibi geç bir tarihte bile anlatılarda “kırsal vahşilik” teması mevcuttur. “Köylüler, entelektüel açıdan ülkenin aydınlanmış kesiminin yüzlerce yıl gerisindedir”. Bu nedenle yazar, uygarlık ve nezaketin kentli olduğuna işaret eder. Bu bakış açılarının “kentli” olduğunu bilhassa hatırlattıktan sonra yolların az pazarların uzak olduğu, fakir, geri, yabani ve vahşi bir yaşam tarzının hiç de az olmadığı, ekilmemiş topraklar, bataklıklar, fundalıklar ve çalılıklardan geçilmeyen, yalıtılmışlık ve sefaletin baskın olduğu, batıl inançlar ile tefecilerin kol gezdiği geçimlik ekonominin hâkimiyetindeki 1800’lü yıllar Fransa kırsalı için bkz. Weber, *Köylülerden Fransızlara*, s.31-80, 99, 289.

⁴³ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), Ankara 2014, s.217.

⁴⁴ Wolf, *Köylüler*, s.34.

miktarı düşünülürse, bir aileyi ancak geçindirebilecek boyuttadır.”⁴⁵. Bu durumda köylü, bilhassa vergi tevzii/tarhı ve bu verginin tahsili hususunda idarecilerle sürekli temas hâlinde bulunuyor, bazı zamanlarda idarecilerin kanuna aykırı uygulamalarına da maruz kalarak baskı veya zulüm ile karşılaşabiliyordu⁴⁶. Dolayısıyla köylünün, haklı bir zemine oturtulan “Osmanlı Barışında” ebet müddet mutlu ve refah içinde hayat sürmüş olduğunu söylemek nispeten güçtür. Bu minvalde Anadolu (Bursa yöresi) göçerleri arasında yaygın olan ve göçerlerin köylülere bakışını yansıtan, “*Ekme Bağ Bağlanırsın / Ekme Ekin Eğlenirsin / Çek Deveyi, Güt Koyunu / Bir gün Olur Beğlenirsin*” söylemi⁴⁷ toprağa bağlanmanın (köylü olmanın) cazibesinin olmadığını, hayvancılığın daha cazip ve belki de daha kârlı bir meslek olduğunu anlatmakta olsa da, bu deyiş aslında başta konar-göçerler olmak üzere halkın devlet denetimine girmeye, yani vergilendirilmek üzere deftere yazılmaya⁴⁸ istekli olmadığını (vergi vermekten uzak durmaya istekli olduğunu) vurgulamaya dönüktür. Bu istikamette halk ozanlarına ait şu sözler Anadolu’da köylünün devletle olan ilişkilerinin her zaman iyi gitmediğini göstermektedir: “*Şalvarı şaltak (geniş) Osmanlı / Eğeri kaltak Osmanlı / Ekende yok biçende yok / Yiyende ortak Osmanlı*” ve “*Talibi ’yim kurtulmadım çileden / Mültezimler öşür alır kileden / En doğrusu kaçmak imiş Zile’den / Hiç gelmemek Nurun ala nur imiş*”⁴⁹. Bu gibi söylemlerin genelde sazın-sözün verdiği coşkunun tavan yaptığı ortamlarda sarf edilmiş olması gerçeği bir yana, köylülükten veya konar-göçerlikten zerre kadar vazgeçmeye niyeti olmayan ahalinin bu sözler üzerinden devletine bir miktar serzenişte bulunma hakkını kullanmış olduğu da söylenebilir.

Bu gibi söylemlere veya hoşnutsuzluklara rağmen Osmanlı toplumunun neredeyse %90’ının kırsalda köylü veya konar-göçer olarak yaşamakta olduğu da bir hakikattir⁵⁰. Ve Osmanlı ahali her ne kadar kayıt altına girmeyi arzulamamış olsa da 600 yılı aşan Osmanlı tarihinde şehirlisinden köylüsüne ve konar-göçerine varıncaya değin denetim altına-kayıt altına alınmayan hiçbir grup veya kişi neredeyse yok gibidir⁵¹. Bu durum, halk ozanlarının yukarıdaki

⁴⁵ Köylünün bir yılda ürettiği hububat miktarı yıl içinde tükettiği miktar ile baş başa gitmekteydi. Bkz. Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları*, s.252, 255.

⁴⁶ Osmanlı Arşivi’ndeki 1 Numaralı (1740’lı yıllara tarihli) Karaman Ahkâm Defteri, köylülerin bu yöndeki şikâyetleriyle doludur.

⁴⁷ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s.15-25.

⁴⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: I, s.212.

⁴⁹ <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/17.php>.

⁵⁰ Yunus Koç, “Nüfus-Osmanlı Dönemi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C: 33 (2007), s.294-299.

⁵¹ Bu son ifade Osmanlı Devleti’nde 1830-1845 yıllarını kapsayan dönemde gerçekleşen nüfus sayımlarından elde edilen verilere dayanmaktadır. Zira bu sayımların her birinde bir önceki sayımda, çeşitli sebeplerle sayım dışı kalan bireylerin bir sonrakinde sayıma alındığı, bir önceki sayımda ortaya çıkan eksikliklerin bir sonrakinde tamamlanarak nihayetinde 1845’e gelindiğinde mükemmele yakın ve hiçbir bireyin sayım dışında kalmadığı bir ölçüm sisteminin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Bkz. Necmettin Aygün, *Nüfus Defterleri’nde Aksaray’ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, Aksaray Üniversitesi Yayınları, C: I, Ankara 2016.

söylemlerine nispetle bir çelişki gibi görünse de toprak sahibi olma ve bununla bağlantılı olan mülkiyet hakkına kavuşma arzusu, anlaşılan göçerlerin uzun vadede mülkiyetten yoksun bir şekilde doğada gezip-dolaşma arzusunun verdiği hazza veya özgürlük havasına baskın gelmiştir. Bu minvalde şu söz önemli çağrışımlara yol vermektedir: “*Tarih çok az insanın ‘yaptığı’, geri kalanların da tarla sürdüğü veya su kovaları taşıdığı bir şeydir*”⁵².

Sınırları çizilen bu çerçevede Anadolu’da hayvancılık faaliyetlerinin gerçekleştiği sosyal ve iktisadî düzleme dair, Osmanlı arşiv kayıtlarının müsaade ettiği ölçüde bazı tespitlerde bulunmak kabildir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, burada verilen bilgiler umumî mahiyette olup, teferruata taalluk etmemektedir. Konu, çok daha derinlemesine ve teferruatlı şekilde ele alınmayı hak edecek boyutlardadır.

Osmanlı’da Hayvancılığın veya Koyun Besiciliğinin Somut Görünümleri

Anadolu coğrafyası eskiden beri bir tarım ve hayvancılık merkezidir. Kültepe tabletlerinde (M.Ö 1975-1723) koyun, sığır, öküz, at ve katırın geçimlik aile ekonomisine katkı vermenin yanında Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarî alım-satıma da konu olduğu görülmektedir. Koyun yetiştiriciliğinin gelişmişliği, yün üretiminin bolluğu ile kendini belli etmektedir. Tabletlere göre, Asurlu tüccarlar yün ticareti üzerine ortaklık dahi tesis etmekteydiler. Temel besin maddesi olan arpa ve buğday, borç verilen eşyanın faizi olarak da kabul edilmekteydi⁵³.

Anadolu’da modernleşme hareketlerinin ağır aksak yürüdüğü, ekonomik ilişkilerin dünya ekonomisiyle henüz iç içe geçmeye başlamadığı XIX. yüzyıl öncesinde, sahilden uzakta kalan iç kısımlardaki sahalarda hâkim/baskın olan geçimlik ekonomi tarım faaliyetlerine dayanmaktaydı. Tarımdan sonraki sırayı ise hayvancılık almaktaydı. Anadolu, her mevsimde kullanılmaya imkân veren otlaklara sahiptir. Yani değişkenlik gösteren iklim koşulları karşısında köylünün veya konar-göçerlerin, yer değiştirmek koşuluyla, istifade edebilecekleri geniş yaylak ve kışlaklar mevcuttur. Bilhassa Orta Anadolu, uygun iklimi, düz ve geniş arazileriyle (mera, yayla, ova vb.); arazi yapısının müsait olmasıyla önemli bir hayvancılık sahasıdır. Konya ve çevre muhitte cari olan şu deyiş aslında Orta Anadolu’nun üretim ve geçim ekonomisinin özetidir: “Buğday ile koyun gerisi oyun”⁵⁴. 1830’lar gibi geç bir tarihte bile, mesela Aksaray Sancağı’nda (Aksaray, Eyyübili ve Koçhisar kazalarında) 37.410 kişilik toplam

⁵² Y. N. Harari, *Sapiens*, 2016, s.111’den naklen Sadık Müfit Bilge, *Elinde Çıngıl Orak*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.15. Bilge’nin bu kıymetli çalışması köylülerin içinde buldukları sosyal ve iktisadî şartlara dair önemli bilgileri havidir.

⁵³ Ayrıntısı için bkz. Esmâ Öz, *Eski Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık*, TTK, Ankara 2014.

⁵⁴ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Kültürel Açından Konya*, Tablet Yayınları, Konya 2007, s.235. Buğday, Roma Devrinde Konya’dan kara yolu ile Akdeniz’e çıkarılarak ticarete konu olmaktadır. Bkz. Murat Turgut, “Roma Ticaret Hayatı ve Iconium Sikkeleri”, *Konya Kitabı XVI*, C: I, İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı, s.118.

nüfusun hemen hemen yarıya yakınının; 16.786'sının konar-göçer olarak kayıtlarda yerini alması, tabiidir ki bu coğrafyadaki hayvan besleme kültürünün tarihsel derinliğini ortaya koymaktadır⁵⁵. Bölge arazisinin genişliğine nispetle nüfus miktarının yetersiz olmasının yanında su kaynaklarının sınırlı olması, bataklık ve çölleşmenin yer yer kendini göstermesi gibi iklim şartları kullanıma açılan tarım alanlarının sınırlı kalmasına, tarımsal verimin düşük olmasına, bu durum dünyanın geri kalanının da sorunudur⁵⁶, dolayısıyla da bazı sahalarda tarımın yerini hayvancılığın (koyun, keçi, öküz, camus, at, katır, merkep vb. beslemenin) almasına neden olabiliyordu. Tarım, Anadolu köylüsünün esas geçim kaynağı olmakla beraber, ekili alanların bilinenin veya tahmin edilenin aksine sınırlı miktarlarda kalması söz konusudur. Bu istikamette temettuat kayıtlarına göre, mesela Konya Ereğli'sinde, 1840'larda toprakların %26.86'sı ekili, %33.30'u ise nadasa bırakılmış durumdaydı. Anlaşılan köylü, mevcut toprakların yaklaşık %27'si ile bir yıllık yaşamını idame ettirmek zorundaydı. Bu durumda toprakların neredeyse %40'ı tarımsal faaliyetlerinin dışındaydı ve muhtemel hayvancılık sektörüne hizmet etmekteydi. Bu miktara nadasa bırakılan alanlar dâhil edildiğinde Ereğli coğrafyasının yaklaşık %70'inin hayvan otlatma işine hizmet ettiği ortaya çıkmaktadır⁵⁷. Benzer şekilde 1904 senesi Konya Vilayeti Salnamesi'ne göre Konya Sancağı'nın sadece %22'lik kısmında tarım yapılmakta iken geriye kalan %78'lik kısım ise tarımdan âridir⁵⁸. “Karaman'ın koyunu” sözü bu açıdan önem taşımaktadır. Bu söz, koyun ve keçi

⁵⁵ Bu durum Orta Anadolu'daki diğer yerleşimler için çok da farklı değildir. Yozgat için bkz. Sakin, *Bozok Sancağı ve Yozgat*, s.88-110.

⁵⁶ 1882'de Fransa'da durum şu şekildeydi: “Emeğin içinde bulunduğu koşullar değişmemiş, verimlilik hemen hiç artmamıştı; ekin ve gübre alanındaki gelişmelerin büyük bir kısmı hala bilinmiyordu ve pek çok köylü kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik karma bir tarım yapıyordu”. Weber, *Köylülerden Fransızlara*, s.177.

⁵⁷ Zekeriya Yaman, *19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Ereğli Kazası*, Marmara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.31. Kimyasal gübrelemenin henüz bilinmediği zamanlarda köylünün başka çaresi de yoktu. Coğrafyanın geniş, insan sayısının sınırlı olduğu bir dünyada bu kadar geniş alanlara yetecek oranda tabii gübre (insan ve hayvan dışkı) bulmak mümkün değildi. Dolayısıyla nadasa bırakmadan topraktan verim almak mümkün olamıyordu. Anız yakma metodu ise nadastan sonra toprağı besleyen diğer bir yöntemdi. Asya'da insan dışkısı çiftlik ve bahçe işlerinde; tarım arazilerinde gübreleme amacıyla kullanılmaktaydı. Avrupa'da (bilhassa İngiltere'de) ise böyle bir geleneğin olmadığı veya bilinmediği ifade edilmektedir, bkz. Gregory Clark, *Fukaralığa Veda Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.114-117. Fransa kırsalında, tarımda yapay gübre kullanımı 1890'ların sonlarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bkz. Weber, *Köylülerden Fransızlara*, s.177-180.

⁵⁸ Tuş, *Sosyal ve Kültürel Açından Konya*, s.237-254. İki şehir arasındaki yaklaşık 150 kilometrelik sahada, günümüzde dahi ekili alanlar, ekili olmayan alanlara göre sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla tarım yapılmayan sahaların çokluğu doğal olarak hayvancılığın, bilhassa da küçükbaş hayvancılığın varlığına ivme kazandırmaktaydı. Bu sebeptendir ki, Tuş'un da belirttiği üzere Osmanlı Devleti açısından Konya ve çevresi hububat üretiminden ziyade hayvan besleme potansiyeli bakımından devletin dikkatine (taleplerine; İstanbul'un veya ordunun et ihtiyacı özelinde) mazhar olmuştur.

beslemenin Orta Anadolu'daki önemini vurgulamakta, hayvan beslemenin sanayideki görünüşlerinden olan “deri tabaklama” sanatının (ve dericilikle ilintili olan göncüler, saraçlar, kürkçüler, pabuççular, dikiciler, yemenciler, çizmeciler, haffaflar, keçeciler ve hatta mücellit⁵⁹ esnafının) varlığına da işaret etmektedir. Şüphesiz, bakımı ve beslenmesinin kolay olması, arazide seri hareket edebilmesi, sütü, eti ve derisinin ekonomik değer taşıması hayvancılıkta koyun beslemeyi öne çıkarmaktaydı.

Anadolu genelinde hayvan beslemenin, bazı sahalarda hacim itibariyle az veya çok olmakla beraber, aynı şartlar altında sürdürülmekte ve aynı hususiyetleri göstermekte olduğu söylenebilir. Koyun-keçi besleme kültürü ve bunun sanayiye aktarımındaki meşhurluğu açısından Ankara'dan başlayarak bazı somut örneklemelere gitmek genel bir kanaatin oluşması açısından yerinde olacaktır. 1701'de Ankara'ya uğrayan Fransız Tournefort'un gözlemleri bu açıdan önemlidir: “Ankara keçileri beyaz renkleri, ipek kadar ince, doğal olarak kıvrıkcık sekiz dokuz parmak uzunluğundaki kıllarıyla göz kamaştırır. Bu keçilerin kıllarıyla birçok güzel kumaş, özellikle de sofalar dokunur. Ne var ki, iplik haline getirilmeden, keçinin postunu kent dışına çıkarmak yasaktır (...) Ankara'daki işçiler sof üretiminde bütünüyle saf keçi kılı ipliği kullanırlar; oysa Brüksel'de dokumalara yün ipliği de katılır. Keçi kılı Ankara'nın zenginlik kaynağıdır, bütün varlıklılar keçi kılı ticaretiyle uğraşırlar”⁶⁰. Tiftik yumuşaklık, esneklik, parlaklık, yıkanınca fazla çekmeme, vücudu tahriş etmeme ve ateşe dayanıklı olma gibi üstün özellikleri nedeniyle Avrupa'da iğne ile işlenmiş şık düğme, ilik ve ilik kenarlarına ince şerit yapımında; ipek ve pamuklu ile karıştırılarak çeşitli dokuma elde etmede, iç çamaşırı da dâhil çeşitli giyim ve ev eşyası imalinde kullanılmaktaydı⁶¹. Tiftik ipliği ve onunla irtibatlı sof bezinin iplik haline getirilişinden boyanması ve dokunmasına kadar geçen süreçteki işlemler vergiye tabi tutulmaktaydı. Bu vergi Damga ve Cendere Mukataası veya Ankara Damgası Mukataası vb. adlar ile vergilendirilen şehir ve çevresinin devlete katkı sağlayan en önemli sanayi koluydu⁶².

Yerleşiklerin (köylülerin) fazla, konar-göçerlerin ise sınırlı bir nüfusa sahip olduğu Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı Sivrihisar Nahiyesi'nde hayvancılık, tarımla beraber bir yan (ek) uğraş olarak yapılmaktaydı. Nahiyenin vergi gelirleri içerisinde koyun resmi olan “âdet-i aġnâm” üçüncü sırada yer almaktaydı. Nahiyede yetiştirilen koyunun en önemli kısmını Eymir Cemaati ile Aydın Beylü Cemaati'nin besliyor olması, Anadolu'daki hayvancılık sektörünün arkasındaki esas gücü görmek açısından önemli bir göstergedir⁶³. Yine bu sahadaki Afyonkarahisar'da, benzer şekilde tarımdan (buğday ve arpa üreti-

⁵⁹ Çoğu yazma eser deri ile ciltlenmekteydi. Deri, ordu için beslenen atların koşum takımlarının tamamlanmasında, bazı silahların muhafazası ve korunmasında da kullanılmaktaydı.

⁶⁰ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi* (Ed. Stefanos Yerasimos), İstanbul 2008, s.231.

⁶¹ Gülay Webb Yıldırım, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*, TTK, Ankara 2011, s.58.

⁶² Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2014, s.45-75.

⁶³ Halime Doğru, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, TTK, Ankara 1997, s.131.

minden) sonraki sırayı hayvan besleme faaliyeti almaktaydı. Bununla birlikte arşiv kayıtlarında geçen “öşr-i çayır”, “mukataa-i çayır”, “resm-i çayır”, “resm-i yaylak”, “resm-i kışlak ve otlak” ile “konak resmi” ve “yazla-güzle” adındaki/türündeki vergiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde⁶⁴ Afyon’da tarımdan sonraki en esaslı meşgale olan hayvancılığın daha farklı bileşenlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Daha batıda, Manisa’da nüfusun büyük bir kısmını oluşturan konar-göçerlerin yanında köy halkı da koyun, keçi ve büyük baş hayvan beslemekle beraber, büyük baş hayvan besleme geleneği oldukça sınırlıydı. Zira köylüler çiftini-çubuğunu sürmek için öküz bulmakta sıkıntı çekmekte olup, bu amaçla karasığır lar genelde Rumeli’den getirilmekteydi. Çifte koşmak ve muhtemel taşımacılıkta kullanılmak amacıyla öküz ve karasığıra olan ihtiyaç Afyon için de geçerliydi. Nitekim Afyonlu 15 kişi, 1585 tarihli bir kayda göre kendi ihtiyaçları için Rumeli’den öküz satın alarak memleketlerine götürmüşlerdi. Anlaşılan büyükbaş hayvanlardan öküz, karasığır ve manda daha ziyade çift sürmek, taşımacılık yapmak ve harman vakti ekinlerin tanelerini sapından ayırmak amacıyla harman vaktinde döğene koşulmak için kullanılmaktaydı. Ve muhtemeldir ki, bu yıllarda Anadolu’da beslenen büyükbaş hayvan sayısı küçükbaş hayvana (koyun ve keçiye) oranla sınırlı sayıdaydı. Bu durumun ortaya çıkmasında koyun ve keçinin büyükbaş hayvanlara nazaran bünye itibarıyla Anadolu coğrafyasının iklim şartlarına daha uygun olması ile yine engebesi hiç de az olmayan Anadolu coğrafyasında (doğada) daha hızlı hareket edebilme yeteneğine sahip olmasının yanında⁶⁵, fiyatının öküz ve ineğin fiyatına göre beşte bir oranında daha ucuz olması da etkili olmalıdır. Diyarbakır’da 1830’larda bir koyun 20 ile 35 akçe arasında değişmekte iken, öküzün fiyatı 85 kuruş ile 100 kuruş arasındaydı⁶⁶. İleride bahsi geçeceği üzere 1700’ler ile birlikte Anadolu’da büyükbaş hayvan beslemek daha da önem kazanmıştır. Mesela, 1860-61’de vefat eden Antalyalı Havva Hanım’ın üzerinde toplamda 32 çift öküz, 60 sığır, 70 koyun, 10 deve, 28 kısrak, 20 manda ile pek çok eşek hayvanı bulunmaktaydı⁶⁷. Bunlardan karasığır ineği ile mandanın, aile ekonomisine katkı amacıyla sütü için beslediği de, Balkanlar örneğinde vakidir⁶⁸. Manisa’da 1530’larda şehre ait vergilendirilebilir 226.623 akçelik toplam yıllık gelir kalemleri arasında hayvancılıkla iribatlı olan “başhâne” (ser-

⁶⁴ Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)*, TTK, Ankara 2013, s.193-206.

⁶⁵ Konar-göçerler veya çobanlar, yeri ve zamanı geldiğinde otlama fırsatlarını azamiye çıkarmak veya sert iklim şartları karşısında sürü kayıplarını en aza indirmek amacıyla daha iyi otlaklar bulabilmeye yöneliyorlardı. Bu nedenle onların seri şekilde yer değiştirmeleri gerekiyordu. Anadolu’da otlakların dağınık halde bulunması ise sürülerin hızlı hareket etmesini gerektiren diğer bir etkendi. Ayrıntısı için bkz. Rudi P. Lindner, *Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. M. Günay, İmge Yayınları, Ankara 2000, s.33, 72.

⁶⁶ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara 2014, s.411-420.

⁶⁷ Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, s.256.

⁶⁸ Halime Kozlublak Doğru, *1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Deliorman’ın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, TTK, Ankara 2011, s.260.

hâne) yani günümüzdeki “mezba” ile “şemhâne” (mum üretimi) gelirlerinin toplamda 22.334 akçelik (%10.14) kısmı tutması da bir o kadar önemlidir. Zira kırdaki hayvan beslemenin şehirdeki karşılığı veya yansması olan dericilik, bu yıllarda Manisa şehrinde önemli bir sanayi koluydu. Manisa debbağları kadimden beri her hafta 30 adet büyük iyi sahtiyani, 120 adet oğlak sahtiyani, 30 adet sarı meşin ve 70 adet de gön imal etmekteydi ve bu derileri her hafta Mıytablar Çarşısı’nda satışa çıkarmaktaydılar. Onlar ayrıca, İstanbul’a, Saray’a pabuç yapmak için Manisa sahtiyani göndermekteydiler⁶⁹.

Miktar açısından gerek küçükbaş ve gerekse büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde Osmanlı’nın Rumeli toprakları Anadolu’ya göre kat be kat öndeydi. Rumeli coğrafyasının iklim şartları açısından daha zengin oluşu (düz alanların çokluğu, su kaynakları ile yağmur ve karın bolluğu) bu durumda belirleyici olmakla beraber, Osmanlı dünyasında et, yün ve deri tüketiminin/talebinin ana kaynağı olan başkent İstanbul’un coğrafi açıdan Rumeli’ye oldukça yakın olması da bir o kadar önemlidir. Kısacası Balkanlar’da hayvancılık geçimlik bir ekonomik faaliyet olmanın yanında ulusal ve uluslararası ticarî yönü olan, dolayısıyla da külliyyetli servet birikimine imkân veren bir faaliyet alanıydı. Rumeli’nin hayvancılık potansiyeli başlı başına bir alan tutmaktaydı⁷⁰, konuyu dağıtmamak amacıyla Anadolu’nun doğu kısımlarından bazı örneklemeler yaparak Karadeniz’e, Trabzon’a geçiş yapabiliriz.

Amid (Diyarbakır) Sancağı’nda ekonomik faaliyetler diğer pek çok Anadolu yerleşimi gibi tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Buğday ve arpanın önceliği olmakla birlikte “tabakhane” ve “başhane” gibi sanayi kollarının varlığı hayvancılığın azımsanmayacak önemde olduğuna işaret etmektedir. Şehirde Diyarbakır Voyvodalığına bağlı Gümrük Mukataası 1824/25’te bütün gelirlerin %43,76’sını tutarak ilk sırayı almaktaydı⁷¹. Daha kuzeyde Harput Sancağı’nda sancağın toplam hasılatı içerisinde âdet-i ağnam vergisi 1523’te %4,1, 1566’da %3,5; yaylak, kışlak, yatak, kom adı altında alınan vergiler de %0,5 gibi düşük oranlarda bir yer tutmaktaydı. Bununla beraber resm-i mevâşi ile Kirişhâne, Tabakhâne ve Mumhâne mukataalarının varlığı ile bu oranları bir miktar daha yukarıya taşımak mümkün görünmektedir⁷². Harput’ta, 1662 ve 1663 senelerine tarihli iki farklı şer’î sicil kaydında, parasını değerlendirmek isteyen ağa ve beylerin, muzaraa veya murabaa sözleşmeleri/ortaklıkları ile köylüye bir miktar nakit vererek tarım (buğday ve arpa) üretimine katıldıkları, ortaklıkta 2 manda, 7 öküz ve 2 ineğin de söz konusu olduğu görülmektedir⁷³. Bu örnek, Anadolu’da parasını değerlendirmek isteyen müteşebbis için tarım ve

⁶⁹ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 2013, s.68-80, 265-266.

⁷⁰ Ayrıntısı için bkz. Aygün, *Karadeniz’den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: I, s.201-210, 217-222, 231-246.

⁷¹ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s.411, 420.

⁷² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, TTK, Ankara 1989, s.138-145. Kiriş, hayvanların sinir ve bağirsaklarından yapıldı.

⁷³ Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları*, s.254.

hayvancılığın en önemli yatırım araçlarından olduğuna muhkem bir dayanaktır. Yine anlaşıldığı kadarıyla kırsalda tarım ve hayvancılık ilişkileri iç içe geçmiş olup, birbirlerinin tamamlayıcısı olarak Anadolu köylüsünün geçimine katkı vermektedir.

Karadeniz'i Anadolu'nun doğusundan ayıran Kemah Sancağı'nda ise geçim, genelde ziraat ve hayvancılığa dayanmakta, ziraata elverişli olmayan meyilli sırt ve yamaçlar ile yaylalar hayvan sürülerini beslemek için müsait sahalara teşkil etmekteydi. Kemah Sancağı'nda, mesela 1591 senesinde elde edilen toplam 498.570 akçelik yıllık vergi gelirinin 46.680 akçelik kısmını koyun vergisi, 21.055 akçelik kısmını ise yaylak, otlak, yatak (ağıl) ve kışlak vergilerinin⁷⁴ toplamı oluşturmaktaydı⁷⁵. Yani sancakta yıllık verginin yaklaşık %3 gibi önemli bir kısmı başta koyun olmak üzere hayvan yetiştiriciliğinden tahsil edilmekteydi.

Karadeniz kıyılarında, mesela Sinop'ta 1582 tahririnde yaklaşık 12.260 koyunun mevcut olduğu, nemli iklimin hayvancılığa elverişli olması hasebiyle bu sayının, 1500'lü yılların başlarında Çankırı Sancağı'nda 150 bin civarında koyun bulunmasıyla mukayese edildiğinde, Sinop Kazası'nın genişliğine oranla yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. 1487'de vergilendirilen 3017,5 akçelik âdet-i ağnam vergisinin 2028 akçesinin İsmail Bey Yörük Cemaati'nden toplanmış olması mühim bir gösterge olup, konar-göçerlerin tarihî işlevine ışık tutmaktadır. Bu tutarın 54 akçelik küçük bir kısmını da "resm-i ağıl" adındaki vergi oluşturmaktaydı. Sinop'ta, mesela 1560 ile 1582 tarihli defterlerde âdet-i ağnam vergisinin hukukî mahiyetine dair bilgi bulunmaktadır. Buna göre Selatin vakıfları ile şehzade hasları, kadılar ve müderrisler ile sefere eşen tımarlı sipahilerin koyunlarından vergi alınmamaktaydı⁷⁶. Benzeri muafiyetler, bilhassa tahrir defterlerinde kayıtlı olan koyun sayılarının düşük çıkmasındaki sebepler arasında olmalıdır. Bu mevzu Trabzon kısmında yeniden ele alınacaktır.

1400'lü yılların sonu ve 1500'lü yılların genelini kapsayan süreçte Canik Sancağı'nı (Satılmış, Ünye, Terme, Arım, Samsun, Bafra, Kavak kazalarını) araştırmasına konu edinen Öz, "koyunculüğün sancak genelinde sadece Kavak'ta iktisadî bakımdan önem arz ettiğini" belirttiikten sonra, "hayvancılık hususunda kaynaklarımız suskundur" demektedir. Yine Öz, "ekilebilir toprak miktarındaki artışın nüfus artış oranını karşılamaktan çok uzakta bulunduğunu" ifade eder ki, bu bir hakikattir⁷⁷, toprak yetersizliğinin toplumsal huzursuzluklara (Celalî hareketleri vb.) neden olduğu üzerinde durmaktadır⁷⁸. 1600'lü yıllara gelindiğinde toprağın bol emeğin kıt olduğu dönemler artık geçmişte

⁷⁴ Yaylak ve kışlak vergileri için bkz. Lindner, *Göçebeler ve Osmanlılar*, s.113-117.

⁷⁵ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s.217-235.

⁷⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devri'nde Sinop*, TTK, Ankara 2014, s.180-184, 230.

⁷⁷ Genel bir değerlendirme için bkz. Oktay Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2004), pp.183-205.

⁷⁸ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999, s.66, 79, 102-108.

kalmış, kırsal fakirlik ve sefalet artmaya başlamıştır. Dolayısıyla da topraksız köylü ailelerinin ve yetişkin bekâr erkeklerin sayısının toplam nüfus içindeki oranı neredeyse %50'lere ulaşmıştır⁷⁹. Bununla beraber -güvenlik sorunu bir etken olarak dışarıda tutulur ise eğer- nüfus artmış⁸⁰ ve ekilecek ekinlik sahaları sabit kalmış veya kısmî büyüme göstermiş olduğuna göre, bu durumda işsiz kalan tarım nüfusundan bir kısmının geçimlik ihtiyaçların yarattığı baskıdan dolayı hayvancılık başta olmak üzere diğer iktisadî faaliyetlere yönelmiş olmaları gerekirdi mealinde bir düşünce akla geliyor⁸¹. Zira günümüzde (her ne

⁷⁹ Oktay Özel, *Türkiye 1643*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.98-118.

⁸⁰ 1520-1580 döneminde %50'yi aşan bir nüfus artışı söz konusudur. Bkz. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: I, s.64.

⁸¹ Yapılan araştırmalar Akdeniz ve Anadolu'nun ekonomik yaşamında 1300'lerden 1800'lere kadar süren uzun süreçte hayvancılığın giderek ağırlık kazandığını göstermektedir. Bunun arkasında yatan etkenleri tespit etmek güç olmakla beraber nüfus artışı ile otlakların daha yoğun şekilde kullanımı arasında bir bağlantı söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Aynı araştırmalara göre 1450-1560 döneminde nüfus mütemadiyen artarken, buna karşın tarım yapılan araziler sınırlı kalmıştır. Mesela Manisa Sancağı'nda 1531-1575 döneminde ekili alanların artışı %9 dolaylarında iken, sancaktaki nüfus artışı %39 dolaylarındadır. Bu durum tüm Akdeniz, Anadolu ve Balkanlarda benzerlik arz etmektedir. Bu bağlamda F. Tabak, ekolojik değişime büyük önem atfetmektedir. Ona göre, konar-göçerlerin yerleşik hayata geç(iril)meye başla(n)ması nüfus artışının arkasındaki önemli etkenlerdendir. Nüfus artışı türün ekilecek tarla açmak üzere ağaç kesiminin hızlanmasına, ormanlık alanların çıplaklaşmasına ve bu da sıklıkla sel taşkınlarına yol açmaktadır. Bu gelişme ovaların taşkınlarla bataklıkla dönüşmesine, bataklıklar da sıtmaya sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak ovalardaki nüfus daha yükseklerdeki yamaçlara, sırtlara veya ormanlık alanlara doğru yerleşmeye; yer değiştirmeye başlamaktadır. Bu tür yerleşmeye dayanan nüfus hareketi, doğaldır ki hayvan otlatma alanlarının daralmasına yol açmaktadır. Bu durumda köylüler, konar-göçerler veya çobanlar hayvanlarının beslenmesi için otlakları genişletmeye yönelmekte ve bu amaçla çalılıklar veya ormanlıklar yakılarak otlak oluşturulmaya başlanmaktadır. Bu durum yine ormanların seyrelmesine ve doğadaki dengenin bozulmasına yol açmaktadır. Ormanların/çalılıkların bu şekilde seyreltilmesi buraların sadece otlaklara değil, ziraata, tarıma açılmalarına da sebep olmaktadır. Dolayısıyla nüfus arttıkça ve sürüler de sayıca büyüdükçe ovalardan yamaçlara, yamaçlardan ise daha yükseklere doğru bir nüfus hareketi gerçekleşmekte, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ovalardan yaylalara doğru genişlemektedir. Anadolu'da 1200'lerden beri devam eden bu değişiklikler birkaç yüzyıl sonra 2000 metre ve üzerindeki yaylalara kadar uzanmış olmalıdır. Zira 1700'lerin sonlarından itibaren ve bilhassa 1800'lü yılların ilk yarım yüzyılında Doğu Karadeniz'de 2000 metre ve üzerindeki yaylalarda mera paylaşımlarıyla veya meraların/otlakların iskâna veya ziraata açılması ile ilgili olan şikâyetlerde, öncesine oranla ciddi oranda bir artış söz konusudur. Neticede 1200'lerden beri yoğun şekilde dışarıdan göç alan ve böylelikle ovalar ile elverişli vadi içlerinin yeni iskânlar ile dolduğu Anadolu coğrafyasında yeni tarım arazileri ile otlaklara ihtiyaç doğmuştur. Bu gelişme ise yamaçların ağaçlardan arındırılarak tarım sahalarına veya otlaklara dönüştürülmesine; zamanla nüfus ve sürü sayıları daha da büyüdükçe daha yüksek platoların (yaylaların) giderek yoğun şekilde kullanımı durumu ortaya çıkmıştır. Sıtma ve bataklıkların etkisinde kalan ovalardaki tarım alanları ise genelde otlaklara dönüşmüş olup, çok az kısmında tarım yapılır olmuştur. Nüfusun bu şekilde ovalardan (alçak kesimlerden) dağlara doğru yer değiştirme hareketi, bataklık alanların kurutulmaya başlandığı 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ayrıca 1200'lerde Moğolların batıya doğru yayılmaları ile 1350-1450 dönemindeki Yüz Yıl Savaşları gibi büyük hadiselerle dayalı savaş veya kargaşalık ortamları ovalarda (alçak kesimlerde) ekimden çekilme ve nadasa bırakma uygulamasının ortaya çıkmasına yol açarken, ovalardan kaçanlara kucak açan tepe ve dağlık sahalarda ise tarım ve hayvancılığın devam etmesi söz

kadar şartlar aynı olmasa da) köylüler, tarımdan beklediği ürünü veya maddi desteği bulamayınca/alamayınca hayvancılığa; hayvancılıkta istediğini bulamayınca da tekrar tarıma yönelebiliyor. Kısacası bu kaçış veya geçişgenlik durumu, buna gelenek demek daha doğru olurdu, eski dönemler için de söz konusu olmalıdır. Nitekim nüfus artışının/baskısının veya iskân genişlemesinin hayvan beslemeye olan yönelimi engellemediği; hatta teşvik ettiğine dair tespitler söz konusudur⁸². Benzer yönde O. Özel, araştırmasında Amasya Kazası'nda 1576'dan 1643'e kadar geçen süreçte çeşitli sebeplere dayalı olarak ortadan kaybolan 144 köyden 101'inin bir daha geri gelmemecesine yok olduğunu belirttiikten sonra, bu köylerden bir kısmının XVI. yüzyıl boyunca adım adım yerleşikliğe geçen konar-göçer Türkmenlerin oluşturduğu "etrakiye" köyleri olduğunu ifade etmekte ve akabinde de bu köy sakinlerinin tekrar göçebeliliğe (yani hayvancılığa) döndükleri yorumunda bulunmaktadır⁸³. Bu yorum, bu çalışmanın muhtelif kısımlarında tarafımızdan ileri sürülen bazı yaklaşımları doğrulamaktadır. Zira, malumdur ki, konar-göçerler için (ve işlediği topraklar devlete ait olan köylüler için) yerleşiklikten tekrar konar-göçer hayata geçiş çok da zor bir iş değildi. Tüm bu örnekler, tarıma müsait ova veya düzlük alanlardaki yerleşik nüfusun artan nüfus baskısı veya eşkıya saldırılarına dayalı güvenlik sorunu nedeniyle etrafa dağılmaları hâlinde öncelikle ehl-i örfün baskısından (vergiden) ve eşkıya tasallutundan kurtulmak amacıyla büyük sultanî vakıflara, askerî çiftliklere, Harameyn vakıflarına, serbest tımar olan yerlere, şehirlere veya ovalardan daha yükseklere; dağlık alanlara yerleşerek; buralarda kısmen ziraat, büyük oranda ise hayvancılık ile meşgul olarak yaşamlarını devam ettiklerine işaret etmektedir.

Bu bağlamda konuya yaklaşıldığında Canik Sancağı gibi denizi, deresi, ovası, yaylası ve bunların üzerinde ulaşım imkânlarının yeterli olduğu bir coğrafyada hayvan besleme işi neden önem kazanmasın? Bizce, bu gibi sıkıntılı zamanlarda kırsalda "tamamlayıcı mal ve hizmet" anlayışı⁸⁴ devreye girer ve

---

konusudur. Genel bir değerlendirme için bkz. Faruk Tabak, *Solan Akdeniz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.64, 225-237. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerini etkileyen şartlar şüphesiz sadece ekolojik değişimden ibaret değildir. Nüfus ve enflasyon baskısının yarattığı bazı sonuçlar için bkz. Bkz. Emine Erdoğan Özünü-Osman Gümüştü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 49, S: 1 (Mart 2016), s.47-49.

⁸² Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, Çev. N. Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s.111, 287. Bununla beraber, 1590-1610 yılları arası gibi şiddetli geçen kış şartlarına dayalı aşır soğuk ve kuraklık gibi ekolojik kriz dönemleri tarım ve hayvancılığın ciddi şekilde tahrip yemesine neden oluyordu. Bu gibi kriz zamanları, kıtlık ve salgın hastalıkların eşlik etmesiyle devlet ve toplum düzenini alt üst edebiliyordu. White, bu özel durumları çalışmasında göstermiştir. Bkz. White, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, s.214-224, 248.

⁸³ Yine Özel'e göre kaybolan veya boşalan köylerin %80'i ovalık alanlarda konumlu olanlar idi. Dağlık ve engebeli alanlardaki köyler ise büyük oranda varlıklarını muhafaza etmişti. Sadece bu örnek bile tarım üretiminin çeşitli sebeplerle sekteye uğraması hâlinde buna paralel olarak hayvancılığın da kesintiye uğrayacağı bakışını doğrulamıyor olmasıyla önemlidir. Bkz. Özel, *Türkiye 1643*, s.45, 117-120.

⁸⁴ Wolf, *Köylüler*, s.69-86.

artan (veya işsiz kalan) nüfusun en yakın çareyi hayvan beslemeye yönelerek gidermiş olması gerekirdi. Kanaatimizce buradaki sorun, bu dönemde hayvancılığın önemsiz bir geçim kaynağı olarak görülmesi veya servet birikimine imkân vermemesinden ziyade⁸⁵, 1400 ve 1500’lü yıllar Osmanlı sosyal ve ekonomi tarihi için günümüze ulaşan en itibarlı kaynak konumunda olan, ancak Öz’ün de belirttiği gibi “hayvancılık hususunda suskun” duran Tahrir Defterleri’nin bizatihi kendisinde aranmalıdır⁸⁶. Eğer bu devreye ait Canik Sancağı ile ilgili şer’î siciller başta olmak üzere alternatif arşiv (bilgi) kaynakları mevcut olmuş olsa idi, Canik’teki hayvancılık sektörünün hacmi hakkında

⁸⁵ Hayvancılığı teşvik eden durumlar için White’nin yapmış olduğu tespitler, tarafımızdan ileri sürülen/takdim edilen düşünceler ile paralellik göstermektedir: “(...) nüfus baskısı altında hayvancılığa yönelişi hızlandırmış olabilir. Bir yandan, büyüyen şehir pazarları ve yükselen fiyatlar daha zengin toprak sahiplerini hayvanlara daha fazla yatırım yapmaya teşvik etti. Anlaşıldığı kadarıyla yün ve post gibi hayvan ürünlerine dönük piyasa, muhtemelen hayvan nakliyesinin görece kolaylığından dolayı tahıl piyasasından daha kazançlıydı. Bu arada daha yoksul köylüler açısından ortak, kamusal ve hatta bazen koruma altındaki arazilerde hayvan otlatmak küçük ya da düşük verimli bir tarlada verimi azamiye çıkarma uğraşısından her halde daha kârlı olmalı (...). Hem zenginlerin hem de yoksulların gözünde hayvanlar hasadın kesat gittiği zamanlarda başvurulabilir ya da belirsizlik ile karışıklık zamanlarında taşınabilir bir kaynaktı (...)”. Bkz. White, *Osmanlı’da İsyen İklimi*, s.112. White, bu çalışmasını ekolojik kriz (baskı) üzerine kurgulamıştır. O, bilhassa 1570-1610 döneminde Osmanlı devlet ve toplum düzeninin işlemez hâle gelmesini, benzer şekilde Celâli hareketlerinin dal budak salmasını ve hatta padişah değişikliklerinin sebeplerini bile daha ziyade yaşanmış olan ekolojik kriz (aşırı soğuklar ve kuraklıklar) üzerine oturarak izah etmektedir. Bununla beraber, aynı dönemde Avusturya ve İran ile gerçekleşen savaşlarda Osmanlı galip gelmiş olsa idi, White’nin fazlasıyla benimsemiş olduğu bu kurgusunu aynı etken üzerine oturarak işleme olasılığının bir hayli zayıflayacağını düşünmekteyiz. Akdeniz’de yaşanmış bir iklimatik vakayı tüm özellikleriyle alıp Osmanlı geneline uygulamak isabetli görünmemektedir. Zira Osmanlı coğrafyası sadece Akdeniz’den ibaret değildir. Bunun yanında birbirlerinden farklı coğrafyalarda yaşamakta olan toplulukların kendi kendini biçimlendirme imkân ve kapasitesi farklıdır. Yani her bir topluluğun doğa olayları karşısındaki direnci; tabiat, hayat ve hayat ötesi anlayışları aynı olamaz. Bu bağlamda mesela O. Kemal’in malum romanına göre Çukurova’nın uçsuz bucaksız ovalarındaki pamuk üretimi, sıtmanın öldürücü etkisine; her aileden bir can almasına rağmen durma yerine devam etmiştir; kısacası hayat durmamış, Çukurova boşalmamıştır. Bkz. Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, Everest Yayınları, İstanbul 2016.

⁸⁶ Kayda alınma maksatları (daha ziyade, mesela hedef kitle olarak yerleşiklerin esas alınması gibi) ile kayda alınma sıklıklarından/periyoğlarından (10-20 ile 30-40 veya bazen 50-60 yıl ara ile tutulmuş olmalarından) kaynaklanan sorunların yanında, yayla ve ovalar gibi merkezin denetiminden uzakta kalan sahalarda devlet memurlarının etkisinin-yetkisinin tarih boyunca sınırlı kalmış olması (nedeniyle buralar hakkındaki kayıtlardan “mâli verilerin” genelde “itibari” olması) gibi etkenler göz önüne alındığında, tapu tahrir defterlerinin bu yönelimin (işsizlerin daha ziyade hayvancılığa yönelmiş olabileceklerinin) seyrini yakalamaktan uzak kalmış olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla tahrir sayımlarının zamanının fotoğrafını yeterince verememiş olabileceği gözden irak tutulamaz. Konu hakkında Bkz. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: I, s.175-182. Ayrıca bkz. Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler” *Vakıflar Dergisi*, S: XXII, Ankara 1991, s.429-439 ve Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK, Ankara 2001, s.1-16.

söylenebilecekler şüphesiz söylenenlerden çok çok daha farklı ve kapsamlı olurdu⁸⁷.

Anadolu'daki hayvancılık uğraşısı hakkında yukarıda verilen bilgiler Tahrir Defterleri'ndeki verilere/kayıtlara dayalı araştırmalardan derlenmiştir. Trabzon Sancağı'na geçmeden evvel Anadolu'daki hayvancılık kültürünün 1700'lerin ortalarındaki vaziyeti hakkında bir de Karaman Ahkâm Defterleri'ne yansıyan şikâyetlere göre tespitlerde bulunmak mümkündür. Kırsalda yaşanan bazı sıkıntılar neticesinde taşradan Osmanlı merkezine; İstanbul'a; Divan-ı Hümayun'a ulaşan, çözüm ve çare talep edilen şikâyet kayıtlarından hareketle Orta Anadolu'da cari olan tarım ve hayvancılık ilişkilerine dair hususî bilgiler elde etmek mümkündür. Bu amaçla 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri önemli bir kaynaktır. Bu defterde hayvancılıkla alakalı olan ve Ağustos 1742 ile Ağustos 1743 dönemini kapsayan bir dizi kaydın içeriği şu şekildedir:

-Konar-Göçer Türkmen tayfasından, Herikli Cemaati ahalisinden olup Ürgüplü olduğu anlaşılan Ömer, yine aynı cemaatin kethüdası ve diğer ileri gelenlerinin baskısına maruz kalmıştı. Ömer'in ifadelerine göre, bahsi geçenler bunun evini basarak 19 karasığır ineği, 39 adet koyun ve keçi, bir at ve bir merkep, 20 mud (yaklaşık 10.263 kg.) buğday ve arpa, 7 araba saman, nakit 23 kuruş ile 9 adet gümüş yüzük, bir kılıç, 10 kuruş kıymetli bir at ile pusatlarını ve sair eşyasını gasp etmişlerdi⁸⁸. Heriklili Ömer'in bu serveti onun tarım ve hayvancılık ile olan yoğun ilişkisinin yanında hâli vakti yerinde bir Osmanlı köylüsü olduğunu da göstermektedir. Heriklili Ömer'e ait bu ev orta halli bir çiftlik görüntüsü vermektedir.

-Niğde Kalesi muhafızlarından Abdurrahman, Niğde Sancağı'nda, Melendiz Nahiyesi'ndeki Bumtaş Mezraası ve sair yerleri gedik tımarı olarak tasarruf etmekteydi. Bahsi geçen mezraa otlak olmayıp kadimden beri ziraat edilen bir

⁸⁷ Devletin, mülkiyeti kendine ait olan ekilebilir topraklar üzerinde zaten sıkı bir denetim sistemi mevcuttur. Hâl böyle iken devlet, dağlarda, ovalarda, mera ve otlaklardaki koyunları sayım altına alıp vergilendirmekten ziyade diğer bir tabirle kırsaldaki hayvan besleme merkezli faaliyetler üzerinde sıkı vergilendirme politikası uygulamak yerine, hayvanların şehir ve kasabalarda sanayiye veya pazar alış-verişine konu olduklarında, vergilendirilmesine öncelik vermiş olduğu düşünülebilir. Böylelikle devlet, köylünün veya konar-göçerlerin iklim değişiklikleri (kuraklık, don vb.) ve salgın hastalıklara dayalı olumsuz durumlar ile sair şartlardan kaynaklanan kayıplarını, hayvancılığı nispeten bir ölçüde denetim dışında tutarak gidermeyi düşünmüş olabilir. Zira devlet açısından bakıldığında şehir ve kasabalardaki hayvancılık sektörü ile alakalı olan debbağlar, saraçlar ve haffâflar gibi esnafın faaliyetleri ile pazardaki satılan-alınan mallardan tahsil edilen ihtisap veya bac-ı bazar gibi vergileri denetim altında tutmak/vergilendirmek çok daha kolaydır. Buna karşın konar-göçerler ile hayvanlarının tespit edilerek vergilendirilmesi güç bir iştir. Bu nedenle Osmanlı köylüsünün veya kırsalının ekonomik potansiyelini değerlendirirken şehir ve kasabalardaki tabakhane, mumhane, kırıışhane, salhane, kantar, kapan vb. mukataaları ile gümrük, ihtisap, damga ve boyahane gibi vergi kalemlerini veya mukataaları da göz önünde bulundurmak, Osmanlı ülkesindeki hayvancılığın gerçek potansiyelini görmeye katkı verecektir.

⁸⁸ BOA. Karaman Ahkâm Defterleri, Defter Numarası 1, Sayfa Numarası 2, Hükmî Sırası 3.

yer iken, göçebe taifesinden Beldik⁸⁹ Molla Mustafa Cemaati ahalişi birkaç seneden beri Adana koyuncularının bazılarıyla anlaşmış, mezraaya varmış, ziraat eden ahaliye engel olduktan sonra koyun ve diğer davarlarını salarak mezraayı yaylaymış, kışlamışlardır⁹⁰.

-Kayseri Kazası'na bağlı Sakallızâde adındaki köyden iki köylü, birbirlerine miktarı belirtilmeyen sayıda koyun satmışlardır⁹¹.

-Nevşehir Kazası'na bağlı Uçhisar köylüleri, köylerinin sipahisinin köylerini kendisinin zabt ve taşir etmeyip zalemeden bir kimseye iltizam ettiğini, bu kimsenin ise haksız yere kendilerinden yem, yemek, koyun, kuzu, bal, yağ, arpa, saman ve sair zahirelerini alarak zulmettiğini şikâyet etmişlerdir⁹². Orta Anadolu'da, bu yıllarda, bu konuyu havî şikâyetlerin sayıca haddi hesabı yoktur⁹³.

-Akşehir Kazası'na bağlı adı verilmeyen bir köyün ahalisinden olan İbrahim'in ifadelerine göre, Depeköylü Hacı Halil adındaki kimse köye gelip, bunun bir çift karasığır, 30 adet koyun ve kuzu, bir adet merkep ve 25 kuruş nakit akçesini haksız yere gasp etmişti⁹⁴. Buradaki "bir çift karasığırın" toprak işlemek maksadıyla; çifte koşulmak için beslenmekte olduğu söylenebilir.

-Dârüssaade Ağası olup Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nazırı Hacı Beşir Ağa'nın taht-ı nezaretindeki Üsküdar'da olan merhum Atik Valide Sultan Vakfı'na bağlı Yeniil ve Halep Türkmeni Havassı kalemlerinden Barçın Kazası'nda yaşamakta olan Boynuboğumlu Cemaati ahalisinden Osman, Musacalu Aşireti'nden Yusuf adındaki eşkıya ve adamlarının fiili saldırısına maruz kalmıştı. Eşkıya bunun 70 adet öküz, 300 adet koyun, 5 mehari deve, 6 adet at ile bir miktar eşya ve elbisesini gasp etmişti⁹⁵.

-Konar-Göçer Reşvan (Rişvan) Aşireti Ekradı'ndan İbrahim Kethüdâ'nın ifadelerine göre, yine Rişvan Aşireti'nden Mehmet Bey, adamları olan Türkmen eşkijasından 30-40 kişi ile bunun hanesini basmış, 300 adet koyun ile evinde olan emval ve eşyayı haksız yere gasp etmişti⁹⁶. Aşiret kethüdası ile bir "Bey" arasındaki bu hesaplaşmanın arkasında daha başka iktisadî beklentilerin olmadığını tahmin etmek güç değildir. Taşradaki erk sahiplerinin bu şekildeki kavgaları siyâsî ve iktisadî beklentilerden, öncelikle yaşadıkları yöreye ait vergilerin toplanması hakkını elde etme mücadelesinden kaynaklanmaktaydı.

-Kayseri'den, tüccardan Hacı İbrahim, koyun satın almak amacıyla Kırşehir Kazası'na bağlı Kesik adındaki köye varmış ve misafir olarak köyde bulunmakta iken, aynı köyden Deli Yakup, Sarı Hasanoğlu Süleyman, Şemseddin oğlu Deli Nebi, Alininoğlu Hüseyin ve Hatiboğlu Hasan ile bunların

⁸⁹ Kelime, "Bektik" kelimesinin halk dilindeki söyleniş şekli olmalıdır.

⁹⁰ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 14/3.

⁹¹ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 15/1.

⁹² *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 16/5.

⁹³ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 34/5. Aynı konuda olup, Ürgüp ve İshaklı kazalarıyla alakalıdır.

⁹⁴ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 35/3.

⁹⁵ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 71/2.

⁹⁶ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 83/3.

adamları olan dokuz kişinin saldırısına maruz kalmıştı. Bu esnada tüccarın 833 kuruşluk çeşitli türdeki altını da kaybolmuştu⁹⁷.

-Haymanateyn Kazası'ndan Haymana-i Kebir Nahiyesi'ne bağlı Sivri Köyü ahalisinden Seyit Hacı Ömer ve diğerlerinin ifadelerine göre, konar-göçer ve Yörük Aşireti Türkmenlerinden Çobanoğlu İsmail adındaki kimse 30-40 miktarı adamıyla ekinlerine (ekili yerlerine) konup, 5000-6000 miktarı koyun ve 80 miktarı develerini ekinliklerine sevk ederek 80 deve samanları ve 300 araba otlakları ile ekili olan ekinlerini telef etmişlerdi⁹⁸. Bu kayıta geçen koyun ve deve sayıları, herhangi bir konar-göçer cemaatin besleyebileceği maksimum hayvan miktarına işaret ediyor olmalıdır.

-Sadattan Seyit Hacı İsmail'in ifadelerine göre, Karaman Ereğlisi ahali-sinden Konya'da Baş Bölükbaşı olan Genç Hüseyin Bölükbaşı, altı bayrak levant eşkıyası ile bunun Ereğli'de olan köyündeki çiftliğine varıp, üzerine konup, çiftliğin kethüdası Abdurrahman'ı etkisiz hâle getirerek, 10 kile (yaklaşık 256 kg.) arpa, 15 kuruş nakit akçe ve sürüsünden 18 kuzu ile 8 koyunu gasp etmişti. Eşkiya ayrıca iki adet bostanına zarar vermiş, çiftliğin damlarını da yakmıştı⁹⁹.

-Hacı Yahya adındaki bir kimsenin Akşehirli Molla Ahmet ile Hacı İbrahim'in zimetlerinde koyun bahasından 1200 kuruş alacağı bulunmaktaydı¹⁰⁰.

-Suğla Voyvodası Hacı Ali'nin ifadelerine göre, Konya Kazası'na bağlı Sahra Nahiyesi'nde, Zengar adındaki köy toprağında yayılan 200 adet koyununun, bu İstanbul'da iken, Karaman'ın eski valisi Mustafa Paşa'nın "sınır kethüdası" olan Hüseyin ile diğer bazı kimseler sürüp götürmüşlerdi¹⁰¹.

-Kureyşözü (Kulu) Kazası ahalisinin ifadelerine göre, bu sene (1742 senesi) kesret-i şitadan (kışın çokluğundan, şiddetinden; karın bolluğundan ve bu duruma bağlı olarak kış mevsiminin uzun sürmesinden) dolayı koyun, kuzu ve sair hayvanlarının çoğu helâk olmuş, zahire kıtlığından dolayı da niceleri perakende ve perişan olmuş olmalarına karşın zabitleri olan Esbkeşan (Atçekenler) Hassı Voyvodası Ahmet, üzerlerine edası lazım gelenden ziyade kendilerinden vergi talebinde bulunmuştu¹⁰².

-Bor Kazası'na bağlı Kilisehisar Köyü ahalisinden Cairoğlu Mahmut, Tepecioğlu Dede, Koca Ahmetoğlu İbrahim ve Yazıcı Ali sahibi oldukları 400 adet koyunu yine aynı köy ahalisinden Hacı Mehmet, Musli Bey, Hasan Bey, Seferoğlu Hacı Mehmet, Kör Mustafa ve sairlerine 1000 kuruş karşılığında (bu durumda bir koyunun fiyatı ortalama 2,5 kuruştur) satmış olmakla beraber, defalarca talep etmelerine rağmen koyun bahasını alamamışlardı¹⁰³.

⁹⁷ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 84/1.

⁹⁸ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 85/4.

⁹⁹ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 113/3.

¹⁰⁰ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 118/4.

¹⁰¹ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 122/5.

¹⁰² *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 153/4.

¹⁰³ *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 160/5.

-Karaman ahalisinden Bozulus Türkmeni'nden İzzeddinli Cemaati'nden bazılarının ifadelerine göre, yine aynı cemaatten olup ayanlık iddiasında olan Müslimoğlu Salih adındaki kimse, adamları ile bunların üzerlerine varıp, haksız yere koyun, sığır, deve ve atını gasp etmişler, ayrıca 1600 kuruşlarını dahi zorla almışlardı¹⁰⁴.

-Kırşehirli Teceroğlu Ali, Karacakürt taifesinden Sandıklı Cemaati'nden Balioğlu Ali Bey'den tanesi 3 kuruş 15 paraya olmak üzere 150 adet koyun satın almıştı. Ancak sekiz ay sonra Ali Bey, adamları olan beş atlı ile çıkıp gelerek, kendisine ait ve tanesi 5 kuruş kıymetinde olan 150 adet koyununu gasp ve istimlak etmişti¹⁰⁵.

-Şeyh zümresinden Şeyh Hasan ve Molla Hüseyin ile Rukiye, Emine ve Fatma adındaki hatunların arzuhaline göre, bunlar birbirleriyle ortak olarak sahibi oldukları 90 adet sağman Marya koyunlarını Niğde Kazası'na bağlı Güllüce adındaki köy ahalisinden Molla Yusuf'a, görüp-gözetip hâsıl olan mahsulünün satımından elde edilen kârı aralarında bölüşmek ve faizine de ortak olmak üzere sözleşip teslim etmişlerdi. Yusuf, 12 yıl kadar bu hayvanları tasarrufunda bulundurmuş; işletmiş olmakla beraber, ortaya çıkan mahsulden bunlara bir nesne vermemişti. Durum üzerine iddia sahipleri ile Yusuf arasında hesaplar görülmüş ve akabinde Yusuf bunlara bahsi geçen 90 adet koyunu geri iade etmişti. Ancak Yusuf, 12 seneden beri ortaya çıkan hâsılâtın (süt, yağ, yün vb.) satışından bunlara yine bir şey vermemişti¹⁰⁶.

Tüm bu verileri bir "ara" değerlendirmeye tâbi tutmak ve şu sonuçlara (veya genellemelere) varmak mümkündür. Ekili alanların sınırlı, bozkır alanların bol olduğu Orta Anadolu'da (ve belki de sahil mıntika hariç Anadolu'nun genelinde) köylünün en önemli geçim vasıtası tarım ve hayvancılık olup, hayvancılıkta ise koyun besleme esas kısmı oluşturmaktaydı. Koyunun yanında keçi, karasığır, deve, at ve merkep beslenmekteydi. Tipik bir Anadolu ailesinin elinde 20-30 adetten¹⁰⁷ 300-400 adete kadar ulaşan sayıda koyun bulunabiliyordu. Ahkâm kayıtlarında sıklıkla geçen "300 adet koyun" sayıca bir "sürü"

¹⁰⁴ *Karaman Ahkâm Defterleri, 1, 182/3.*

¹⁰⁵ *Karaman Ahkâm Defterleri, 1, 184/5.*

¹⁰⁶ *Karaman Ahkâm Defterleri, 1, 190/2.*

¹⁰⁷ Eserini 1922'de kaleme alan Sapançalı Hüsnü Hüseyin, "Karaman'da en ziyade koyun ve keçi ile tiftik keçileri mevcuttur (...) Gerek nefsi-i kasaba ve gerek köylerde heman her evde akallı on beş yigirmi koyun, keçi mevcuttur" diyerek Anadolu'daki koyun-keçi besleme kültürünün boyutlarına işaret etmektedir. Bkz. *Karaman Ahval-i İctimaiyye Coğrafiyye ve Tarihiyyesi* (Haz. İbrahim Güler), TTK, Ankara 1993, s.68. Bu bilgi, yukarıda bahse konu olan ahkâm kayıtlarındaki bilgiler ile uyumludur. Yani aynı zamanda tarım ile de uğraşan sıradan bir Anadolu köylüsünde 20-30 koyun bulunması olağan bir durumdur. Bununla beraber, tarım yapmayan ve geçimini sadece hayvan besleyerek sağlayan konar-göçerlerde ailenin bağımsız kalabilmesi; geçinebilmesi için elinde en az 50 veya 60 küçükbaş hayvanın bulunması gerekliydi. Eğer aynı aile sürüleri için gerekli olan otlağı kiralayacaksa bu sayı iki katına çıkıyordu. Yani aile otlak parası ödeyecekse geçinebilmesi için en az 100-120 koyun beslemek zorundaydı. Bu sayının üstünde hayvan beslemek ise işin ticarî yönüne hitap etmekteydi. Ayrıntısı için bkz. Lindner, *Göçebeler ve Osmanlılar*, s.105.

teşkil etmekteydi¹⁰⁸. 1740'larda koyun fiyatları cinsine veya sağlır olup olmasına göre 2,5 kuruş ile 5 kuruş arasında değişebilmekteydi¹⁰⁹. Koyun sadece aile bireylerinin geçimini sağlamak (geçimlik ekonomi) için değil, ticaret amacıyla da beslenmekteydi. Anadolu'da bu işin ticaretini yapan müstakil koyun tüccarı bulunmaktaydı. Sahip oldukları sermayelerini değerlendirmek isteyen şeyh, ağa ve bey gibi her kesimden müteşebbis, koyun üzerine ortaklık tesis ederek servetini değerlendirmekteydi. Eşkıya veya ehl-i örf mensup kişiler tarafından zulme, baskıya veya baskına uğrayan ailelerin evlerinde genelde buğday ve arpanın yanında koyun da bulunmaktaydı. Aynı evlerde sıklıkla nakit paraya da rast gelinmekteydi. Hem de yüklü miktarlarda. Anlaşılan Anadolu kırsalında, ödemelerde nakit para kullanımı artış göstermiş olmalı ki, köylü sınıf arasında nakit para stoklama/bulundurma anlayışı yaygınlaşmıştı. Şiddetli ve uzun geçen kış mevsimi muhtemel beslenememelerinden dolayı hayvanların telef olmasına ve buna bağlı olarak da köylünün yeni veya ek geçim imkânı temin etme kaygısıyla evini barkını terk edip göç etmelerine, dolayısıyla da perişan olmalarına sebep olabiliyordu. Ayrıca otlakların ziraata açılması veya ekili alanların otlak olarak kullanılmaya çalışılması, Anadolu'da hayvancılık uğraşısının, öncesine oranla 1700'lerde önem kesp etmiş olduğuna yorumlanabilir. Bu bağlamda 1740'lara tarihli Karaman Ahkâm Defterleri'nde kırsaldan merkeze ulaşan şikâyetler arasında köylülerin veya konar-göçerlerin eskiden beri kullandıkları, otundan ve suyundan intifa' edegeldikleri yaylak, otlak ve meralarına alakası olmayanların sürülerini salarak işgal etmeleriyle (mera işgalleri) ilgili dava kayıtlarının sayıca bir hayli yer tutmuş olması söz konusudur. Vaziyet, Trabzon ve çevre coğrafya için de aynı yoğunluktadır¹¹⁰. Dolayısıyla bu gelişme, Anadolu'da nüfusun çeşitli sebeplerle¹¹¹ yer deği-

¹⁰⁸ 1540 tarihli Diyarbekir Vilayeti Kanunu'na göre de 300 koyun bir sürü kabul edilmekteydi. 1541 tarihli Çemişgezek Kanunnamesi'nde de aynı hükümler geçerlidir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara 1999, s.112.

¹⁰⁹ İleriki kısımlarda kendilerine yer verilecek olan arşiv kayıtlarından hareketle bir yüzyıl öncesinde, 1640'larda, Trabzon için koyun fiyatları çok daha düşüktür. Kuzulu koyun 1 kuruş, kuzusuz koyun ise 0.33, 0.50 ve 0.83 kuruş üzerinden alınıp satılmaktaydı. Bu durum, önemli ölçüde 1500'lerden 1700'lere kadarki süreçte ortaya çıkan ve yaklaşık %500'ü aşan orandaki enflasyon ile alakalı olmalıdır. Bkz. Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.147, 210.

¹¹⁰ 1700'ü yılların ortalarından itibaren mera, otlak, yaylak ve kışlak davalarıyla sıkça karşılaşılmaya başlanmıştır. Nitekim "bu yaylakta bizim de hissemiz vardır", "ol-yaylak bunların olduğunu huzur-ı şer'de bade'l-isbat", "kadimden beri otundan ve suyundan intifa' idegeldikleri mahsus ve müntakil mera yerlerinde aharın alakası yoğiken", "bunların hayvanlarını ra'yden men' ve ol-vechile zaruret ve müzayakalarına bâis ve bâdi olduklarını", "kadimi mera yerlerine aharın alakası olmayup", "bu makule kadimî mera yerleri alunup ve satılmak hilaf-ı kanun iken" gibi iddia veya talepler ile başlayan, mağduriyetlerin giderilmesi için devletten yardım isteyen arzuhaller söz konusudur. Bkz. *Trabzon Ahkâm Defterleri, Defter No 1, Sayfa 36/1, 56/1, 57/1. Defter No 3, Sayfa 93/1, 130/3*. Bu durumu, sebebi ne olursa olsun nüfusta yaşanmakta olan ciddi bir hareketlilik ile açıklamak mümkün olduğu kadar hayvancılık sektöründe öncesine oranla yaşanmakta olan bir canlılık ile de açıklamak mümkündür.

¹¹¹ Bu etkenlerden bazılarına önceki kısımlarda değinilmiştir.

tirmekte olduğuna¹¹²; nüfus baskısına işaret etmekte olduğu gibi hayvan beslemenin artık bir geçimlik ekonomik faaliyet olmasının yanında ticarî yönü de bulunan; değer kazanan bir faaliyete dönüşmüş olduğuna işaret etmektedir¹¹³. Nitekim Anadolu’da, devam eden dönemlerde hayvancılık daha da önem kazanmış; büyükbaş hayvan beslemek sayıca neredeyse küçükbaş hayvan beslemek kadar yer tutmaya başlamıştır. Bahsi geçtiği üzere 1500’lere tarihli tahrir defterleri büyükbaş hayvan besiciliğinin çok sınırlı olduğunu göstermektedir. Hâl böyle olmakla beraber 1840’larda, mesela Karaman Ereğli’sinde; kazada beslenen hayvanların %56’sı küçükbaş iken %24’ü büyükbaş ve %20’si de yük hayvanı idi. Yani beslenen hayvanların %44’ü büyükbaştı¹¹⁴. Bu istikamette İnalçık, “Besin maddelerinin yanı sıra, kent sanayiine yün ve deri gibi temel hammaddeleri temin eden hayvancılık gerek doğuda ve gerekse Avrupa’da sanayi öncesi toplumlar açısından hayatî bir ekonomik önem taşıyordu. Bu bağlamda, Osmanlı egemenliğindeki Anadolu ve Balkanlar’dan Avrupa’ya ihraç edilen ürünler listesinde ilk sıraları on dördüncü yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar hep yün ve derinin almasına şaşmamak gerekir”¹¹⁵ demektedir.

Trabzon’da Hayvancılık

Bostan’ın çalışmasına göre, Trabzon Sancağı’nda (9 kaza: Trabzon, Of, Rize, Atina, Hemşin, Arhavi, Torul, Giresun ve Kürtün) 1500’lerde sancak sahasındaki nüfusun yaklaşık %90’ı köylerde yaşamaktaydı¹¹⁶. Yerel ve bölgeler arası ticaret ve taşımacılığın yanında keten bezi imalatı, çömlekçilik, mum imalatı, bakır eşya üretimi, deri sanayii, zeytin, üzüm ve fındık üretimi ile balıkçılık ve gemi inşa sektörü Trabzon ve çevresinin iktisadî hacmini belirlemekteydi. Bölgenin genelde engebeli ve dağlık olması, “livâ-i mezbûrun zirâatgâhı meşekkatlü ve killet üzere olmağın” tarım üretimine kâfi derecede

¹¹² 1700’lü yıllarda Karadeniz’de yeni sahil yerleşimlerin ortaya çıkması, var olan sahil yerleşimlerinin ise göç alarak nüfusça büyümesi, deniz ticareti ve deniz taşımacılığının ilkin Balkanlar, yüzyıl sonlarına doğru ise Rusya egemenliğine girmiş olan Kuzey Karadeniz limanları vasıtasıyla dünya ekonomisine katılarak, öncesine oranla gelişmesi söz konusudur. Sair etkenlere bağlı olarak (vadileri veya yükseklerdeki yaylaları izleyerek) Anadolu’nun iç kısımlarından Karadeniz sahillerine, Karadeniz sahillerinden de Rusya, Balkanlar ve İstanbul’a doğru nüfus göçü gerçekleşmiştir. Ayrıntısı için bkz. Aygün, *Karadeniz’den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: II, s.3-10, 60-98.

¹¹³ Ordu, Saray ve İstanbul ahalisinin beslenmesine dayanan et talebi, hayvan besleme sektörünün en itici faktörlerindendi. Örnekler için bkz. Halime Doğru, *Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli’de Yaşam*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.152-174. Ancak Balkanlar her zaman yeterli olmayabiliyor, diğer sahalardan da tedarik yapılabiliyordu. Mesela hicrî 1100 (1699) senesine mahsup olmak üzere Trabzon bedeliyesinden alınarak Tersane-i Amire ve Kasapbaşılık mühimmatı masrafı için bölgeden koyun mübayaa eylemek üzere ayrılan 2000 kuruşun, ilgili senede bedeliye tahsiline görevlendirilen Kabasakalzâde Ömer Ağa’nın hâlen üzerinde durduğunu konu edinen ferman sureti için bkz. TŞS, 1863/54a-1,

¹¹⁴ Bkz. Yaman, *Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Ereğli Kazası*, s.33-62.

¹¹⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: I, s.77.

¹¹⁶ Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, TTK, Ankara 2002, s.262.

müsaade etmemekteydi. Bununla beraber yaylaların veya otlakların bolluğu hayvancılığa imkân sağlamaktaydı. Bu suretle reayadan alınan vergiler arasında yaylak vergisinin daha ziyade Trabzon, Of, Çepni (Giresun ve çevresi) ve Kürtün'den tahsil edilmekte olduğu, mesela 1583'te Trabzon Kazasında (Akçaabat, Vakfikebir, Yomra, Maçka ve çevre muhitte) ahalden tahsil edilen vergilerin yaklaşık %28'inin yaylak vergisinden oluştuğu, Trabzon'u Kürtün, Torul, Çepni ve Of'un takip ettiği görülmektedir. Bölgede koyun, keçi ve sığır yetiştirilmekte olup, en fazla koyun Giresun, Torul, Kürtün ve Trabzon taraflarında beslenmekteydi. Bununla beraber, Trabzon Sancağı genelinde tahsil edilen yaylak vergisi, sancak genelindeki reayadan alınan tüm vergiler içerisinde, mesela 1583'te %2.49 gibi düşük bir orana karşılık gelmekteydi¹¹⁷.

Tapu-Tahrir kayıtlarına dayanan bu göstergelerin bölgedeki hayvancılık ve onunla intisabı olan uğraşların gerçek potansiyelini göstermediği hususundaki görüşlerimizi ifade etmiştik. Öncelikle belirtmek gerekir ki, arşivlerimizdeki mülk satışları ile alakalı kayıtlarda ahır ve samanlıkların varlığı ile sıklıkla karşılaşılması¹¹⁸, bilhassa “geçimlik ekonomi” bağlamında hayvancılığın bölgede oldukça yaygın olduğunun kanıtlarındandır. Kısmen daha önce de bahsedildiği gibi hayvancılığın geçimlik ekonominin ötesinde “ticarî amaçla” yapılmakta olduğunu gösteren yeterince arşiv kaydı mevcuttur. Bu kayıtların sayısında 1600'lü yılların sonlarına doğru artış görülmektedir. Bu doğrultuda Trabzon Şer'iye Sicilleri dikkati haiz bilgiler sunmaktadır. 1632-1644 dönemine tarihli bir dizi arşiv kaydının içeriği mealen şu şekildedir:

-Trabzon sakininden Mehmet Çelebi, Rus asıllı kölesi Keyvan'ı yaralı şekilde mahkemeye getirmişti. Keyvan, Mescid-i Yaylak adındaki mevzide, kuşluk vaktinde Mehmet Çelebi'nin koyunlarını yayarken Abdullah, Türkmenoğlu Davut, Konstantin oğlu Miram ile diğer bazı kimselerin saldırısına maruz kalmıştı. Bu olayda 100 koyun zayı olduğu gibi Keyvan da balta ile yaralanmıştı¹¹⁹.

-Trabzon'un Ayasofya Mahallesi ahalisinden İskender oğlu Türkmen Hasan, 800 adet koyununu toklusu ve kuzusuyla oğlu Durmuş'a 800 kuruşa satmıştı¹²⁰.

-Sürmeneli Hacı Ali oğlu İbrahim Çelebi, Bayburt Kazası'na bağlı Bulur Köyü'nde, Alacakilise adındaki mevzide olan “koyun kömünü” meşeliği, otağı, çayırı, tarlası ve sair müştemilatıyla 13.000 akçeye (108,3 kuruşa) Trabzon Valisi Ömer Paşa'ya satmıştı¹²¹.

¹¹⁷ Bostan, *a.g.e.*, s.483, 486-516.

¹¹⁸ Turan Açık, *Şer'îye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007, s.94.

¹¹⁹ TŞS, 1824/20a-1, kayıt tarihi Temmuz 1632'den naklen Turan Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s.164.

¹²⁰ TŞS, 1828/147a-7, kayıt tarihi Şubat 1636'dan naklen Açık, *a.g.t.*, s.217.

¹²¹ TŞS, 1826/40a-5, kayıt tarihi 22 Haziran-1 Temmuz 1629. Bu satış işleminin birkaç yıl önce gerçekleşen şu olayla bağlantısının olduğu anlaşılmaktadır: 1634 senesinin Kasım-Aralık

-Trabzon ahalisinden Hüseyin oğlu Ali Beşe (muhtemel otlatmak amacıyla) 478 koyununu Todos adındaki zimmiye vermiştir¹²². Benzer şekilde Trabzon ahalisinden Abdurrahman Efendi, 350 koyununu otlatması için çobana vermiş olmakla beraber, çoban ancak 250'sini geri getirebilmişti¹²³.

-Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı Visera Köyü'nün koyun ve davarları için yaylak olarak kullandıkları Mili yaylağındaki Holmezi adındaki mevziye, Viseralı köylüler nice bir zamandır gidemediklerinden, diğer bir kayıta bu durumun Celalî istilasından dolayı olduğu ifade edilmektedir¹²⁴, hâlî (sahipsiz) kalan yaylak, diğer bir köy olan Polita ahalisi tarafından haksız yere gasp edilerek kullanılmaya başlanmıştı¹²⁵.

Bölgedeki hayvancılığın hacmini gösteren daha başka kayıtlar mevcuttur. 1687-1701 dönemine tarihli bu kayıtlara göre:

-Yomra Nahiyesi'ne bağlı Komarı (Komara: Yalınca) adındaki köy ahalisinden Mehmet oğlu Ahmet, altı sene önce (1681'de) 190 koyununu Hacı Derviş Bey'e satmış, 114 kuruş ile bir sülüsünü teslim almış olmakla beraber, 44 kuruş geriye kalmıştı. Hacı Derviş Bey vefat etmiş olduğundan, Ahmet geriye kalan koyun bahasını Hacı Derviş Bey'in oğlu Ömer'den talep etmişti¹²⁶. Bu satış işleminde bir koyunun fiyatı takribî 0.83 kuruşa karşılık gelmektedir.

-Trabzon'un Amasya Mahallesi ahalisinden iken vefat eden Yakup oğlu Mehmet Ağa'nın geride kalan hissesi varislerine sekiz sehim (parça) üzerinden taksim edilmişti. Sekiz sehmin biri eşi Belkıs'a, dördü kızı Âtike Hatun'a ve geriye kalan üçü de oğlu (vefat etmiş durumda olan) Yakup'a düşmüştü. Babasından kızı Âtike Hatun'a düşen 1000 kuruşluk hisse içinde 250 kuruşluk bazı eşya, 350 kuruş nakit para ile tanesi bir kuruştan 400 adet koyun yer

---

aylarına tarihli bir kayda göre Bayburt Kazası'ndan Nasuh kızı Canpaşa, Sürmene Serdarı Hacı Ali Beşe'yi mahkemeye çıkartarak huzurunda iddiada bulunup hak aramıştır. Mahkemede anlatılanlara göre, 18 yıl önce Canpaşa'nın yaşadığı köyde Hacı Ali'ye ait olan koyun kömü yıkılır. Bir iki kişi altında kalarak helak olur. Hacı Ali bunu sebep gösterip, "ehl-i örf'e öşr-i diyet verdim" diyerek Canpaşa'nın kocası Murat üzerine 12 kuruş borç yüklemiştir. Aile, bahsi geçen 12 kuruşu ödeyemediğinden olsa gerek, Sürmene Serdarı her sene aileden dörder batman sadeyağı cebren alarak 18 yıl bu şekilde Canpaşa ve eşine zulüm etmişti. Neticede mahkemeyi Canpaşa Hanım kazanmıştır. Bkz. *TŞS*, 1828/110a-5'den naklen Açık, *a.g.t.*, s.314.

¹²² Ali Beşe'nin mahkemede verdiği ifadelere göre Todos, kendinin izni ve rızasını almadan koyunlardan 300 adedini Maanos adındaki köye götürüp bırakıp, hesap-kitap görmeden firar etmiştir. Bkz. *TŞS* 1827/82a-9, kayıt tarihi Ocak-Şubat 1632.

¹²³ Çoban Murad Zimmî mahkemede, 350 koyun aldığını ikrar etmiştir. Lakin 250'sini Abdurrahman Efendi'nin kardeşi Mehmet Ağa'ya iade ettiğini, 20'sinin helak olduğunu, 10'unu kurt yediğini, diğer 10'unun da yine helak olduğunu, geri kalanın da ne olduğunu bilmediğini ifade etmiştir. Durum üzerine mahkeme, Abdurrahman Efendi'ye 60 koyunun daha iade edilmesi gerektiği hususunda çobanı tembihleme kararı almıştır. Bkz. *TŞS* 1830/61b-2, kayıt tarihi Haziran-Temmuz 1644. Bu son iki kayıttan beni haberdar eden mesai arkadaşım Dr. Turan Açık'a teşekkür ediyorum.

¹²⁴ Vara Köyü ile ilgili olan bu kayıt için bkz. *TŞS*, 1826/43b-2, kayıt tarihi Temmuz 1629.

¹²⁵ *TŞS*, 1826/40a-2, kayıt tarihi Haziran-Temmuz 1629.

¹²⁶ *TŞS*, 1855/41.

almaktaydı¹²⁷. Bilindiği gibi Amasya Mahallesi, şehirde, kale içindeki bir mahalledir. Yakup oğlu Mehmet Ağa muhtemeldir ki ehl-i örf mensubu biridir. Zira kale içinde genelde askerî olanlar ikamet etmekteydi. Bu durumda bahse konu olan kayıt, koyun beslemenin (yaylada koyun besletmenin) şehirde yaşayan ricalin servet biriktirmesine imkân veren önemli bir vasıta olduğuna işaret etmektedir.

-Trabzon'un Manastır Mahallesi'nden iken vefat eden Murat oğlu Hacı Osman Ağa, varisleri küçük oğlu İbrahim ile kızı Hava'ya yaklaşık 14.000 kuruşluk yüklü miktarda bir servet bırakmıştı. Hacı Osman Ağa'nın müzayede ile satılan malı-mülkü arasındaki bakır mamulü ev eşyasının miktarı 311 kuruş olup, sadece bu miktar bile şehir merkezindeki bahçeli bir evi çok rahat satın alacak büyüklükteydi. Şehrin muhtelif mahalleleri ile vilayetin çeşitli nahiyelerinde (Akçaabat'ın Hatiluta-Hatalita Köyü¹²⁸ ile Yomra'nın Kavala Köyü'nde) ev ve arsaları bulunmaktaydı. 500 kuruş değerinde üç farklı çöm-lekçi atölyesi, ikisi cariye olan 8 köle (hizmetli), Hamamcı Yakup, Kalaycı Mehmet ve Abacı Veli gibi bir kısmı esnaf olan, diğer bir kısmı da ağa, bey ve beşe unvanına sahip ileri gelenlerden oluşan birçok kişiden nakit alacağı mevcuttu. Bu yönü ile Hacı Osman Ağa, muhtemel ihtiyaç sahiplerine kredi sağlayan biriydi. Bunlar arasında yer alan Tonya Köyü'nün kethüdası görevindeki Abdi ile Bostan'dan 216 kuruş alacağı olması, onun Trabzon kırsalına da kredi sağladığını göstermektedir. Abdi ile Bostan'ın bu krediyi köylüye faiz ile yeniden borç vererek onları kendilerine borçlandırmış olabilecekleri de akla yakındır. Kısacası terekesi, Hacı Osman Ağa'nın Trabzon'un servet ve itibar açısından çok varlıklı birisi olduğunu göstermektedir. Az veya çok, gelir getiren hemen hemen her sektöre para yatıran veya kredi sağlayan Hacı Osman Ağa'nın mal varlığı arasında, doğaldır ki hayvanlar da bulunmaktaydı. Bunlar 10 kuruş kıymetli 30 koyun, 50 kuruş kıymetli bir öküz, 16 kuruş kıymetli 8 karasığır ineği, 31 kuruş kıymetli bir at, 12 kuruş kıymetli bir bargir ile 16 kuruş kıymetli bir katırdan müteşekkildi¹²⁹. Hayvanlarının toplam değeri olan 143 kuruş, Trabzon şehir merkezinde orta halli bahçeli bir evi satın alabilecek miktara karşılıktır.

-Trabzon'un Ortahisar Mahallesi sakinlerinden Kaşifzâde demekle meşhur (Kâşif Mehmet Ağa oğlu) Mahmut Ağa ile Giresunlu (Mehmet Ağa oğlu) Yadigâr Ağa Azak'ta ticaret amacıyla bulunmakta idiler. Mahmut Ağa, Yadigâr Ağa'dan mahallinde (Giresun'da olmalı) teslim almak şartıyla 200 esedî kuruşa 200 kuzulu koyun satın almıştı. Ancak parasını vermesine rağmen koyun ve kuzuları teslim alamayan Mahmut Ağa, Trabzon Valisi Vezir Mehmet Paşa'nın divanında kurulan mahkemede, vefat etmiş durumda olan Yadigâr Ağa'nın varisinden parasını almak için mahkeme olmaktadır. Mahmut Ağa'nın Yadigâr'dan ayrıca çuka bahasından 42 kuruş alacağının bulunması¹³⁰, ikilinin birbirlerini

¹²⁷ TŞS, 1861/10a-2, kayıt tarihi 28 Nisan 1694.

¹²⁸ Günümüzde Akçaabat'a bağlı Dörtöl adındaki köy.

¹²⁹ TŞS, 1861/11b-1, 12a-1, 12b-1, kayıt tarihi 11 Nisan 1694.

¹³⁰ TŞS, 1861/22b-3, kayıt tarihi 9 Temmuz 1694.

tanımakta oldukları ve aralarında daha başka iktisadî ilişkilerin var olduğunu hatırlatmaktadır.

-Trabzon'un Eskisaray Mahallesi ahalisinden olup, hicrî 1102 senesindeki (1691) seferde iken şehit olan Telhiszâde (Hüseyin oğlu) Ahmet Ağa'nın Maçka Kazası'nın Parastiyo (Prastiyos)¹³¹ adındaki köyde, 150 adet kuzulu koyunu ile 100 adet piyade koyunu ki, toplamda 250 koyun ve kuzusu bulunmaktaydı. Ancak bu koyunlar Şehit Ahmet Ağa'nın Velisar adındaki zimmîye 940 kuruş borcu bulunmakta olduğundan, geride kalan evlatlarının vasisi tarafından tertip edilen ve taliplileri arasında gerçekleşen müzayede neticesinde satılmıştı. 150 adet kuzulu koyunun her biri bir kuruş, kuzusuz 100 koyun da ikisi bir kuruş üzerinden 50 kuruşa ki, toplamda 200 kuruşa Haseki-zâde Mustafa Ağa'ya satılmıştı¹³². Alanın, satışa aracılık edenin (Vasî Ali oğlu Ahmet Ağa), sahibi olanın da "ağa" unvanı taşıyan ve ehl-i örf mensubu oldukları anlaşılan bu kayıt, üst düzey yönetici kesiminin servet edinme kaynakları arasında hayvan beslemenin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

-Gümüşhane Kazasına bağlı Babana adındaki köy sakininden Mehmet Ali, iki kile tohum istiap eder araziden müteşekkil bir evini, içindeki ambarı, dört koyun, iki keçi, bir tohli (toklu), bir oğlak ve bazı ev eşyası ile birlikte torunu Musa'ya; vefat etmiş olan oğlu Ahmet'in oğlu Musa'ya hibe etmişti¹³³.

1700'lü yılların başlarından itibaren köylünün hayvanları için otlak ve kışlaklardan yararlanma hakkı iddia etmelerini konu edinen davalar ile sıkça karşılaşılması, hayvancılık uğraşısının öncesine oranla yaygınlık kazandığı düşüncesini uyandırmaktadır. Nitekim;

-1699'da, Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı Platana Köyü¹³⁴ ahalisinden (Hacı Ahmet oğlu) Musa Reis'in ifadelerine göre, Platana Köyü'ndeki "Kuz" adındaki mera yerinin eskiden beri Platana Köyü'ne mahsus mera, otlak ve kışlak olduğu, otundan ve suyundan intifa' edegeldikleri, diğer köy ahalisi dâhil olmayıp rencide edegelmemişler iken karye-i aharı (Platana'ya komşu diğer köy) olan Galinoz Köyü'nden¹³⁵ (Hacı Ahmet oğlu) Ali Beşe ile kardeşi Hüseyin Beşe'nin koyun ihdas edip, otlaklarına haksız yere hayvanlarını yayararak merayı gasp etmeleri vuku bulmuştu. Musa Reis, durumu İstanbul'a, Divanı Hümayun'a arz ederek meralarına müdahalede bulunanların men' edilmeleri hususunda bir ferman almıştı. O, ayrıca müftüden de fetva almıştı. Durum üzerine Galinozlu kimseler, mahkemede, bahsi geçen meranın Musa Reis'in kadimî kışlağı ve otlağı olduğunu kabul etmişler, bundan sonra koyunlarını bu meraya salmayacaklarını belirtmişlerdi¹³⁶.

¹³¹ Günümüzde Maçka'ya bağlı Temelli adındaki köy.

¹³² TŞS, 1861/43a-2, kayıt tarihi 14 Şubat 1695.

¹³³ TŞS, 1863/7b-3, kayıt tarihi 7 Mayıs 1698.

¹³⁴ Günümüzde, Akçaabat şehir merkezinin batı tarafında kalan; mendireğin karşısına düşen mahalle.

¹³⁵ Günümüzde şehir merkezindeki "Orta Mahalle" olarak bilinen mahalle.

¹³⁶ TŞS, 1863/25b-1, kayıt tarihi 18 Şubat 1699.

-Boztepe Mahallesi ahalisinden Murteza'nın Maçka Kazası'na bağlı Kusira (Kusera: Ormanüstü) Köyü'nde 109 koyun ile 31 kuzusu bulunmaktaydı¹³⁷.

-Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı Komla/Komala Köyü ahalisinden Ali oğlu Osman biri aynı köyde, ikisi ise İlene (İlana) Köyü'nde olan mülk bahçeleri ile içlerinde olan eşyayı oğlu Ali'ye, sahib-i arz yani sipahi izniyle meccanen hibe etmişti. Bu eşya/mal arasında birer tahtanî oda, lakoz tabir edilen oda, ahır, merak, sırlı tabir edilen ambar ile iki serander ve bir fırının yanı sıra, 8 adet karasığır ineği, 8 adet petek, 50 adet koyun, 3 bel, 5 kazma, 2 balta, 2 gurebi, 3 kilim ve 3 orak yer almaktaydı¹³⁸. İlgili kayıt, Doğu Karadeniz kırsalındaki tipik bir köylü evini betimliyor olmasıyla dikkat çekmektedir.

-Trabzon'un Bayram Bey Mahallesi ahalisinden olup İstanbul'da iken hasta hâlinde vefat eden "Sipahizâde" demekle meşhur (Mustafa oğlu) Osman Ağa bir hayli zengin biriydi. Hasta hâlinde iken servetinden 1000 kuruşun haccı şerif ve sair hayrata (vücut-ı hayrata), diğer bir 1000 kuruşun da Hoşoğlan'da bina edilmesini istediği haneye (kaydın diğer bir kısmında "Hoşoğlan Hanı" yazımı mevcuttur) harcanmasını vasiyet etmişti. Osman Ağa'nın Maçka Kazası'nın Mesariye Ali Çelebi adındaki köyde bir bahçeli evi ve bu evde 145 koyun, 3 öküz, 3 inek, 3 buzağı ile birer katır ve beygiri bulunmaktaydı. Onun ayrıca İstanbul'da Esir Hanı'nda iki odada ve Sultan Bayezit'teki bir dükkânda hisseleri vardı¹³⁹. Bu haliyle Osman Ağa, 1700'ler Osmanlı'sı idareci/yönetici kesiminin tüm özelliklerini bünyesinde barındıran "müteşebbis-bürokrat" tiplmesine birebir uymaktadır. Ne de olsa O, bir sipahi evladıdır.

"Kentli" bürokrasinin kırsal ile tesis etmiş oldukları iktisadî bağlantılardan daha önce bahsedilmişti. Bu istikamet üzere ilave bazı bilgiler sunmakta fayda görülmektedir:

-Trabzon Gümrük Mukataası'nı (Trabzon, Rize vb. iskeleleri) 1719'dan 1726'ya kadar aralıklarla işleten/vergilendiren, 1726'da İstanbul'da vefat eden, ancak halktan topladığı vergi akçesinden (Trabzon cizyesinden) 3078,5 kuruşun üzerinde kalmasının yanı sıra dergâh-ı muallâ yeniçeri ortalarından 100. Cemaat ortasına 4100 kuruş borcu kalması hasebiyle malları devlet tarafından müsadere edilen Trabzon'un İskender Paşa Mahallesi ahalisinden Reiszâde (Seyyidizâde, Seyyidi Reisoğlu) Gümrükçü Ömer'in¹⁴⁰ mülkü; mal varlığı arasında Yomra'ya bağlı Mesona adındaki köyde bulunan bahçeli bir evinde 70 kuruş değerinde 140 baş koyun ve kuzu yer almaktaydı¹⁴¹.

¹³⁷ TŞS, 1864/29b-2, kayıt tarihi 19 Eylül 1699.

¹³⁸ TŞS, 1864/58b-1, kayıt tarihi 2 Mayıs 1700.

¹³⁹ TŞS, 1826/2b-3a, kayıt tarihi, 17 Nisan 1701.

¹⁴⁰ Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, s.327 ve dipnot 9.

¹⁴¹ TŞS, 1889/21b, kayıt tarihi 15 Aralık 1726. Trabzon'da Suk-i Sultanî'de yapılan müzayede neticesinde ortaya çıkan fiyattır. Köydeki bu ev, bir taraftan İshak Beşe mülkü, bir taraftan bazen müteveffa Seyyidi Ağa ve bazen de tarik-i âmm ile ve diğer bir taraftan Mazula Deresi ile sınırlı olup, bahçe içinde kalan boz tarla ve otlaqlarla birlikte 180 kuruşa, köydeki (ekim yapılan) tarlaları da 150 kuruşa satılmıştı.

-Trabzon Valisi (1739-1742) Üçüncüoğlu Ömer'in Akçaabat Kazası'nda Çolak Ali adındaki kimsede 1600 koyunu, Keşap Kazası'nın Karaovacık Yaylası'nda, Tirebolu Kazası'nın bazı mahallerinde ve Görele Kazası'nın Gavzar Yaylası'nda da koyunları bulunmaktaydı. Sahip olduğu toplam 8890 koyunun 1450 kuruş 40 para değerindeki 1450'si ise Tirebolu'daki evinde mevcuttu¹⁴².

-Trabzon'un kentli aristokrat ailelerinden olan Nimbıyıkzâdeler'den (Hacı Mehmet oğlu) Ali Ağa'nın 1775'teki vefatı akabinde geride bıraktığı toplam 1368 kuruşluk terekesi arasında Yomra Nahiyesi'ne bağlı Kavala Köyü ahalisinden Celayioğlu Mehmet Reis'te 130 kuruş değerinde 100 adet koyunu vardı. Ayrıca aynı kişiden, "koyun bahası" adı altında 38 kuruş alacağı bulunmaktaydı¹⁴³.

Verilen bu örnekler, dikkati çektiği üzere kentli üst düzey devlet görevlilerinin kırsal ile olan yoğun iktisadî bağlarının varlığını göstermektedir. Onlar muhtemel valilik, gümrük mütezimliği gibi görevlerin yanı sıra tımar, zeamet veya başka türde bir dirlik tasarruf ettikleri zamanlardan beri Trabzon kırsalını gayet iyi tanımaktaydılar. Dolayısıyla, hayvanın hangi kaza veya nahiyede daha iyi beslenebileceğini, servet artırmaya imkân veren tarla veya çiftliğin nerede bulunduğunu deneyimleriyle defalarca test etmiş olduklarından, buraları bir şekilde tasarruflarına almayı ihmal etmemişlerdir. Gerek kendi idarî statüleri (makamları) gerekse diğer idareci kesim ile olan yakın ilişkileri ticaret, tarım ve hayvancılık sektörlerindeki fırsatları değerlendirmelerine sınırsız imkân tanımaktaydı. Dolayısıyla tarım ve hayvancılık sektörünün "ticarî" tarafına hitap eden "aklın" kırdaki değil, daha ziyade şehirde ikamet etmekte olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Trabzon'daki debbağ esnafı ile deri tüccarının faaliyetlerine bakıldığında, bölgedeki hayvancılık ve onunla intisabı olan sektörlerin yine "kentli akıl" tarafından yönlendirildiği görülmektedir.

Bu doğrultuda, 1700'lü yıllara tarihli Trabzon ile ilgili şer'î sicil kayıtlarında yer alan meslek sahiplerinin öldükten sonraki tereke taksimlerine bakıldığında, bu meslek sahipleri içerisinde debbağlar (tabaklar) ile attarların diğer meslek sahiplerine göre daha varlıklı olmaları söz konusudur. Trabzon şehrinde sanayi kolları içerisinde debbağ, saracı, çizmecisi, pabuççusu ve paşmakçısı ile deri sanayii şehrin öncü sanayi teşekkülüdür. Debbağhâne adıyla¹⁴⁴ şehirdeki küçük bir çayın çevresinin mahalle haline gelmesine imkân veren Trabzon dericileri gerek nicelik ve gerekse nitelik açısından diğer meslek

¹⁴² Aygün, Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı, s.53-56. Benzer şekilde Batı Trakya'da bir dönem (1798-1804) idarecilik (ayânlık) yapan Tokadçıklı Süleyman'ın tasarrufundaki mülklerden olan çiftliklerde çok sayıda samanlık, hayvan ahır, koyun kışlağı, öküz damı ve camus ağılı bulunmaktaydı. Bunlardan Ortakçı Köyü'ndeki çiftlikte 200 koyun ile iki çift karasığır öküzü, Gümülcine'nin kuzeyinde, Ahi Çelebi Nahiyesi'ndeki yaylada olan malları arasında ise 11000 kuruş değerinde 2200 baş koyunu mevcuttu. Bkz. Aygün, *Gümülcine Ayânı Tokadçıklı Süleyman*, s.744-751.

¹⁴³ TŞS, 1932/103b, kayıt tarihi 24 Ocak 1775.

¹⁴⁴ Bostan, a.g.e., s.136.

sahiplerine göre daha faaldirler. Debbaghâne Mahallesi ahalisinden olan (Abdullah oğlu) Debbagh Hacı Hasan'ın, vefat ettiğinde arkasında bıraktığı mal varlığı arasında 200 akçelik (1,6 kuruşluk) tahmilathâne, 4000 akçelik (33,3 kuruşluk) gön, 6000 akçelik (50 kuruşluk) bir debbagh dükkânı ve 600 kuruşluk (hariciyeli ve dahiliyeli) mülk evi bulunmakta olup, toplamda ise 1000 kuruşluk mal varlığı söz konusuydu¹⁴⁵. Trabzon debbaglarının zenginlikleri ile ilgili başka bir tereke taksimi üzerinden dericiliğin Trabzon'da önemli bir meslek olduğunu yakalamak mümkündür. Bu bağlamda Debbagh Hacı Ömer Ağa'nın 4580 kuruştan (549.600 akçeden) oluşan terekesinin büyük bir bölümü Trabzon'un köylerinde yaşamakta olan ahaliye vermiş olduğu önemli miktardaki borç paradan ve Akçaabat Kazası'ndaki Karlık adındaki köy ile Trabzon'un muhtelif mahallelerinde bulunan 500 kuruşluk dört ev, bahçe ve değirmenden oluşmaktaydı¹⁴⁶. Bu hâliyle Hacı Ömer Ağa dericilikte olduğu gibi tefecilikte de mesafe almış görünmektedir. 1300 kuruşluk terekeye sahip Trabzonlu bir diğer esnaf-sanayici Debbagh Hacı Ahmet'in terekesinde çeşitli kürklerden oluşan giyim ve ev eşyaları haricinde, işyeri olan Debbaghâne Çarşısı'nda 100 kuruşluk bir kârhâne, kârhânedede olan 300 kuruşluk gön ve 10 kuruşluk tahmilathâne yer almaktaydı¹⁴⁷. Başka bir debbagh olan Mustafa'nın, 1775'te, Debbaghâne Çarşısı'ndaki dükkânında yer alan (işlenmiş) 85 adet gön, 615 kuruş 20 para değerindeydi. Sadece bu gön ile o yıllarda şehir içerisinden birkaç tane evi mülküyle satın almak mümkündü. Diğer meslek erbabının terekelerine bakıldığında ise bunların debbaglar ve attarlar kadar servet bırakamadıkları dikkat çekmektedir¹⁴⁸.

Trabzon'daki debbagh esnafını veya deriyi ticarete sokan tüccarı besleyen sahalar arasında Kırım-Kefe ile Erzurum ve çevresi ilk sıralarda gelmekteydi. 1700'lü yıllarda, Erzurum ve Erzincanlı debbagların işledikleri derilerin uzak vilayetlere pazarlanmasında Trabzon tüccarının önderlik etmeleri söz konusudur. Dolayısıyla, Trabzon'a nazaran Erzurum ve Erzincan'ın, bu coğrafyada gerçekleşen büyük çaplı hayvan besleme faaliyetlerinin bir sonucu olarak, işlenmiş deri ihraç edecek kadar dericilikte uzmanlaştıklarını ve sahip oldukları işlenmiş derilerinin bölge dışına pazarlanmasında Trabzon tüccarının önemli bir görev üstlendiğini rahatlıkla söylemek mümkündür¹⁴⁹. İşlenmiş kaliteli deri olan "sahtiyan" daha çok kaliteli ve pahalı ayakkabıların yapımında kullanılmaktaydı. 1700'lü yıllarda Trabzon tüccarının Erzurum ve çevresiyle tesis etmiş oldukları iktisadî ilişkilerde sahtiyan ticareti ön planda yer almıştır. 1713 yılında, Erzincanlı Çıplakoğlu Hacı Mehmet, Trabzonlu Mühürdarzâde diye

¹⁴⁵ TŞS, 1922/72b, kayıt tarihi 11 Temmuz 1756.

¹⁴⁶ TŞS, 1917/67a, kayıt tarihi 22 Ekim 1749.

¹⁴⁷ TŞS, 1917/52b, kayıt tarihi 29 Ekim 1748.

¹⁴⁸ Ayrıntısı için bkz. Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: I, s.83-107.

¹⁴⁹ Osmanlı Devleti'nde genelde yasak olmasına rağmen Balkanlar'dan, İzmir, İstanbul, İskenderun, Halep ve İskenderiye'den Avrupa'ya ham ve işlenmiş deri ihracatına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Bkz. Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.196.

bilinen (Ali Ağa oğlu) Ahmet Çelebi ile mudarebe ortaklığı üzerine ticaret yapmaktaydı. Trabzonlu Ahmet Çelebi Erzincan'dan 150 adet sahtiyanı Trabzon'da Eyübzâde Mehmet Çelebi'ye teslim etmek üzere Erzincanlı Cıplakoğlu'ndan almış, fakat sahtiyanları adı geçen kişiye teslim etmeyince birbirleriyle mahkemelik olmuşlardı. Kayıтта, eğer Eyüpzâde Mehmet bu sahtiyanları teslim alabilseydi “âhara” yani vilayet dışına götürüp satacağı kayıtlıdır¹⁵⁰. Bu doğrultuda Faroqhi, Galata'daki Rüstem Paşa Hanı'nın Karadeniz Bölgesi'nden gelen her çeşit işlenmiş ve ham derinin toplandığı depo görevini üstlendiğinden bahsetmektedir¹⁵¹. Muhtemelen, kayıtlarda Trabzonlu tüccarların “âhara” satmak amacıyla götürmüş oldukları Erzurum ve Erzincan sahtiyanları bu ve benzeri hanlara gitmekteydi. Zira İstanbul Osmanlı dericiliğinin en gelişmiş merkezi idi ve muhtemel Kayseri ve Diyarbakır gibi Anadolu'nun Orta ve Doğu kısımlarından elde edilen ihtiyaç fazlası deriler, Trabzon örneğinde olduğu gibi İstanbul'a gönderilmekteydi¹⁵².

Trabzon'da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)

Bu makalenin hazırlanmasına ilham veren arşiv defteri esasen bir “ağnam defteri” olup, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Maliyeden Müdevver Defterler serisinde 18367 numara ile kayıtlıdır ve Trabzon'daki koyun sahipleri ile koyun sayılarını göstermektedir. Defter altı sayfadan ibaret olup, büyük oranda hasarsızdır. Defter, siyakıyla-sibakıyla bir serinin devamı olmayıp, anlaşıldığı kadarıyla koyun sayısı üzerinden alınacak olan âdet-i ağnâm vergisi hususunda yeni bir emrin yayımlanması/çıkması akabinde bu emre binaen yapılan sayımı gösteren kayıtları havidir. Bu amaçla tutulan defterlerin arşivlerimizde nadir bulunuyor olması, ilgili defterin önemini artırmaktadır.

Bilindiği gibi koyun vergisi, kayıtlarda geçtiği şekli ile “âdet-i ağnâm” veya “resm-i ganem” şer'i bir vergi olup Fatih devrinde üç koyundan bir akçe, sonraki dönemlerde ise genelde iki koyundan bir akçe hesabıyla tahsil edilmekteydi¹⁵³. Nitekim Diyarbakır Vilayeti'nin 1540 tarihli İcmal Kanunnâmesi'ne göre reayadan iki koyuna bir akçe¹⁵⁴ alınmaktaydı. Bu uygulama diğer şehirlerde de benzerdi¹⁵⁵. Askerî sınıf mensupları ise belirli ölçülerde bu vergiden muaf tutulmaktaydılar. Sinop'ta, mesela 1560 ile 1582 tarihli tahrir defter-

¹⁵⁰ TŞS, 1873/25b, kayıt tarihi 28 Ocak 1713.

¹⁵¹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s.206.

¹⁵² Ayrıntısı için bkz. Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: I, s.154-166.

¹⁵³ Feridun Emecen, “Ağnam Resmi”, *DİA*, C: 1 (1998), s.478.

¹⁵⁴ M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, TTK, Ankara 2000, s.127.

¹⁵⁵ “Ağnam resmi, âdet-i ağnâm veya resm-i ganem 1530 tarihli kanunnâmeye göre koyun resmi, iki koyuna bir akçe alınır. Koyun kuzusuyla beraber sayılır. Ağnam resmi Nisan ayı başlarında toplanır”. Bkz. Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s.235. Hüdevendigâr Kanunnâmesi'ne göre yerleşik köylü ve konar-göçer aileler iki koyuna bir akçe resm-i ganem ödüyorlardı. Bkz. Doğru, *Sivrihisar Nahiyesi*, s.131. “1844'te ağnam resmi koyun, keçi veya sağılır, sağılmaz ayrımı yapılmadan hesaplanıyordu ve küçükbaş hayvan için 11 para yazılıyordu. Adet-i ağnam resmi her koyun ve keçiden bedelen alınıyordu. Kuzu ve oğlaktan adet-i ağnam alınmıyordu”. Bkz. Doğru, *1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman*, s.263.

lerindeki kayıtlara göre, Selatin vakıfları ile şehzade hasları, kadılar ve müderrisler ile sefere eşen tımarlı sipahilerin koyunlarından vergi alınmadığı¹⁵⁶ ifade edilmektedir. Benzeri muafiyetler, bilhassa tahrir defterlerinde kayıtlı olan koyun sayılarının düşük çıkmasının arkasındaki sebepler arasında olmalıdır. Bununla beraber, Sinop'taki bu durumun genellik arz etmediği söylenebilir. Nitekim kadı, sipahi, müderris, emin vb. askerîlerin 150 koyundan az koyunu olanlardan ağnam vergisi alınmadığı¹⁵⁷ malumdur. Benzer şekilde Karaman Eyaleti'nde, 1740'larda, askerî sınıfın kendileri için besledikleri 160 koyuna kadar olan kısım için vergi alınmamakta olup, bu sayının üstü ise vergiye tâbiydi¹⁵⁸. Bu son uygulamalar, değerlendirmesi yapılan Trabzon ile ilgili koyun sayılarını gösteren ağnam defteri için de geçerlidir.

Altı sayfalık bu ağnam defterinin ilk sayfasının başında defterin tutulma sebebi izah edilmiştir. Buna göre, Trabzon Eyaleti'nin âdet-i ağnam ve âdet-i gulamiyeleri vergisinin tahsili için devlet tarafından Hacı Hasan Ağa kulları görevlendirilmişti. Hacı Hasan Ağa konu ile ilgili ferman ile birlikte Trabzon mahkemesine gelerek elindeki fermanı kadı siciline, "sicill-i mahfuza" kaydet-tirmişti. Fermana göre, hicrî 1133 senesi Mart'ının ilk gününden (12 Mart 1721) geçerli olmak üzere eyaletteki kasaba ve köylerde ikamet etmekte olan sâdat-ı kiram ile sefere iştirak etmekte olan askerî taifesinin kendi nefisleri için besledikleri 150'şer ganemden gayrısı vergiye tâbi olacaktı. Bütünüyle veya kısmen vergi muafiyetine sahip olan askerî taifesinin yanı sıra köylülerin elinde olan koyun, kuzu, keçi ve oğlak Rumeli şartları esas alınmak üzere sayılıp vergilendirilecekti. Rumeli şartlarına göre vergilendirme koyun, kuzu, keçi ve oğlakların her birinden birer akçe resm-i ganem, her yüz adedinden 20'şer akçe âdet-i gulamiye¹⁵⁹ ve her 300 adedinden beşer akçe resm-i ağıl¹⁶⁰ olmak üzere

¹⁵⁶ Ünal, *Osmanlı Devri'nde Sinop*, s.180-184, 230.

¹⁵⁷ Emecen, "Ağnam Resmî", s.478.

¹⁵⁸ "Ber-vech-i Arpalık Niğde Sancâğı Mutasarrıfına İncesu ve [boşluk] Kādılarına Hüküm ki, İncesu Kazâsına tâbi' Anahet nâm karyeden Ataullah zîde şerefuhu ile dergâh-ı mu'allâm yeniçerilerinden Musa nâm yeniçeri gelüb mezbûr Ataullah sahîhu'n-neseb sâdat-ı kirâmdan ve mezbûr Musa dahîl sahîhdür ki mezbûr dergâh-ı mu'allâm beylerinden olanlarına tasarruflarından kendü nefisleri için besledikleri yüz altmış'aded koyunlarda ve 'âdet-i ağnâm mütâlebesiyle ta'addî olunmaları icâb itmez iken 'âdet-i ağnâm cem'ine me'mûr olanlar hilâf-ı kânûn kendi ma'iyetleri için besledikleri yüz altmış'aded koyunlardan âdet-i ağnâm mütâlebesiyle ta'addî ve rencide eyledüğün bildirüb hilâf-ı kânûn zâhir olan ta'addisi men' olunmak bâbında emr-i şerifim recâ itmeğün kânûn üzere 'amel olunmak için yazılmışdır. Fî evâsıt-ı Rebi'u'l-evvel sene 1156 (5-14 Mayıs 1743). Bkz. *Karaman Ahkâm Defterleri*, 1, 126/1. Benzer şekilde, Toroslar'da yaylak-kışlak hayatı süren Bozdoğan yörelerinde de seyyidler için 150 sayısı sınırdır. Bkz. Alpaslan Demir, *Bozdoğan Yörükleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s.92, 98.

¹⁵⁹ Devşirme menşeli saray hizmetkârı köleye, kula işaret eden gulamiye, Kapıkulu süvarilerinin cizye vergisinin tahsili karşılığında aldıkları 10'ar akçeden ibaret ücrete denirdi. 1631'de cizye tahsili kapıkulu süvarilerinden alınmış ve bunun yerine kendilerine 480 akçe gulamiye tahsil edilmişti. Bu verginin, 1700'lerde ağnam vergisi üzerinden hâlen tahsil ediliyor olması, ilk dönemlerde ağnam vergisinin çoğunlukla kapıkulları tarafından toplamakta olması gerçeğinin sonraki dönemlere yansımaları olmalıdır.

yapılacaktı. Belirlenen bu çerçevede İstanbul'dan; devlet merkezinden gelen ferman kadı siciline kaydedildikten sonra Trabzon ve nahiyelerinde sakin olan ve nesebi gerçekten sâdat-ı kiram olanlar ile gerçekten sefere eşer asker taifesinden olanların yanında diğer (berat ile üzerinde herhangi bir devlet görevi olmayan) ahali de Trabzon mahkemesine davet edilmişti. İlgili ferman cümlesinin huzurunda görülüp okunduktan ve her biri bu şekilde bilgilendirildikten sonra Trabzon kadısının marifeti (bilgisi ve yetkisi) ve Mübaşir Hacı Hasan Ağa marifetiyle Trabzon ve nahiyelerinde ikamet etmekte olan sâdat ve askerî taifesi ile reayanın elinde mevcut olan koyun sayılmıştır. Aynı zamanda ilgili taraflara sayımın tamamlandığını göstermek-bildirmek amacıyla tertip edildiği açık olan bu ağnam defterinde 2 Şubat 1722 tarihi mevcuttur. Sayımın 1721 yılı Mart ayında, baharda başladığı kabul edilirse, yaklaşık 11 ay gibi bir süreçte tamamlandığı anlaşılmaktadır.

1721 senesinde yayımlanan bu fermanın en önemli farkı, ağnam vergisi bu tarihten önce “iki koyuna bir akçe” üzerinden tahsil ediliyor iken, 1721 fermanı ile “bir koyundan bir akçe” hesabı ile tahsil edilmesinde yatmaktadır. Yeni bir fermanı gerektiren bu gelişme, hazinenin akçeye olan acil ihtiyacının yansması olarak görülebilir. Zira 1721 emri ile ağnam vergisinde, öncesine oranla iki kat (yüzde yüz) bir artışın varlığı söz konusudur¹⁶¹.

Mübaşir Hacı Hasan Ağa Trabzon Eyaleti'nin tümünün sayımı için görevlendirilmiş olsa da bahsi geçen defterdeki kayıtlar sadece Trabzon Kazası ile kazaya bağlı nahie ve köylerin sayımını içermektedir. Bu devirde Trabzon Kazası, Trabzon şehir merkezi ile Yomra, Maçka ve Akçaabat nahiyelerini kapsamaktaydı. Bilindiği üzere günümüzdeki Akçaabat, Çarşıbaşı, Tonya, Vakfıkebir ve Beşikdüzü yerleşimleri idarî anlamda Osmanlı devrindeki Akçaabat Nahiyesi'ne karşılık gelmekteydi¹⁶².

¹⁶⁰ Yılda bir kez, koyunların otlaklara yayılıp dağılmadığı çiftleşme zamanında, sonbaharda belirlenen bu vergi F. Sultan Mehmet zamanında koyun ağılı başına 2 akçe iken, Sultan Selim zamanında 3 akçeye çıkmıştır. Genelde sürü başına 1 akçeden 5 akçeye kadar alınabiliyordu. Karaman vilayetinde 300 koyunluk sürü başına 5 akçe alınıyordu. Bkz. Lindner, *Göçebeler ve Osmanlılar*, s.111. Buradaki 1721 tarihli emirde de Karaman vilayeti uygulaması geçerlidir. Dolayısıyla ilgili emirde bahsi geçen Rumeli şartları (uygulaması) ile Anadolu uygulaması arasında bir uyum söz konusudur.

¹⁶¹ İlgili tarihin, 1683 Viyana Kuşatmasından ağır toprak kayıplarıyla neticelenen 1699'a kadarki süreçte hazinede oluşan açığı kapamak amacıyla Osmanlı Devleti'nin 1695'te malikâne uygulamasına geçmesi ile bağlantısı olmalıdır. Nitekim 1695'te iltizamlar malikâne ile verilmeye/işletilmeye başlanmış ve akabinde 1715'lerde uygulamanın artışı ve eksisinin yeniden değerlendirilmesi için malikâne uygulaması lağvedilmişti. Kısa bir aradan sonra, 1717'de iltizamlar yeniden malikâne ile verilmeye başlanmıştı. Bkz. Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: II, s.323-47. Dolayısıyla Osmanlı maliyecilerinin işletmek/vergilendirmek için mültezimlere verdikleri devlet gelirleri üzerinde yeniden bir değerlendirme yapmaya imkân veren bu süreç ile 1721'de yayımlanan bu yeni ağnam vergisi talimatnamesi arasında bir ilişkinin varlığı sezilmektedir.

¹⁶² Günümüzde Trabzon merkezinde kalan Ayasofya Kilisesi'nden sonra Akçaabat Nahiyesi'nin idarî sahası başlamaktaydı. Ayrıca Boztepe hariç, günümüzde Trabzon merkezinde kalan Çukurçayır, Divranos vb. Akçaabat Nahiyesine bağlı idi. Bkz. Necmettin Aygün, “XIX.

Ağnam defteri, Osmanlı tahrir sayımı geleneğine uygun olarak ilk önce şehir merkezini kayda almıştır. Buna göre Trabzon şehir merkezinde ikamet edenler üzerinde 8922 koyun mevcuttu. Şüphesiz bu sayının içinde askerî kesimin kendileri için besledikleri 150'şer koyun yer almamaktadır. Zira ilgili defter Trabzon merkezde sayıma alınan kimselerin, unvanlarından hareketle, hemen neredeyse tümünün askerî olduğunu göstermektedir. Nitekim koyun (sürü) sahibi olduğundan ağnam vergisi tahsil edilen toplam 87 kişi arasında 48'i beşe, 12'si serdengeçti, 9'u zeamet tasarruf eden zaim idi. Zaimlerden üçü aynı zamanda "seyit" idi. Ve bu şekilde toplam 15 kişi seyit unvanını da taşımaktaydı. Şehirdeki seyit zümresinin en itibarlısı olduğu anlaşılan Seyit Şeyh Mehmet Efendi'nin uhdesinde 120 koyun mevcuttu. Ayasofya İmamı Mehmet Efendi'nin de 150 koyunu vergilendirilmişti. Vergilendirilmeyen, yani vergiden muaf olan 150 koyunun bu sayıya eklenmesi durumda imam efendinin bir "sürü" sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde koyun sahibi olanlar arasında aynı zamanda bir serdengeçti olan Gümrükçü Ömer Ağa, Gönve Kalesinin eski ağası Mustafa Çavuş, Yukarı Kale Dizdarı Seyit İbrahim, Nimbıyıkzâde Hacı Hüseyin, Berberzâde İbrahim Ağa, Hasekizâde Çorbacı Mustafa Ağa, Kadızâde Seyit Hasan Çelebi ve daha birçokları bulunmaktaydı. Unvanlarından da açıkça anlaşıldığı üzere Askerî statüsünde olmaktan kaynaklanan muafiyet nedeniyle bu şekilde vergiye tâbi olmayan koyunlar da sayıldığında (87 x 150 = 13.050) ki, bu koyun sayısı sayılanlardan daha fazla bir yekûn tutmaktadır, toplamda 21.972 sayısına ulaşılmaktadır.

Çok sayıda koyun sahibi olanlar arasında zuemadan Murtezabeyzâde İbrahim Ağa (300), zuemadan Seyit Murteza Ağa (200), Hüseyin oğlu Mustafa Beşe (300), Ahmet Çavuş oğlu Mehmet Beşe (250) ile kardeşi Hasan Beşe (250), İbrahim Beşe oğlu Mustafa Beşe (200) yer almaktaydı. Bu kimselerin üzerine vergilendirilmeyen 150'şer koyun daha eklendiğinde onların her birinin birer "sürüden" daha fazla koyuna sahip olmaları söz konusu olmaktadır. Araştırmalar, Osmanlı zamanında Anadolu'dan İran'a uzanan geniş coğrafyada çok az sürü sahibininin 200'den fazla koyuna sahip olduğunu göstermektedir.¹⁶³ Bu açıdan bakıldığında yukarıda bahsi geçen sürü sahiplerinin Osmanlı toplumunda seçkin bir sınıfı; yasal ayrıcalıkları bulunan kalburüstü kimseleri temsil ettikleri ortadadır.

Şehir merkezinde ikamet etmekle beraber, kırsalda zeamet tasarruf edenler ile diğer kentli bürokrat zümrenin¹⁶⁴ koyunlarını beslettikleri yaylak

Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal Ve İktisadi Yapı", *Karadeniz Araştırmaları*, C: 5, S: 17 (Bahar 2008), s.75-111. Bu ayırım, Trabzon'un fethinden 1880'lere kadar hemen hemen ciddi bir değişime uğramadan uygulanagelmıştır.

¹⁶³ Lindner, *Göçebeler ve Osmanlılar*, s.107.

¹⁶⁴ Bu Osmanlıları "kırsal burjuva" olarak tanımlamak mümkün görünüyor. "...geçimini emeğiyle ya da emeğiyle elde ettiği gelirlerle sağlamayan herkese burjuva denir. Burjuva hiçbir şey yapmayan ve asla hiçbir şey yapmamış olan kişidir" demektedir Weber. Ona göre burjuva okur-yazar olup, gelirlerinin önemli bir kısmı miras alınan veya evlilik yoluyla kazanılan özel gelirlerden geliyordu. Hisse senedi, bono, borç alacakları ve toprak kirası gibi rant gelirleri bu

veya kışlakların şehre yakın konumdaki Yomra, Maçka ve Akçaabat'ta olduğu söylenebilir. Nitekim daha önce model örnek olarak kendilerine yer verilen sicillerde adları geçen ve Trabzon kırsalında koyun beslettikleri açık olan Mehmet Çelebi, İbrahim Çelebi, Hüseyin oğlu Ali Beşe, Gümrükçü Ömer Ağa ve Murtaza adındaki kimselerin adları ele alınan ağnam defterinde de geçmektedir/kayıtlıdır.

Bununla beraber sürü sahibi olmak, şehir merkezinden kırsala doğru gidildikçe daha farklı bir görüntü arz etmektedir. Nitekim sahip olunan koyun sayıları buralarda, mesela Yoros Nahiyesi örneğinde 4, 8, 15, 19, 40 gibi sayılara doğru gerilemektedir. Bu sahada, mesela askerî statüde olan mal sahiplerinin muaf oldukları 150 koyun bu sayılara eklendiğinde dahi yine de tam bir “sürü” ortaya çıkmamakta, ciddi bir fark kendini göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda “zengin sürü sahiplerinin” daha ziyade Trabzon şehir merkezinde ikamet etmekte olan ve aynı zamanda eyaletin yönetiminde veya eyaletin yönetici kesimi üzerinde söz sahibi olan ağa ve beyler olduğuna dair başka bir işarettir.

Yine ilgili deftere göre, ağnam vergisi tahsil edilen kayıtlı kişiler arasında, “beşe” gibi askerî olduğu anlaşılan unvan taşıyanlar hariç, üzerlerinde 1 ve 2 adet gibi düşük sayıda koyun olan şahıslar mevcut değildir. Bu durumu Maçka'daki Gayrı Müslim koyun sahipleri üzerinden izlemek mümkündür. Anlaşılan, tıpkı bağ ve bahçesinde kendi geçimlik aile ekonomisi bağlamında rızkını temin için köylünün evinde tüketmek üzere ürettiği sebze ve meyvenin öşre tâbi olmaması gibi, esas meşgalesi tarım üretimi olan köylünün mülkiyeti kendine ait olan evinde, bağında, bahçesinde beslediği birkaç koyun, keçi vb. de ağnam vergisine dâhil değildi¹⁶⁵.

“özel gelirler” arasında önemli bir kısmı oluşturmaktaydı. Birçok pozisyon ve unvana sahiptiler. Bilhassa küçük kasabalardaki etkinlikleri daha fazlaydı. Burjuva siyasetle ilgilenen insandı. Bir malikânenin idaresini uzaktan da olsa denetlemek, bir kamu görevini yerine getirmek burjuvanın uğraşısı arasında önde gelmekteydi. Toprak sahibi olmak esastı. Zira burjuvanın nüfuzu sahip olduğu topraklarının büyüklüğü ile ölçülmekteydi. Bir memuriyet, meslek ya da ticareti yürütüyor olması nedeniyle kasabada ikamet etse bile toprağı kendisine yakın olmalıydı. Nüfuz ve servetinin gerçek kaynağı toprağı idi. Halkı elinde tutar, işlerini görür, onlara borç verirdi. “Hâlâ halktan, ama daha zengin ve daha eğitilmiş. Zekâsı ve faaliyetleri dikkat çekici, gururu ve hırsları ölçüsüz”. Bkz. Weber, *Köylülerden Fransızlara*, s.325-326. Kent ile kır arasındaki bağlantıyı sağlayan/idare eden bu kimseler “işlev açısından” Osmanlı'nın taşradaki ağa ve beyleriyle; ayan ve eşrafiyla neredeyse birebir örtüşmektedir.

¹⁶⁵ Osmanlı uygulamasında köylü, yani esasen tarım ile geçinen ahali için böyle bir toleranstan bahsedilse bile konar-göçerler, yani esas uğraşısı hayvan beslemek olanlar için böyle bir tolerans mevcut değildi. Şöyle ki, Moğollardaki uygulamaya göre, göçebelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için belirli bir sayının altında (100 koyundan az) sürü besleyenler vergiden muaf tutulmaktaydı. Osmanlı'da ise böyle bir muafiyet yoktu. Osmanlı uygulamasında, mesela 24 koyundan az koyun besleyenler, tarım ile uğraşan köylüler arasında bulunan topraksız köylülerin (mücerred, kara, caba vb.) ödemiş oldukları vergiler ile bir denklik kurularak, kara veya resm-i kara adı altında vergilendirilmekteydi. Bkz. Lindner, *Göçebeler ve Osmanlılar*, s.100. Benzer bir tespit Emecen'e aittir, “Büyük kısmı padişah haslarına dahil olan konar göçerler de iki koyuna bir akçe vermekte idiler. Ancak bu hüküm koyun sayısına bağlı idi. Nitekim Aydın sancağındaki

1721-22'de Trabzon şehir merkezi ile dört nahiyede kayda alınarak vergiye tâbi tutulan toplam 30.409 koyunun 8922'si (yani yaklaşık %30'u) Trabzon merkezinde, 4193'ü Yoros, 11.337'si Akçaabat, 2639'u Yomra ve 7511'i de Maçka nahiyelerinde ikamet edenlerden oluşmaktaydı. Akçaabat Nahiyesi'nde vergiye tâbi tutulan koyun sayısının fazla çıkması, Akçaabat'ın, bahsi geçtiği üzere günümüzdeki Vakfıkebir, Beşikdüzü, Şal pazarı ve Tonya gibi genişçe bir coğrafyayı kapsıyor olmasıyla ilgilidir. Kaza genelinde sayıma alınan/vergilendirilen 30.409 koyundan devlet için 2422'si alınmıştı. Bu da toplamın %8'ine karşılık gelmektedir. "Vergilendirmede koyun varlığı yörükler için çiftçi riayetin elindeki toprak gibiydi" diyen Emecen, aslında Rumeli şurutuna göre koyun besleyenlerden tahsil edilen %8 dolaylarındaki ağnam vergisinin topraktan alınan ve %5 ile %10 arasında değişen öşür vergisine nispetle tespit edilmiş olduğuna işaret etmektedir. Yani devlet, anlaşıldığı kadarıyla tarım ve hayvancılıkla meşgul olan ahali arasında vergiler hususunda bir dengelemeye gitmekte, "vergi de eşitlik" ilkesine riayet etmektedir.

Trabzon şehir merkezinde ikamet eden, sahip oldukları yerel bağlar ve güçlü himaye ilişkileri ile daha ziyade "müteşebbis-bürokrat" tipine uygun düşen koyun sahiplerinin bahsi geçen bu hususiyetleri, kazaya bağlı dört nahiyede çok da farklı değildir. Bu münasebetle Trabzon kırsalına çıkıldığında bilhassa "beşe unvanı taşıyan kişi sayısında yoğunlaşma görülmektedir. Mesela Yoros Köyü'nde ağnam vergisine tâbi tutulan sekiz kişinin tümü "beşe" unvanına sahiptir. Bu durum aynı sahadaki Makranyamos, Bedromide, Usurlu, Caferli köyleri ve daha niceleri için benzer bir durum arz etmektedir. Dolayısıyla "sürü" sayısı derecesinde koyun sahibi olmanın öncelikle ehl-i örf mensuplarına ait bir özellik olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁶. Bu istikamette bakıldığında ağnam defterine giren kimseleri Trabzon kırsalının ağa ve beyleri; ayan ve eşrafi olarak telakki etmek gerekmektedir. Kısacası ağnam defterinde kayıtlı

Karacakoyunlu yörükleri içinde altmış altı koyundan fazla koyunu olanlar iki koyuna bir akçe verirlerdi; ellerinde altmış altı veya bundan az koyunu bulunanlardan ise otuz üç akçe alınır ve bunlara bac evi denirdi". Bkz. Emecen, "Ağnam Resmî", s.478. Anlaşılan askerî statüde olanlar hariç, Osmanlı uygulamasında resm-i ganem vergisinden bütünüyle değil "haneyi korumaya matuf" olmak üzere kısmî bir muafiyet söz konusu idi. Bu uygulamalara 1720'lerde devam edilip edilmediği ise na-malumdur.

¹⁶⁶ Buradaki "beşe" unvanına sahip olanları devşirme kökenden gelerek devlete hukukî anlamda "kul" olma hakkını elde edenlerin kategorisinde değerlendirmekten ziyade "ecnebi" yani bir paşanın/beyin maiyetine intisap ederek veya bir savaşa gönüllü olarak iştirak edip kendilerini İstanbul'dan genelde mektup ile berat temin ederek askerî sınıfa dâhil ettirebilenlerden görmek doğru olur. Nitekim ilgili ağnam defterine bakıldığında "beşe" unvanına sahip olanların bulunduğu nahiyelerde bir veya birkaç "serdengeçti" unvanlı kimselerin de yer aldığı görülecektir. Serdengeçti unvanına sahip olanlar, savaşılar asker toplamanın yanında cepheye gönderilecek top gibi cephanenin nakledilmesinde de maiyetleriyle birlikte görev almakta, görevlendirilmekteydiler. Örnekler için bkz. Gül Çiçek, *1899 Numaralı (H.1146-1149/M.1733-1737) Trabzon Kadı Sicili'nin Çevrimyazısı ve Değerlendirilmesi*, Aksaray Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2017, s.73. Konu hakkında bkz. Turan Açık, "Beşe Unvanı Hakkında", *Tarih Dergisi*, S: 62 (2015/2), 2016, s.37-64.

bu kimselerin genelde sıradan köylüler değil, kırsalda devletin gücünü temsil yetkisine sahip olan, servet ve itibar açısından toplumun önde gelen şahsiyetleri oldukları söylenebilir.

1700'lü yıllar ve sonrasında adlarından sıkça söz ettirecek olan bazı hanedan ailelerin ilk temsilcilerine bahsi geçen ağnam defterinde rast gelmek mümkündür. Yoros ve Vakfikebir taraflarında Malkoçoğulları ile Uzun Ali oğullarının yanı sıra “serdengeçti” unvanlarına sahip iki kişi Ömer Ağa ve Süleyman Ağa, Caferli Köyü'nden Abdülfettah Beşe ile Serdengeçti Mehmet Ağa bunlardandır. Akçaabat Nahiyesi'nden Serdengeçti Hüseyin Ağa¹⁶⁷ ile Serdengeçti Hacı Mehmet Ağa'nın yanı sıra Hacimusaoğulları ve Bağdatlıoğulları hâkeza. Maçka Nahiyesi'nden Eyyüboğulları ve daha niceleri ilgili deftere bir göz gezdirildiğinde varlıkları hemencecik müşahede edilenler arasındadır. Ayrıca Tonya'dan, 1800'lere doğru şöhret kazanacak olan Hacısalih-oğulları'nın bilinen en eski şahsı olan, “Ali oğlu Hacı Salih ile karşılaşmakta, günümüzde Trabzon şehrinin batı tarafındaki girişi olan Beşirli semtine (Holomana'ya) adını veren şahsın, “Hacı Beşir Beşe” adı ile defterde kaydı olup, onun aslen Karlık Köyü ahalisinden olduğu da bu “ağnam defteri” sayesinde öğrenilmektedir. Bu yönü ile ele alınan defter sadece iktisadî/mâlî veriler açısından değil, bölgedeki ahalinin şeceresini tespit etmeye; izini sürmeye yarayan bilgileri muhtevî olmasıyla da önemli bir bilgi kaynağıdır.

Sonuç

Anadolu, tarım ve hayvancılık kültürü açısından kadim bir geleneğe sahiptir. Hayvancılıkta ise küçükbaş hayvan (koyun ve keçi) besleme önceliklidir. Hemen her ailede geçimlik aile ekonomisi bağlamında koyun ve keçi beslemek âdettendir. Nâdir bazı örnekler dışında büyük baş hayvanlar, XIX. yüzyıla kadar uzanan süreçte genelde çifte koşmak amacıyla beslenmekteydi. Bunların yanında hayvancılık, kent ve kasabalardaki dericilik gibi pek çok esnafın esas ham madde kaynağı olmasıyla da sanayiye dönük yüzü bulunan bir sektördür.

Osmanlı dünyasında sermayesini değerlendirmek isteyen müteşebbis için bir iltizam işletmek en önemli servet edinme kaynağı olmakla beraber, sürü sahibi olmak, ilki kadar olmasa da önemli bir yatırım aracıydı. Zira ülkede, doğaldır ki her müteşebbise yetecek kadar iltizam bulunmamaktaydı¹⁶⁸. Buna

¹⁶⁷ Daha ziyade “Kazancıoğlu” diye bilinir. O, 1735 yılı bahar mevsiminde Şark Seraskeri Abdullah Paşa'nın maiyetinde bulunmak üzere Trabzon Eyaleti'nden toplanan 50 bayrak dergâh-ı mualla yeniçeri ve serdengeçti askerinin ağaları arasında Pulathâne'yi (Akçaabat ve çevresini) temsilen adı geçmekte olup 64. Cemaattendir. Bkz. Çiçek, 1899 Numaralı (H.1146-1149/M.1733-1737) *Trabzon Kadı Sicili'nin Çevrimyazısı ve Değerlendirilmesi*, s.74.

¹⁶⁸ Gelir getirme açısından hayvan beslemek, iltizam işletmek gibi büyük ve kârlı bir ekonomik sektör hâline gelememiştir. Zira Batı Anadolu ve Balkanlar hariç Anadolu coğrafyası, Avrupa'daki gibi büyük çiftlikler halinde hayvan yetiştirmeye müsait bir coğrafi yapıya sahip değildi. Bu durumu, bahsi geçen 1721-22 tarihli Trabzon ağnam defteri örneğinde, kişilerin sahip oldukları koyun sayıları üzerinden de okumak mümkündür. Bu nedenle sektör anlamında

mukabil, verimi az veya çok olsun, Anadolu’da hayvan beslemeye müsait epey mera, yaylak ve otlak mevcuttu. Bu doğrultuda bilhassa kentli bürokratin servet biriktirme aşamaları arasında küçükbaş hayvan besletmek önemli bir merhaleye karşılık gelmektedir. Trabzon şehrini çevreleyen coğrafya, yayla ve meraları yanında elverişli iklimi sayesinde kentli ileri gelenlerin (dirlik sahiplerinin, sipahi çocuklarının, ayan ve eşrafın vb.) çoban tutarak hayvan beslettikleri bir coğrafyadır. Bu uygulama, aynı zamanda kentli ileri gelenlerin kırsal ile olan her türden (siyasî, sosyal, iktisadî) münasebetlerinin uzun Osmanlı tarihinde devamlılık (ve aynı zamanda bağımlılık) göstermesine tesir etmiştir. Üzerinde durulan ağnam defteri, sürü hâlinde hayvan beslemenin daha ziyade (kırsalda veya şehir merkezinde yaşamakta olsun) askerî sınıf mensuplarına özgü bir uğraş olduğunu ortaya koymaktadır. Bunların yanında ilgili ağnam defteri, Trabzon’da günümüzde varlıkları hâlen devam etmekte olan bazı sülâlelerin atalarını gösteriyor olmasıyla da bir bakıma “nüfus defteri” hüviyetine sahiptir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Trabzon Ahkâm Defterleri, Defter Numarası I, Sayfa Numarası 30, Hüküm Sırası 1 (30/1), 36/1, 56/1, 57/1, 93/1, 130/3.

BOA. Karaman Ahkâm Defterleri, Defter Numarası I, Sayfa Numarası 2, Hüküm Sırası 3 (2/3), 113/3, 118/4, 122/5, 126/1, 14/3, 15/1, 153/4, 16/5, 160/5, 182/3, 184/5, 190/2, 34/5, 35/3, 71/2, 83/3, 84/1, 85/4.

Trabzon Şer’iyye Sicilleri (TŞS), Defter Numarası 1826, Sayfa Numarası 57a-1, 1827/82a-9, 1830/61b-2, 1824/20a-1, 1826/2b-3a, 1826/40a-2, 1826/40a-5, 1826/43b-2, 1826/57b-1, 1828/110a-5, 1828/147a-7, 1855/41, 1861/10a-2, 1861/11b-1, 1861/12a-1, 1861/12b-1, 1861/22b-3, 1861/43a-2, 1863/25b-1, 1863/54a-1, 1863/7b-3, 1864/29b-2, 1864/58b-1, 1873/25b, 1889/21b, 1917/52b, 1917/67a, 1920/43b-44a, 1922/72b, 1927/16b, 1931/30a, 1932/103b, 1947/45b-46a.

2. Kitap, Makale ve Tezler

AÇIK, Turan, “Kara Mehmed Ağa’nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya’da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11/1, (2016), s.1-46.

AÇIK, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.

AÇIK, Turan, *Şer’iyye Sicillerine Göre Trabzon’da Mülk Satışları*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007.

---

hayvancılık, “iltizam işletmenin” yerini hiçbir zaman alamamış, kurumsallaşamayarak genelde geçimlik aile ekonomisi çerçevesinde varlığını devam ettirebilmiştir. Dolayısıyla genelde kentli-müteşebbis özelliği gösteren askerî zümre için hayvan beslemek, iltizam sektörünün yanında ikinci bir iş, diğer bir tabirle “ek iş” hüviyetinde kalmıştır.

AÇIK, Turan, “Beşe Unvanı Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S: 62 (2015/2), s.37-64.

AYGÜN, Necmettin, “Gümülcine Ayâmı Tokadçıklı Süleyman 1761(?) -1804, *Belleten*, C: LXXIV, S: 271 (Aralık 2010), s.706-767.

AYGÜN, Necmettin, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’da Sosyal Ve İktisadi Yapı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C: 5, S: 17 (Bahar 2008), s.75-111.

AYGÜN, Necmettin, “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefati”, *Karadeniz İncelemeleri*, S: 7 (Güz 2009), s.39-77.

AYGÜN, Necmettin, *Karadeniz’den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: I-II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016.

AYGÜN, Necmettin, *Nüfus Defterleri’nde Aksaray’ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, Aksaray Üniversitesi Yayınları, C: I, Ankara 2016.

AYGÜN, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon’da Ticaret*, Serander Yayınları, İstanbul 2005.

BİLGE, Sadık Müfit, *Elinde Çıngıl Orak*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

BİLGE, Sadık Müfit, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayınları, İstanbul 2005.

BİRİNCİ, A. Mesut-ÇAKICI, Mustafa-TOPAL, Zehra, *Akçaabad Vakfikebir Nüfus Kütüğü*, Vakfikebir Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, İstanbul 2012.

BOSTAN, Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK, Ankara 2002.

BRAUDEL, Fernand, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2015.

BULDUK, Üçler, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)*, TTK, Ankara 2013.

CLARK, Gregory, *Fukaralığa Veda Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

ÇİÇEK, Gül, *1899 Numaralı (H.1146-1149/M.1733-1737) Trabzon Kadı Sicili’nin Çevrimyazısı ve Değerlendirilmesi*, Aksaray Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2017.

DEMİR, Alpaslan, *Bozdoğan Yörükleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

DOĞRU, Halime, *Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli’de Yaşam*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

DOĞRU, Halime, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, TTK, Ankara 1997.

EMECEN, Feridun, “Ağnam Resmî”, *DİA*, C: 1 (1998), s.478-479.

EMECEN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 2013.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine-GÜMÜŞÇÜ, Osman, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar”, *Amme İdaresi Dergisi*, C: 49, S: 1 (Mart 2016), s.29-56.

ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. G. Ç. Güven-Ö. Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

GEDİKLİ, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü*, İz Yayınları, İstanbul 1998.

GENÇ, Mehmet, "İltizam", *DİA*, Cilt 22 (2000), s.154-158.

GENÇ, Mehmet, *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK, Ankara 2001.

İLHAN, M. Mehdi, *Amid (Diyarbakır)*, TTK, Ankara 2000.

İNALCIK, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (Makaleler), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.1-14.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (Makaleler), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.139-186.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (Makaleler), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.259-317.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: I, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Karaman Ahval-i İctimaiyye Coğrafyeye ve Tarihiyyesi; Haz. İbrahim Güler, TTK, Ankara 1993.

KAZGAN, Haydar, *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

KOÇ, Yunus, "Nüfus-Osmanlı Dönemi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C: 33 (2007), s.294-299.

KOZLUBEL DOĞRU, Halime, *1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Deliorman'ın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, TTK, Ankara 2011.

KUNT, İ. Metin, "Müteşebbis Bir Osmanlı Veziri: Derviş Mehmed Paşa", *Toplum ve Bilim*, S: 2 (Yaz 1977), s.47-64.

LİNDNER, Rudi P, *Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. M. Günay, İmge Yayınları, Ankara 2000.

MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, TTK, Ankara 2014.

ORHAN KEMAL, *Eskici ve Oğulları*, Everest Yayınları, İstanbul 2016.

ORMAN, Sabri, *İktisat, Tarih ve Toplum*, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZ, Esmâ, *Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*, TTK, Ankara 2014.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler" *Vakıflar Dergisi*, S: XXII, Ankara 1991, s.429-439.

ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999.

ÖZDİŞ, Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Dönemi'nde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

ÖZEL, Oktay, "Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2004), pp.183-205.

ÖZEL, Oktay, *Türkiye 1643*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

ROUSSEAU, J. J, *İtirafklar*, Haz. S. Özbudun, C: I-II, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.

SAKİN, Orhan, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2012.

ŞAHİN, İlhan, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul 2006.

TABAK, Faruk, *Solan Akdeniz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

TABAKOĞLU, Ahmet, *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2014.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2008.

TUŞ, Muhittin, *Sosyal ve Kültürel Açından Konya*, Tablet Yayınları, Konya 2007.

TURGUT, Murat, "Roma Ticaret Hayatı ve Iconium Sikkeleri", *Konya Kitabı XVI*, C: I, İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı, Konya 2018, s.111-122.

UNAN, Fahri, *İdeal Cemiyet, İdeal Devlet, İdeal Hükümdar*, Lotus Yayınları, Ankara 2004.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Devri'nde Sinop*, TTK, Ankara 2014.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara 1999.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, TTK, Ankara 1989.

WEBER, Eugen, *Köylülerden Fransızlara*, Çev. Ç. Sümer, Heretik Yayınları, Ankara 2017.

WHITE, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, Çev. N. Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

WOLF, Eric R, *Köylüler*, Çev. A. Sönmez, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

YAMAN, Zekeriya, *19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Ereğli Kazası*, Marmara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

YILDIRMAK, Gülay Webb, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*, TTK, Ankara 2011.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara 2014.

Ek I: 1722 Tarihli Ağnam Defteri (BOA. MAD.d 18367)

(Sayfa 1) Oldur ki Trabzon Eyaleti'nin âdet-i ağnam ve âdet-i gulamiyeleri tahsiliçün taraf-ı devlet-i aliyyeden ta'yin buyurulan kıdvetü'l-emasil ve'l-akran el-Hac Hasan Ağa kulları yediyle bir kıt'a ferman-ı âlî Trabzon mahkemesine vusul bulub mazmun-ı latifinde işbu bin yüz otuz üç (1133) senesi Martı ibtidasından (12 Mart 1721) eyalet-i mezburede vâkı' kasabat ve kuralarında sâkin ve mütemekkin sahihu'n-neseb sadat-ı kıram ve sefer seferler sahih askerî taifesinin kendü nefisleri için besledikleri yüz ellişer re's ganemlerinden mâ'adasının ve mir-i miran ve mirliva ve ze'amet ve tımar ve evkaf ve mir-i biyade ve mustahfızan-ı kıla'-ı tımar karyelerinin vesair kura ahalilerinin yedlerinde mevcut bulunan koyun ve kuzu ve keçi ve oğlakların her birisinden Rum-ili şurutu üzere birer akçe resm-i ganem ve her yüz re'sden yirmişer akçe âdet-i gulamiye ve her üç yüz re'sden beşer akçe resm-i ağılları mîrî için alına deyu buyurulmağın imtisalen li'l-emri'l-âlî sicill-i mahfuza ba'de'l-kayd Trabzon'da ve nevahilerinde sâkin sahihu'n-neseb sadat-ı kıram ve sefer seferler sahih askerî ve sair re'ayayı meclis-i şer'a da'vet ve ferman-ı âlîyi cümle müvacehesinde feth ve kıra'at ve herbirlerine i'lan u işa'at olunduktan sonra ma'rifet-i şer'le ve mübaşir-i muma-ileyh ma'rifetiyle Trabzon ve nevahilerinde sâkin sadat ve askerî ve sair re'âyânın yedlerinde mevcut bulunan ağnam defteridir ki (...) ¹⁶⁹ tahriran fi'l-yevmi'l-hamis aşera min-Rebi'ilâhir sene erba'a ve selaseyn ve mi'ete ve elf (15 R 1134/2 Şubat 1722)

---

¹⁶⁹ Defterin bu kısmı yırtık, tahrip olmuş, “ber-vech-i âti zıkr olunur” olmalı.

Nefs-i (...)¹⁷⁰

Es-Seyyid Şeyh Mehmed Efendi, ganem
120

Kal'a-i Kule Dizdarı Es-Seyyid İbrahim
Ağa, ganem 70

Zu'amadan Es-Seyyid Kara Mahmud Ağa,
ganem 100

Zu'amadan Es-Seyyid Yahya Ağa, ganem
100

Es-Seyyid Osman Çelebi, ganem 150

Es-Seyyid İbrahim Çelebi, 140¹⁷¹

Es-Seyyid (...) ¹⁷² Çelebi, 140

Es-Seyyid Hüseyin Efendi, 150

Es-Seyyid Süleyman Çelebi, 150

Zu'emadan Es-Seyyid Murteza Ağa, 200

Zu'emadan Murtezabeyzade İbrahim Ağa,
300

Zu'emadan Ahmed Bey, 120

Es-Seyyid el-Hac İsmail Ağa Serdengeçdi,
150

Hasekizâde Çorbacı Mustafa Ağa, 142

Kadıze Es-Seyyid Hasan Çelebi, 31

İbrahim Çavuş oğlu Ali Beşe, 140

Zu'emadan Rüstembeyzade İbrahim Ağa,
50

Kasaboğlu Mehmed Ağa-yı Serdengeçdi,
150

Bayrakdar Ahmed Beşe, 100

Es-Seyyid İbrahim Çelebi ibn-i Mehmed
Ağa, 130

Gümrükçü Ömer Ağa-yı Serdengeçdi, 150

Sabıkan Gönve Ağası Mustafa Çavuş, 160

Ahmed Efendi ibn-i Molla Receb, 20

İsmail Ağa-yı Serdengeçdi, 150

Tosun el-Hac İbrahim Ağa-yı Serdengeçdi,
160

Es-Seyyid Mehmed Çelebi, 148

Es-Seyyid Mustafa Çelebi, 145

El-Hac Ahmed Ağa-yı Serdengeçdi, 160

Hacı Murteza Ağa-yı Serdengeçdi, 70

Murteza Ağa Serdengeçdi, 65

El-Hac Mustafa Ağa Serdengeçdi, 150

El-Hac Mustafa Beşe ibn-i Hacı Mustafa,
145

Hüseyin Çavuşoğlu Ahmed Beşe, 70

Mustafa Beşe ibn-i Ahmed Ağa, 90

Mustafa Beşe ibn-i Hüseyin, 300

Mustafa Beşe ibn-i Hasan, 80

Esir Hüseyin Beşe, 35

Mehmed Beşe ibn-i İsmail, 130

İsmail Beşe ibn-i İshak, 150

Karındaşı Ahmed Beşe, 100

Ve Karındaşı Mustafa Beşe, 50

Tokuzluoğlu Hasan Beşe, 70

El-Hac Mustafa Beşe, 70

Ahmed Çavuş oğlu Mehmed Beşe, 250

Karındaşı Hasan Beşe, 250

Zu'emadan Mehmed Ağa ibn-i İbrahim
Ağa, 150

Hacı Ali Beşe ibn-i el-Hac Hüseyin, 150

Zu'emadan Ahmed Ağa, 140

Nimbıyık oğlu el-Hac Hüseyin, 130

Ali Beşe ibn-i el-Hac Hüseyin, 120

Mehmed Ağa-yı Serdengeçdi, 100

Zu'emadan Mehmed Ağa, 35

Ayasofya İmamı Mehmed Efendi, 150

Kara Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 86

Ali Beşe ibn-i Mustafa, 52

El-Hac Ali Beşe, 70

Karındaşı Musa Beşe, 40

Osman ibn-i Ahmed Beşe, 100

Mustafa Beşe ibn-i Ahmed, 50

Yusuf Beşe ibn-i Ömer Beşe, 70

El-Hac Ali Beşe, 25

Mehmed Beşe ibn-i Mehmed, 30

Sarraç Osman Beşe, 33

İsmail Beşe ibn-i Osman, 45

Karındaşı Mehmed Beşe, 95

Bayrakdar Mustafa Beşe, 55

Osman Beşe ibn-i Mustafa, 40

Ömer Beşe ibn-i Mustafa, 45

Karındaşı Mehmed Beşe, 15

İbrahim Beşe ibn-i Musa, 55

Bayezidoğlu Bayrakdar Ahmed Beşe, 55

Ahmed Beşe ibn-i Hüseyin Beşe, 54

¹⁷⁰ Defterin bu kısmı tahrip olmuş, "Trabzon" olmalı.

¹⁷¹ Buradan itibaren "ganem" ifadesi verilmemiş, sadece sayılar verilmiştir.

¹⁷² Tahrip olmuş, okunmuyor.

Ali Beşe ibn-i Abdullah, 130
 Mustafa Beşe ibn-i Abdullah, 70
 Baniko oğlu Ahmed Beşe, 31
 Akmehmedoğlu Ali Beşe, 26
 Ali Çavuş oğlu Mustafa Beşe, 80
 Karındaşı Ahmed Beşe, 60
 Yeğen Mahmud Beşe, 40
 El-Hac Ali Ağa-yı Serdengeçdi, 150
 Hacı Yunus Beşe, 140
 Hakimoğlu Mustafa Beşe, 108
 Mustafa Beşe ibn-i İbrahim Beşe, 200
 Kassab Hacı Ebubekir Beşe, 30
 El-Hac Ali Beşe ibn-i Abdullah, 20
 El-Hac Mehmed Ağa Serdengeçdi, 100
 Berberzade İbrahim Ağa, 180
Cem'an yekûn ağnam
8922 Yalnız sekizbin tokuzyüz yirmiüki
ağnamdır zikr olunan ağnamdan ber-
muceb-i ferman mîrî için ganem 640
Yalnız altıyüzkırk ganemdir
Nahiye-i Yorosda vâkı' kuralarda olan
ağnamdır ki zikr olunur

Karye-i Yoros

Malkoçoğlu Murteza Beşe, ganem 110
 İbrahim Beşe ibn-i Uzun Ali Beşe, 25
 Mahmud Beşe ibn-i Kara Osman, 35
 Hüseyin Beşe ibn-i Mezbur Malkoç, 30
 Derzi Seyyidi Beşe, 30
 Küçük Ali Beşe, 30
 Musa Beşe ibn-i Abdullah, 12
 İbrahim Beşe ibn-i Abdullah, 22
Karye-i Makranamos
 Kemal Beşe ibn-i Abdullah, 30
 Hacıoğlu Ali Beşe, 150
 Uzun Ahmed Beşe, 6
 Süleyman Beşe ibn-i İbrahim, 25
 Bekdaş Beşe ibn-i Hüseyin, 15
 Bayrakdar Mehmed Beşe, 25
 Hüseyin Beşe ibn-i Bostan, 35
 Salih Beşe ibn-i Osman Beşe, 11
 Mustafa Beşe ibn-i Salih, 35
 Ali Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 19
 Abdullah Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 18
 İsmail Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 17

Osman Beşe ibn-i Süleyman Beşe, 11
 Ömer Ağa-yı Serdengeçdi, 30
 Mustafa Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 8
 Ahmed Beşe ibn-i Bostan, 6
Karye-i (...)¹⁷³
 Ömer Beşe ibn-i Abdullah, 16
 Hacıoğlu Mehmed Beşe, 50
 Küçük Ali Beşe, 40
 İbrahim Beşe, 30
 Ali Beşe ibn-i İslam, 4
 Süleyman Beşe ibn-i Hızır, 11
 (...) ¹⁷⁴
Karye-i (...)¹⁷⁵
 Salih Beşe ibn-i Bektaş, 8
 Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 15
 İbrahim Beşe ibn-i Hamza Beşe, 40
 Hasan Beşe ibn-i İbrahim, 40
 Ahmed Beşe ibn-i İslam, 15
Karye-i Bedromida
 Abdülbakı Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 20
 Bektaş Beşe ibn-i Bostan, 20
 Ali Beşe ibn-i Kurt, 6
 Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah, 3
 Kara Hasan Beşe ibn-i İbrahim, 3
 (...) ¹⁷⁶ Mehmed Beşe, 10
Karye-i Vardalyoz
 Süleyman Beşe ibn-i Hasan Beşe, 18
 Abdülbakı Beşe ibn-i Süleyman, 18
 Ömer Ağa-yı Serdengeçdi, 20
 Mustafa Beşe ibn-i Ramazan, 5
 Ali Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 6
Karye-i Usburlu
 Ali Beşe ibn-i Abdurrahim, 15
 İsmail Beşe ibn-i Abdullah, 7
 Ali Beşe ibn-i İbrahim Beşe, 7
 Ahmed Beşe ibn-i Ali, 10
 Musa Beşe ibn-i Ahmed, 15
Karye-i Kadancila ma'a Adra
 Süleyman Ağa-yı Serdengeçdi, 40
 Mustafa Beşe ibn-i Osman, 80
 Kösiç İbrahim Beşe, 20

¹⁷³ Defter yırtık, tahrip olmuş.

¹⁷⁴ Devamı yırtık.

¹⁷⁵ Devamı yırtık.

¹⁷⁶ Bu kısım tahrip olmuş.

Ömer Beşe ibn-i Abdi Beşe, 10

İvaz Beşe, 50

Mustafa Beşe, 60

Ömer Beşe, 60

İbrahim Beşe, 10

Ali Beşe ibn-i Süleyman, 18

Karye-i Caferli

Abdül Fettah Beşe, 80

İsmail Beşe, 30

Süleyman Beşe, 20

Mehmed Ağa-yı Serdengeçdi, 60

Süleyman Beşe ibn-i Musa, 45

Mehmed Beşe ibn-i Ahmed, 45

Hasan Beşe ibn-i Abdullah, 10

(Sayfa 2)

Karye-i Yoboli

Abdullah Beşe ibn-i Kemal, ganem 55

Mehmed Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 30

İslam Beşe ibn-i Ali, 15

Ömer Beşe ibn-i Ali, 15

Salih Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 50

Ömer Beşe ibn-i Ali, 40

Karye-i Kılıda

Mustafa Beşe ibn-i Hüseyin, 40

Hasan Beşe ibn-i Mustafa, 50

Hacı Abdülkerim Beşe ibn-i Nezir Beşe, 100

Hüseyin Beşe ibn-i Abdülkerim, 70

Resul Beşe ibn-i Mustafa, 20

Hacı Mehmed Beşe ibn-i Ali Beşe, 30

Hacı Musa Beşe ibn-i Hasan Beşe, 35

Musa Beşe ibn-i Osman, 10

Mahalle-i Akrida

Hacı oğlu Hasan Beşe, 20

Şahin Beşe ibn-i Hasan, 30

Boz Ali Beşe, 40

Mustafa Beşe ibn-i Mehmed, 10

Musa Beşe ibn-i Salih, 10

Hasan Beşe ibn-i Mustafa, 15

Mahalle-i Ağanyozlu

Süleyman Beşe ibn-i Ali, (...) ¹⁷⁷

Şerif Beşe ibn-i Ali, (...) ¹⁷⁸

Ali Beşe ibn-i Bali, 10

Hacı Süleyman Beşe, 20

Ahmed Beşe ibn-i Hüseyin Beşe, 30

Hüseyin Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 20

Şerif Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 10

Hasan Beşe ibn-i Süleyman, 20

(...) ¹⁷⁹

Ömer Beşe ibn-i Bektaş, 30

Karye-i Adra

(...) ¹⁸⁰

İvaz Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 30

(...) ¹⁸¹, 20

(...) ¹⁸² Beşe ibn-i Bostan, 40

Ahmed Beşe ibn-i Hüseyin, 50

Ömer Beşe ibn-i Hüseyin, 25

Derviş Beşe ibn-i Hüseyin, 40

Hüseyin Beşe ibn-i Hasan Beşe, 15

Abdül Fettah ibn-i Hüseyin Beşe, 20

Ali Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 7

Hasan Beşe ibn-i Ali, 12

Mustafa Beşe ibn-i Bostan, 25

Süleyman Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 10

Diğer Süleyman Beşe ibn-i Hasan Beşe, 10

Salih Beşe ibn-i Yusuf, 30

Mustafa Beşe ibn-i Abdülkerim, 25

Şahin Beşe ibn-i Yusuf, 10

Ömer Beşe ibn-i Abdurrahman, 30

Osman Beşe ibn-i Hızır Beşe, 40

Hüseyin Beşe ibn-i Ali Beşe, 10

Ali Beşe ibn-i Hüseyin Beşe, 10

Mustafa Beşe ibn-i Hüseyin, 30

Karye-i Taralta

Hasan Beşe ibn-i Ali Beşe, 15

Musa Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 20

Hasan Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 15

Hacı oğlu Ömer Beşe, 40

İbrahim Beşe ibn-i Abdullah, 20

Karye-i Keraşon ma'a Aznoz (Azanoz)

Seyyidi Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 5

Mehmed Beşe ibn-i Salih, 8

Hüseyin Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 8

¹⁷⁹ Bu kısım haraptır.

¹⁸⁰ Bu kısım tahrip olmuş.

¹⁸¹ Tahrip olmuş.

¹⁸² Tahrip olmuş.

¹⁷⁷ Bu kısım tahrip olmuş.

¹⁷⁸ Bu kısım tahrip olmuş.

Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 20
 Hüseyin Beşe ibn-i Abdülkerim, 5
 Ali Beşe ibn-i Mustafa, 5
 İbrahim Beşe ibn-i Hasan Beşe, 4
 Diğer İbrahim Beşe, 10
 Mustafa Beşe ibn-i Osman, 15
 Süleyman Beşe ibn-i Mehmed, 15
 Limon oğlu Mustafa, 3
 Mustafa Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 6
 Mehmed Beşe ibn-i Osman, 2
 Şahin Beşe ibn-i Selim, 8
 Küçükoğlu Ali Beşe, 3
 Ali Beşe ibn-i Süleyman, 30
 Mustafa Beşe ibn-i Ali, 4
 Murteza Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 5
 İslam Beşe ibn-i Şahin, 10
 Hasan Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 8
 Ahmed Beşe ibn-i Seyyidi, 8
 Mehmed Beşe ibn-i İslam, 20
 Süleyman Beşe ibn-i Murteza, 8
 Musa Beşe ibn-i Bostan, 10
 Hasan Beşe ibn-i Murteza, 20
 Salih Beşe oğlu Mehmed Beşe, 6
 Süleyman Beşe ibn-i Mustafa, 20
Karye-i Mutra¹⁸³
 Cakeroğlu Ömer Beşe, 40
 Hamza Beşe ibn-i Abdullah, 15
 Mehmed Ali oğlu Hüseyin Beşe, 20
 Hasan Beşe ibn-i Mahmud Beşe, 15
 Ahmed Beşe ibn-i Mustafa, 10
 Tarakçı Süleyman Beşe, 18
 Musa Beşe ibn-i Abdullah, 40
Karye-i Calava
 Hasan oğlu Hüseyin Beşe, 50
 Kebabcı Mustafa Beşe, 15
 Davud Beşe, 5
 Hanedan oğlu Seyyidi, 15
 Saka Ahmed Beşe, 4
 Musa Beşe oğlu Seyyidi, 4
 Kabanoglu Murteza Beşe, 50
 Bektaş oğlu Ahmed Beşe, 8

Hacı Hasan Beşe, 20
 Karındaşı Mehmed Beşe, 40
 Hasan Beşe, 10
 Hüseyin Beşe ibn-i Hasan, 40
Karye-i İskefye
 Kemal Beşe ibn-i Abdullah, 30
 Kaliz oğlu Hasan Beşe, 20
 Karındaşı Mehmed Beşe, 7
 Yine Karındaşı Seyyidi Beşe, 10
Karye-i Keramyâ
 Timur Ali oğlu Musa Beşe, 30
 Karahasanoğlu Osman Beşe, 15
Karye-i Karağandoz
 Bayram Beşe oğlu Hasan Beşe, 40
Karye-i Arvalid
 Kandemir oğlu Mehmed Beşe, 20
**Cem'an yekûn 4193 Yalnız dörtbin
 yüztoksanüç aded ağnamdır**
**Nahiye-i Akcaabadda vâkı' kuralarda
 olan ağnamdır ki zikr olunur**
Karye-i Blatana
 El-Hac Hüseyin Ağa-yı Serdengecdi,
 ganem 150
 El-Hac Mehmed Ağa-yı Serdengecdi, 160
 Mustafa Beşe ibn-i Osman, 100
 Mehmed Beşe ibn-i el-Hac Musa, 180
 İbrahim Beşe ibn-i Abdülfettah, 140
 Bağdadlı Süleyman Beşe ibn-i Arslan, 100
 Mustafa Beşe ibn-i el-Hac Mehmed, 150
 Hamza Beşe ibn-i Ali, 20
 İbrahim Beşe ibn-i Hacı Mehmed, 150
 Karındaşı Salih Beşe, 150
Karye-i Ahanda
 Veli Beşe ibn-i Ali, 50
 Hüseyin Beşe ibn-i Mustafa, 30
Karye-i İhtimena
 Hasan Beşe ibn-i Bektaş, 80
 Musa Beşe ibn-i Ramazan, 40
 Karındaşı Mehmed Beşe, 40
 Hacı oğlu Ali Beşe, 70
 Karındaşı oğlu diğer Ali Beşe, 30
 Süleyman Beşe, 6
 Osman Beşe ibn-i Abdullah, (...) ¹⁸⁴

¹⁸³ Bu yerleşim daha ziyade Mudra olarak bilinir. Yerleşim adlarının yazımında günümüzdeki bilinen adlandırmaları değil, defterdeki yazım-ımla esas alınmıştır.

¹⁸⁴ Bu kısım tahrip olmuş.

Mustafa Beşe, 64
 Kara Mehmed Beşe, 51
 Ebubekir oğlu Hasan Beşe, 30
 İsmail Beşe, 6
 Hüseyin Beşe, 4
 Mehmed Beşe, 4
 Eyyub Beşe, 6
 (...) ¹⁸⁵
 Hasan Beşe, 5
 Tatar Ahmed Beşe, 2
Karye-i Oksi
 Halil Beşe ibn-i Ramazan, 40
 Ali Beşe ibn-i Ahmed, 50
 (...) ¹⁸⁶ -i Ağlanoz (İğlanoz: İlanoz)
 (...) ¹⁸⁷ Hüseyin Beşe ibn-i (...), 40
 Hasan Beşe ibn-i İbrahim, 6
 Ömer Beşe ibn-i Hasan Beşe, 40
Karye-i İlana
 Turmuş Beşe ibn-i Ebubekir, 70
 Ahmed Beşe ibn-i İbrahim, 40
 Süleyman Beşe ibn-i Ebubekir, 70
 Hamza Beşe ibn-i Bayram, 30
 Ali Beşe ibn-i Mustafa, 45
 Ahmed Beşe ibn-i Ali, 20
 Osman Beşe ibn-i Bektaş, 20
Karye-i Asterkiya (İstirkiya)
 Hasan Beşe ibn-i Mehmed, 55
 Selim Beşe ibn-i Hacı Mahmud, 50
 Hasan Beşe ibn-i Mustafa, 50
 El-Hac Mahmud Beşe ibn-i Selim, 100
 Hüseyin Beşe ibn-i Mehmed, 55
 Küçük Ahmed Beşe, 25
 İvaz oğlu Osman Beşe, 19
Karye-i Vazullu
 Süleyman Beşe ibn-i Ahmed, 40
 Karındaşı Mustafa Beşe, 70
 Salih Beşe ibn-i Resul, 30
 İbrahim Beşe ibn-i İvaz, 15
 Hüseyin Beşe ibn-i Mehmed Ali, 40
 Resul Beşe ibn-i Mehmed, 50
 Derviş Beşe ibn-i Abdi, 50

Derviş Beşe ibn-i Abdullah, 10
 Halil Beşe ibn-i Bostan, 20
 Hüseyin Beşe ibn-i Abdurrahman, 15
 Mustafa Beşe ibn-i Ali, 30
Karye-i Vakıf
 Mustafa Beşe ibn-i Ali, 30
Karye-i Fiz
 Osman Beşe ibn-i Hüseyin, 145
 Hacı oğlu Mustafa Beşe, 135
 İsmail Beşe ibn-i Ebubekir, 60
 Nebi Beşe ibn-i Ali Beşe, 8
 Mehmed Beşe ibn-i Murteza, 30
 Mustafa Beşe ibn-i Yunus, 60
 Ali Beşe ibn-i İbrahim, 60
 İbrahim Beşe, 5
 Osman Beşe ibn-i Hasan, 15
 Mehmed Beşe ibn-i Osman, 15
Karye-i Helvacı
 Ömer Beşe ibn-i Ali, 70
 İsmail (?) Beşe ibn-i Salih, 30
 Ahmed Beşe ibn-i Osman, 100
 (Sayfa 3)
Karye-i Bolayita
 Nebi Beşe ibn-i Hüseyin Beşe, 40
 Veli Beşe ibn-i Hüseyin, 30
 İvaz oğlu Hüseyin Beşe, 20
 Salih Beşe ibn-i Ali Beşe, 10
 Hasan Beşe ibn-i el-Hac Ahmed, 5
Karye-i İle
 Mehmed Beşe ibn-i Kurd, 30
 Hasan Beşe ibn-i Mehmed, 50
 Ömer Beşe ibn-i Mehmed, 20
 Musa Beşe ibn-i İbrahim, 20
 Mehmed Beşe ibn-i Ali, 50
 Abdülbakı Beşe ibn-i Derviş, 20
Karye-i Horcorota
 Ali Beşe ibn-i Mehmed, 30
 Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 15
Karye-i Vari
 Ebubekir Beşe ibn-i Abdülbakı, 50
 Karındaşı Osman Beşe, 50
Karye-i Veşula
 Mustafa Beşe ibn-i Melek, 150
 Süleyman Beşe ibn-i Hasan, 50
 Ali Beşe ibn-i İshak, 60

¹⁸⁵ Tahrip olmuş.

¹⁸⁶ Tahrip olmuş, okunmuyor.

¹⁸⁷ Tahrip olmuş.

Hasan Beşe ibn-i mezbur Melek, 160
Mehmed Beşe ibn-i Mahmud, 70

Karye-i Salari

İbrahim Beşe ibn-i Hamza, 100
Hüseyin Beşe ibn-i Ali

Karye-i Hodola

Es-Seyyid İbrahim ibn-i es-Seyyid Osman, 50

Karye-i İstira

(...) ¹⁸⁸

Karye-i (...) ¹⁸⁹

Ali Beşe ibn-i Mehmed, 100
İbrahim Beşe ibn-i Murteza, 80
Mehmed Beşe ibn-i Süleyman, 100
Kukuloğlu Süleyman Beşe, 50
Hace (Hoca) oğlu Ahmed Beşe, 40
Mustafa Beşe ibn-i Mehmed, 40
(...) ¹⁹⁰ Mustafa, 50
(...) ¹⁹¹ İbrahim, 10
Osman Beşe ibn-i Ahmed, 35
Hasan Beşe ibn-i Ali, 20
Mustafa Beşe ibn-i Hace (Hoca), 20
Hasan Beşe ibn-i Bostan, 20
Ali Beşe ibn-i Hasan, 15
Süleyman Beşe ibn-i Mahmud, 10
Ömer Beşe ibn-i Mehmed, 60
Hüseyin Beşe ibn-i Mustafa 50
Ömer Beşe ibn-i Ramazan, 20
Hasan Beşe ibn-i Bostan, 20
Mehmed Beşe ibn-i Hüseyin, 15
Süleyman Beşe ibn-i Osman, 5
Osman Beşe ibn-i Ömer Beşe, 5
Musa Beşe ibn-i Ramazan Beşe, 15

Karye-i Sera

Osman Beşe ibn-i Bostan, 70
Osman Beşe ibn-i Hasan Beşe, 60
İbrahim Beşe ibn-i Hüseyin, 40
Hüseyin Beşe ibn-i Ahmed Beşe

Karye-i Cayera

Abdurrahman Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 50

Hasan Beşe ibn-i Mahmud Beşe, 40
Mahmud Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 60
Mehmed Beşe ibn-i Salih, 50
Hasan Beşe ibn-i Ramazan, 30
Mustafa Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 30
Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 20

Karye-i Nimera (Mimera)

Hasan Beşe ibn-i İbrahim, 50
İbrahim Beşe ibn-i Beşir, 50
İbrahim Beşe ibn-i Hüseyin, 4
Osman Beşe ibn-i Ömer Beşe, 30
Mehmed Beşe ibn-i İbrahim, 10

Karye-i Gozoysa

Hasan Beşe ibn-i Ali Beşe, 30
Hacı oğlu Hasan Beşe, 50
Yunus oğlu Ahmed Beşe, 40
Es-Seyyid Mustafa Çelebi, 50

Karye-i Horovi

Ömer Beşe ibn-i Abdurrahman, 60

Karye-i Akcakal'a

Osman Beşe ibn-i Mustafa, 30
Hüseyin Beşe ibn-i Ali Beşe, 33
Süleyman Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 30
Ali Beşe ibn-i Ebubekir Beşe, 15
Bektaş Beşe ibn-i Ali Beşe, 10
Veli Beşe ibn-i Hüseyin, 25
Hüseyin Beşe ibn-i Kurt, 25
Hamza Beşe ibn-i Hüseyin, 20
Mustafa Beşe ibn-i Hüseyin Beşe, 25
İbrahim Beşe ibn-i Hüseyin Beşe, 30
Süleyman Beşe ibn-i Osman, 17
Mehmed Beşe ibn-i Hüseyin, 10
Mehmed Beşe ibn-i İbrahim, 5
Ahmed Beşe ibn-i Abdullah, 100
Osman Beşe ibn-i İbrahim, 30
Hüseyin Beşe ibn-i İbrahim Beşe, 15
Hasan Beşe ibn-i Hamza, 10
Ahmed Beşe ibn-i Burhan, 20
Cündioğlu Hüseyin Beşe, 50
Ahmed Beşe ibn-i Hamza, 20

Karye-i Cahori

Hasan Beşe ibn-i Abdullah, 40

¹⁸⁸ Defterin bu kısmı tahrip olmuş.

¹⁸⁹ Defterin bu kısmı tahrip olmuş.

¹⁹⁰ Sadece baba adı "Mustafa" okunabiliyor.

¹⁹¹ Baba adı olan "İbrahim" okunabiliyor. Diğer kısımlar yok.

Süleyman Beşe ibn-i Resul, 20
 Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 20
 Hüseyin Beşe oğlu Osman Beşe, 20
 Hüseyin Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 15
 Cehdoğlu¹⁹² Ahmed Beşe, 10
 Karındaşı Osman Beşe, 10
 Yine Karındaşı İbrahim Beşe, 5
 Ali Beşe ibn-i Abdullah, 12
 Karındaşı Süleyman Beşe, 20
 Hacı oğlu Salih Beşe, 10
 Beşir oğlu Osman Beşe, 10

Karye-i Lalenk (Lalank)

Ferhadoğlu Ebubekir Beşe, 23
 İsmail Beşe ibn-i Hasan Beşe, 15
 Ömer Beşe ibn-i Hasan, 7
 Kerim Beşe ibn-i Abdullah, 6
 Bıyıklıoğlu Salih Beşe, 4

Karye-i Koftezi

Şaban Beşe ibn-i Hasan, 30
 Süleyman Beşe ibn-i Mehmed, 40
 Cahlıoğlu Musa Beşe, 10
 İlyas oğlu Mahmud Beşe, 10
 Emirza oğlu Ahmed Beşe, 60
 İbrahim Beşe ibn-i Abdullah, 10
 Gürcüoğlu Mehmed Beşe, 200

Karye-i Mersin

Mehmed Beşe ibn-i Hasan Beşe, 100
 Ahmed Beşe ibn-i mezbur Hasan Beşe, 50
 Tas Zimmi, 12

Karye-i (...)¹⁹³

Hasan Beşe ibn-i Salih, 50
 (...)¹⁹⁴

Karye-i (...)¹⁹⁵

Ali Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 24
 Hasan Beşe ibn-i Ali, 40
 Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 50
 Hasan Beşe ibn-i Mehmed, 50
 Mehmed Beşe ibn-i Mustafa, 60

(...)¹⁹⁶, 10
 (...)¹⁹⁷ ibn-i Mahmud Beşe, 8
 (...)¹⁹⁸ ibn-i Abdullah, 20

Ali Beşe ibn-i Salih, 4
 Deli Ahmed Beşe, 15
 Kudaloğlu Ahmed Beşe, 9
 Tas Zimmi, 60

Karye-i Şula

Süleyman Beşe ibn-i Selim, 60
 Ahmed Beşe ibn-i Abdullah, 5
 Osman Beşe ibn-i Hamza, 8
 Salih Beşe, 12

Karye-i Kokona

Ömer Beşe ibn-i Osman, 100
 Abdülbakı Beşe, 100
 Fazlı Beşe ibn-i Osman Beşe, 20
 Ahmed Beşe ibn-i Osman, 20
 Diğer Ahmed Beşe ibn-i Abdullah, 15

Karye-i Mayer

Mustafa Beşe ibn-i Ömer, 33
 Abdi Beşe ibn-i Hasan, 37
 Ali Beşe ibn-i Hasan, 37
 Hasan Beşe ibn-i Abdi Beşe, 6

Karye-i Karlık

Salih Beşe ibn-i Musa, 60
 Mahmudoğulları Halil Beşe ve Hasan Beşe, 19

Hasan Beşe ibn-i Mehmed, 14
 Süleyman Beşe, 12
 Ömer Beşe ibn-i Ahmed, 24

Hacı Beşir Beşe, 10

Ömer Beşe, 12
 Osman Beşe, 5
 Şahin Beşe, 9
 (Sayfa 4)

Karye-i Mahmat

Osman Beşe ibn-i Abdullah, 7
 Abdullah oğlu Mehmed Beşe, 10

Karye-i diğer Karlık

Halil Beşe ibn-i Ali Beşe, 60
 Ahmed Beşe ibn-i Ali Beşe, 20

¹⁹² 1835-45 Nüfus sayımına “Çatoğlu” imlasıyla giren sülale bu aile olmalıdır. Bkz. Birinci-Çakıcı-Topal, *Akçaabad Vakfikebir Nüfus Kütüğü*, s.179-180.

¹⁹³ Bu kısım tahrip olmuş.

¹⁹⁴ Diğer kısım tahrip olmuş.

¹⁹⁵ Bu kısım tahrip olmuş.

¹⁹⁶ Tahrip olmuş.

¹⁹⁷ Tahrip olmuş.

¹⁹⁸ Tahrip olmuş.

Hüseyin Beşe ibn-i Mustafa, 15
Karye-i Gurdimera
 Süleyman Beşe ibn-i Satılmış, 5
 Kara Mustafa Beşe, 17
 İvazoğlu İbrahim Beşe, 7
 Allahvirdi Beşe ibn-i Abdullah, 5
 Musli oğlu Abdullah Beşe, 5
 Kuru Mehmed Beşe, 12
 Hacıoğlu Osman Beşe, 12
Karye-i Argalya
 Halil Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 77
 Bekdaş Beşe birader-i O, 77
 Es-Seyyid Mehmed Halil ibn-i es-Seyyid Mustafa, 28
 Mustafa Beşe ibn-i İbrahim Beşe, 50
Karye-i Mucura
 Cükürçüoğlu Hüseyin Beşe, (...) ¹⁹⁹
 Hasan Beşe ibn-i Osman, (...) ²⁰⁰
 Bornazoğlu Mehmed Beşe, 50
 Hasan Beşe ibn-i Murteza, 20
 Mehmed oğlu Hüseyin Beşe, 60
 Ali Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 14
 Ali Beşe ibn-i Osman, 14
Karye-i Kudalyoz
 (...) ²⁰¹
 (...) ²⁰² Beşe ibn-i Resul, 18
 Mehmed Beşe ibn-i Halil, 35
 Ahmed Beşe ibn-i Abdullah, 18
 Mustafa Beşe ibn-i Mehmed, 18
 Osman ibn-i Hasan, 50
 Mustafa Beşe ibn-i İvaz, 20
Karye-i Sedeksa (Sidiksa)
 Hasan Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 90
 Hasan Beşe ibn-i Ömer Beşe, 60
 Mustafa Beşe ibn-i Ali Beşe, 35
 Musa Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 15
 Süleyman Beşe ibn-i Hasan Beşe, 60
 Ali Beşe ibn-i Ömer Beşe, 60
 İbrahim Beşe ibn-i Hacı Ömer, 30
 El-Hac Seyyidi Beşe ibn-i Ali Beşe, 30

Resul oğlu Mehmed Beşe, 30
 Ali Beşe ibn-i Mustafa, 30
 Musa Beşe ibn-i Ali, 10
 Ömer Beşe ibn-i Ali Beşe, 15
Karye-i Caltuk ²⁰³
 İsmail Beşe ibn-i Salih, 100
 Süleyman Beşe ibn-i Hüseyin, 20
 Toroş ibn-i Hüseyin Beşe, 10
Karye-i Kalkiyoz
 Veli Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 20
 Ömer Beşe ibn-i Musa, 20
 Ali Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 9
 Kara Ebubekir Beşe, 5
Karye-i Tonya
 Ahmed Beşe ibn-i Receb, 25
 Salih Beşe ibn-i İbrahim Beşe, 10
 İsmail Beşe ibn-i İbrahim Beşe, 25
 Salih Beşe, 30
 Karabetoğlu İbrahim Beşe, 15
 İsmail Beşe ibn-i Ali Beşe, 8
 Timuroğlu İsmail Beşe, 8
 Kara Mehmed Beşe, 8
 El-Hac Salih ibn-i Ali, 50
 İbrahim Beşe ibn-i Kerim, 15
 Mustafa Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 10
 Mehmed Beşe ibn-i Osman, 8
 Mustafa Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 10
 Bektaş ibn-i Osman Beşe, 8
Karye-i Mula
 Mehmed oğlu Musa Beşe, 10
 Ahmed Beşe ibn-i Mustafa Beşe, 10
Karye-i Kuzcukur
 Sofi Mehmed Beşe ibn-i Şahin, 60
 Ali Beşe ibn-i İslam, 30
 Süleyman oğlu Mustafa Beşe, 14
Karye-i Suga
 Mustafa Beşe ibn-i Dilaver, 50
 Kabiloğlu İbrahim Beşe, 50
 Ramazan Beşe ibn-i Muslu, 40
 Es-Seyyid Hasan Çelebi, 40
 Süleyman Beşe ibn-i Mehmed, 20
 Veli oğlu Musa Beşe, 10
 Burhan oğlu Ali Beşe, 50

¹⁹⁹ Bu kısım tahrip olmuş.

²⁰⁰ Bu kısım tahrip olmuş.

²⁰¹ Bu kısım tahrip olmuş.

²⁰² Bu kısım tahrip olmuş ancak görünen son iki harften hareketle İbrahim veya Selim olmalı.

²⁰³ “Cal/Çal” olarak bilinen köy olmalı.

Murad (?) Beşe ibn-i Abdullah, 50
Cem'an yekûn ağnam
1137 Ber-muceb-i ferman-ı miriye âid
ganem 100 Yalnız yüz ganemdir

Nahiye-i Yomra'da vâkı' olan kuralarda ağnamdır ki zikr olunur

Karye-i Dirona²⁰⁴
 İslam Beşe ibn-i Abdullah, ganem 80
 Mehmed Beşe ibn-i Hamza, 150
 Ali Beşe ibn-i Boz Hamza, 150
 Hasan Beşe ibn-i el-Hac Ömer, 50

Karye-i Kalafka

Uzun Hasan Beşe, 60

Karye-i Hoc Cenaric

Tokmakcıoğlu Mustafa Beşe, 30
 Karındaşı İsa Beşe, 13

Karye-i İvalda

Hasan Beşe ibn-i Abdullah, 120
 Selim Beşe ibn-i Abdullah, 50
 Ahmed Beşe ibn-i Seyyidi, 50

Karye-i Mesona

Ömer Beşe ibn-i Halil, 100
 Süleyman Beşe ibn-i Kurt, 60
 İbrahim Beşe ibn-i Murteza Beşe, 50
 Fazlullah Beşe ibn-i Abdullah, 9
 Hasan Beşe ibn-i Ali, 50
 Ali ibn-i Yusuf, 20
 Bayrakdar Osman Beşe ibn-i Hasan, 80

Karye-i Kavala

Yusuf Beşe ibn-i Ali Beşe, 70
 Bostan oğlu Mehmed Beşe, 70
 Mahmud Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 20
 Ömer Beşe ibn-i Abdullah, 7
 Salih Beşe ibn-i Mehmed Beşe, 50
 Osman Beşe ibn-i Mahmud, 15
 İsmail Beşe ibn-i Hüseyin, 35
 Hamham Ali Beşe, 20

Karye-i Komra (Komara)

Kara Mehmed Beşe, 86
 Ali Beşe ibn-i Mustafa, 52

Karye-i Kuhali

Hacı Ebubekir Beşe, 35
 Hasan Beşe ibn-i Abdullah, 20
 Banayot Zimmi, 20

Karye-i Samaruksa

(...)²⁰⁵
 Karındaşı Ömer Beşe, 30
 Yakub Beşe, 47

Ali Beşe ibn-i Mehmed, 20

Hüseyin Beşe, 30

Ali Beşe, 20

Bolahzun Zimmi, 80

Karye-i Uz

Bıyıklıoğlu Ali Beşe, 50

(...)²⁰⁶, 50

(...)²⁰⁷ Ali oğlu Mehmed Beşe, 50

Karye-i Arsen

Mustafa Beşe ibn-i Rustem, 100

Osman Beşe birader-i O, 90

Ali Beşe ibn-i Ahmed Beşe, 90

Karye-i Hara

İsmail Beşe ibn-i Mustafa Beşe, 50

Osman Beşe ibn-i Bektaş, 40

Uzun Ahmed Beşe, 50

Küçük Mustafa Beşe, 25

Cem'an yekûn ağnam 2639

Yalnız ikibin altıyüz otuztokuz ağnamdır
Ber-muceb-i ferman-ı miri için ganem
100 Yalnız yüz koyundur

Nahiye-i Macukada vâkı' olan

karyelerde ağnamdır ki zikr olunur

Karye-i Kosbidiye

Kablanoğlu Mehmed Beşe, ganem 50

Karındaşı Ali Beşe, 50

Yine karındaşı İsmail Beşe, 50

Karye-i Ağursa

Süleyman Beşe ibn-i Abdurrahman, ganem 50

Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 40

(Sayfa 5)

²⁰⁴ Eskiden Yomra'nın merkezi olan bu mahal, günümüzdeki Gürsel Mahallesine karşılık gelmektedir.

²⁰⁵ İlk iki kişinin kayıtlı olduğu kısım kopmuş.

²⁰⁶ Bu kısım tahrip olmuş.

²⁰⁷ Kişinin sıfatını gösteren kısım haraptır.

Karye-i Larhani

Murad Beşe oğlu Mahmud Beşe, ganem 50
 Karındaşı Ali Beşe, 50
 Yine karındaşı İsmail Beşe, 50
 Abdülbakı Beşe ibn-i Abdullah, 20
 Fazlullah Beşe ibn-i Abdurrahman, 15
 Baltaoğlu Ahmed Beşe, 30

Karye-i Hortokob

Hüseyin Beşe ibn-i Mustafa, ganem 20
 Karındaşı Derviş Beşe, 20
 Hamza Beşe ibn-i Ali Beşe, 15
 Karye-i Tersa (Thersa/Sesa)
 Mustafa Beşe ibn-i Kemal, 40

Karye-i Mulaka

İlyas Beşe ibn-i Mustafa, ganem 50
 Salih Beşe ibn-i Abdullah, 30
 Karındaşı Ramazan, 20
 Ali Beşe ibn-i Abdullah, 15
 Seyyidi Beşe ibn-i Abdullah, 10

Karye-i (...)²⁰⁸

İlyas Beşe ibn-i Mustafa, ganem 80
 Eyyub oğlu Ahmed Beşe, 50
 Karındaşı Ömer Beşe, 50
 Karye-i (...)²⁰⁹

Karye-i Hacavera

Emirzalıoğlu Ali Beşe, ganem 50
 Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah, 30
 Deli Mehmed Beşe, 30
 Selim Beşe ibn-i Abdullah, 20
 Hacı oğlu Ali Beşe, 35
 Acem oğlu Hüseyin Beşe, 20
 Osman Beşe ibn-i Abdullah, 15
 Sibahi Enes Ağa, 50
 Sarıoğlu Ömer Beşe, 30
 Bali oğlu İsmail Beşe, 30
 Karındaşı Süleyman Beşe, 20
 Deveci Hüseyin Beşe, 13

Karye-i İlaksa

Ahmed Beşe ibn-i Abdullah, ganem 50
 Hüseyin Beşe ibn-i Süleyman, 40
 Mustafa Beşe ibn-i Kerim, 5

Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah, 10

Ali Beşe ibn-i Hasan 10
 Mehmed Beşe ibn-i Resul, 10

Karye-i Guzari

Likud Hüseyin Beşe ibn-i Hamza, 80
 Hüseyin Beşe, 10
 Veli Beşe ibn-i Abdullah, 10
 Bektaş Beşe, 80
 Hüseyin Beşe, 70
 Osman Beşe, 30
 Hüseyin Beşe ibn-i Kerim, 15
 Süleyman Beşe ibn-i Abdullah, 30
 Ali Beşe ibn-i Resul, 18
 Hasan Beşe ibn-i Mustafa, 25
 Mehmed Beşe ibn-i Abdurrahman, 20
 İshak Beşe ibn-i Abdullah, 50

Karye-i Verena

Murteza Beşe ibn-i Abdullah, 20
 Musa Beşe ibn-i Rızvan, 40
 Mehmed Beşe ibn-i Abdullah, 10
 Selim Beşe, 40
 Süleyman Beşe, 60
 Hasan Beşe, 10
 Resul Beşe, 15
 Küçük Osman Beşe, 50
 Hüseyin Beşe, 60

Karye-i Kusera

Derviş Beşe ibn-i Murteza, 100
 Kara Mehmed Beşe, 30

Karye-i Gila/Gibla²¹⁰

Uzun Mustafa Beşe, 120
 Süleyman Beşe, 50
 Ramazan Beşe, 50
 Mehmed Beşe, 50
 Mehmed Ali Beşe ibn-i Abdullah, 30

Karye-i Kok

Turmuş Beşe, 50
 Ahmed Beşe ibn-i Allahvirdi, 100
 Osman Beşe ibn-i Hüseyin, 40
 Kösic Hasan Beşe, 30

Karye-i Mesariya Hoş Oğlan

Yakub Beşe, 150
 Karındaşı İsmail Beşe, 130

²⁰⁸ Köy adı kısmı tahrip olmuş.

²⁰⁹ İki koyun sahibi kimseden oluştuğu anlaşılan bu köy adı ile ahali adları kısmı yirtik.

²¹⁰ Kelime "Anbela" olarak da okunabilir.

Karındaşı İshak Beşe, 100
Halil Beşe ibn-i Abdullah, 80
İbrahim Beşe, 100
Ahmed Beşe, 20
Mahmud Beşe, 18
Süleyman Beşe, 35
Karındaşı Hasan Beşe, 15
Sadroğlu Ali Beşe, 60

Karye-i Zulmera

Seyyidi oğlu Nuh Beşe, 50

Karye-i Gulasi

Nasuh oğlu Mehmed Beşe, 60
Hasan Beşe 30
Seyyidi Beşe, 20
Bayrakdar Mehmed Beşe, 30
Deliahmedoğlu Ali Beşe, 50

Karye-i Galyan

Küçük Ali Beşe, 130
Hüseyin oğlu Hüseyin Beşe, 120
Seyyidi Beşe, 35
Hacı oğlu Ali Beşe, 45
Ali oğlu Süleyman Beşe, 35
Delioğlu İbrahim, 45
Hamza Beşe, 15
Kodalık Ahmed Beşe, 28
Hacı Ramazan Beşe, 25
Osman Beşe, 25
Hüseyin Beşe, (...) ²¹¹
İbrahim Beşe, (...) ²¹²
Cırıkci oğlu ²¹³ Hüseyin Beşe, 15
Osman Beşe, 23
Ali oğlu Ahmed Beşe, 115
(...) ²¹⁴
Seyyidi Beşe, 22
Zalli Yunus Beşe, 65
Kul Mehmed Beşe, 25
İsmail (...) ²¹⁵, 23
(...) ²¹⁶, 17

²¹¹ Tahrip olmuş.

²¹² Tahrip olmuş.

²¹³ Kelime “Cokcu” olarak da okunabilir.

²¹⁴ Tahrip olmuş.

²¹⁵ Tahrip olmuş.

²¹⁶ Tahrip olmuş.

Karye-i Dansa (Danisa)

Ali Beşe ibn-i Abdullah, 100
Osman Beşe ibn-i Durmuş, 30
Hacı Musa oğlu Mustafa Beşe, 80
Kurdoğlu İbrahim Beşe, 25

Karye-i Zaverha

İtmekcioğlu Hasan Beşe, 100
Babuloğlu Mustafa Beşe, 80
Kurdoğlu Osman Beşe, 40
Karındaşı Süleyman Beşe, 40

Karye-i Kabuköyü (Kapıköy)

Mustafa Beşe ibn-i Ebubekir

Karye-i Ciganoy

Karavelioğlu Ali Beşe, 50
Mustafa Beşe ibn-i Hamza, 100
Veyis Beşe ibn-i Abdullah, 50
Hacı Veli Beşe, 15
Hamza torunu Ahmed Beşe, 15
(Sayfa 6)

Karye-i Olası

Osman Beşe ibn-i Abdullah, 90
Seyyidi Beşe ibn-i Kurd, 80
Halil Beşe ibn-i Abdullah, 40
İbekcioğlu ²¹⁷ Mustafa Beşe, 30

Karye-i Zanoı

Bayrakdar Hasan Beşe, 200
Hüseyin Beşe ibn-i Resul, 40
Mahmud Beşe ibn-i Abdullah, 10

**Nahiye-i mezbur Macukada vâkı’
maru’z-zıkr karyelerde sâkin ve
mütemekkin keferelerin ale’l-esamî
yedlerinde mevcut bulunan ağnamdır**

Karye-i mezbur Kosbidiya

Bıcaıkcı Savil Zimmi, ağnam 100
Bargor Zimmi, 40
Yakim oğlu Sava, 50
Salaf(k)ondoğlu Banayot, 15

Karye-i Kodola

(...) ²¹⁸
(...) ²¹⁹ Nikola Zimmi, 50

²¹⁷ Kelime “Eskicioğlu” imlasıyla da okunabilir.

²¹⁸ Tahrip olmuş.

²¹⁹ Tahrip olmuş.

Karye-i Larhani

Lakımar oğlu Banayot, 30

Karındaşı Yani, 30

İstafor Zimmi, 35

Karye-i mezbur Ağursa

Yor Zimmi, 15

Karye-i mezbur Hortakob

Kerari Zimmi, 150

Karye-i İlaksa

Tarandafil Zimmi, 20

Tarandafil Zimmi, 20

Keşiş Zimmi, 20

Karye-i Hamurya

Tatasbatani (?) Zimmi, 90

Yani Zimmi, 20

Karındaşı Yanaki, 10

Kostanta, 15

Yoranda Zimmi, 40

İstefan Zimmi, 35

Karye-i Guzari

Ermeni Hocik (Havcık), 20

Malhaz Ermeni, 15

Çoban Dimitri, 40

Karye-i Haçevera

Çoban Abostol Zimmi, 20

Karye-i mezbur Galyan

Andon oğlu Simyon, 70

Kostanti, 15

Karabacak Zimmi, 45

Karakol Zimmi, 15

Lefter Zimmi, 35

Kangel Zimmi, 38

Kosda oğlu Zimmi, 17

Sarı Zimmi, 20

Beşlioğlu Keşiş Zimmi, 5

Bozoğlu Yor Zimmi, 5

Yorana (?) Zimmi, 100

Aradhanoğlu (?) Keşiş, 5

Sonyo/Savino (?) Zimmi, 65

Kalbacın Zimmi, 100

Cem'an yekûn ağnam*7511 Yalnız yedibin beşyüz onbir**ağnamdır. Ber-muceb-i ferman-ı âli mîrî**içün lâzım gelan 1582 Yalnız nahiye-i**Macukada bin beşyüz seksaniki ağnamdı*

Medîne-i mezbûre ile dört aded mâru'z-zikr
nevâhîler kurâları yedlerinde mevcûd
bulunan ağnâm 30.409 Yalnız otuzbin
dört yüz tokuz ağnâmdır

Medîne-i mezbûrede ve nevâhîlerde emr-
i âli mûcebince mîrî için lâzım gelan
ağnâm 2422 Yalnız ikibin dört yüz
yimmîki ganemdir

(tasdik ibaresi)

Hurire hâze'd-defter bi-ma'rifeti'l-fakûr ileyhi sübhânehû te'âlâ Es-
Seyyid Mehmed Ârif el-kâdî bi-medîneti Trabzon

Mühür

